

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Anita Čerpinska. Raņķu dzimta Rīgas 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma vēstures kontekstā: birģeru tiesību iegūšanas aspekts ● *Jānis Bērziņš.* Pagasta pašvaldības reformas jautājums Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs 1905.–1907. gadā ● *Vineta Vilcāne.* Ieskats mājturības kultūras attīstībā Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados ● *Zigmārs Turčinskis.* Bruņotās pretošanās kustības sākums Latvijā 1944. gada rudenī: situācija Abrenes apriņķī ● *Arturs Žvinklis, Leo Jansons.* Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954) ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas

2016

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” indeksēts EBSCO datubāzē

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARŠ STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstena loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknis*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktors:

Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2016

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Anita Čerpinska.* Raņķu dzimta Rīgas 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma vēstures kontekstā: birģeru tiesību iegūšanas aspekts/
Anita Čerpinska. Ranck Family in the Context of the History of the Late 18th Century – Early 19th Century Riga: the Issue of Gaining Burgher Rights 5
- Jānis Bērziņš.* Pagasta pašvaldības reformas jautājums Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs 1905.–1907. gadā/
Jānis Bērziņš. The Question of Local Government Reform in the Livland and Courland Provincial Councils, 1905–1907 35
- Vineta Vilcāne.* Ieskats mājturības kultūras attīstībā Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados/
Vineta Vilcāne. Overview of Home Economics Culture Development in Latvia in the 1920s and 1930s 68
- Zigmārs Turčinskis.* Bruņotās pretošanās kustības sākums Latvijā 1944. gada rudenī: situācija Abrenes apriņķī/
Zigmārs Turčinskis. The Beginnings of Armed Resistance in Latvia in the Autumn of 1944: Situation in the Abrene District 98
- Arturs Žvinklis, Leo Jansons.* Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954)/
Arturs Žvinklis, Leo Jansons. Latvian Soviet Folklore: an Attempt at Vulgarization of Classical Folklore Forms (1947–1954) 123

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Latvijas un PSRS attiecības: militāro delegāciju
apmaiņa 1937. gadā/

Ēriks Jēkabsons. Relations between Latvia and USSR: Exchange
of Military Delegations in 1937 159

Jānis Mažeiks. Pretpadomju doma atvilktnē: atrasts
Viļņa Zariņa manuskripts/

Jānis Mažeiks. Unpublished manuscript by Vilnis Zariņš 173

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 186

RECENZIJAS/REVIEWS

Aldis Purs. *Baltic Facades. Estonia, Latvia and Lithuania since
1945*. London: Reaktion Books, 2012 (aut. Ineta Lipša) 197

Vasilijus Safronovas. *Kampf um Identität: Die ideologische
Auseinandersetzung in Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert*.
Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015 (aut. Kaspars Zellis) 201

AUTORI/AUTHORS 206

ZINĀTNISKIE RAKSTI

RAŅĶU DZIMTA RĪGAS 18. GADSIMTA OTRĀS PUSES UN 19. GADSIMTA SĀKUMA VĒSTURES KONTEKSTĀ: BIRĢERU TIESĪBU IEGŪŠANAS ASPEKTS*

Anita Čerpinska

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece.
Zinātniskās intereses: Rīgas 18.–19. gs. vēsture.

Rakstā aplūkots Rīgas iedzīvotāju vēstures izpētē svarīgs posms – latviešu palīgamatu locekļu mēģinājumi iegūt birģeru tiesības un Rīgas birģeru centieni ierobežot nevācu amatu saimniecisko labklājību. Veikts salīdzinājums starp 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma pārcelāju un 18. gs. mastu brāķētāju centieniem iegūt birģeru tiesības. Analizēti likumdošanas akti, kas noteica palīgamatu locekļu vietu Rīgas sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: Raņķu dzimta, birģeru tiesības Rīgā, pārcelāju amats, mastu brāķētāju (šķirotāju) amats.

APSKATĀMAIS JAUTĀJUMS UN TĀ IZPĒTES STĀVOKLIS

Aplūkojot Rīgas iedzīvotāju Raņķu dzimtu un birģeru tiesību iegūšanas jautājumu, jāatklāj divi problēmu loki. Pirmais – kādam sabiedrības slānim pilsētā piederēja Raņķi – un no tā izrietošais otrais jautājumu loks – kādas īsti tiesības un kāpēc viņi gribēja iegūt. Runājot par Raņķiem, jānorāda, ka šīs dzimtas vīrieši no 18. gadsimta sākuma piederēja pie zvejnieku amata, bet

---

* LETONIKA Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Letonika” projekta “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā” ietvaros.

18. gadsimta 70. gados daži no viņiem pārgāja pārcēlāju amatā. 1785. gadā pie pārcēlājiem pieteicās arī zvejnieku amata eltermanis Šimanis Raņķis (1743–1814). Viņa brālis Jēkabs kādu laiku bija pildījis pārcēlāju amata vecākā pienākumus.¹ Gan zvejnieku, gan pārcēlāju amatu Rīgā pieskaita tā sauktajiem latviešu jeb nevācu amatiem. Ja atskaita zvejniekus, tad tos mēdz saukt arī par tirdzniecības palīgamatiem, jo tie nodarbojās ar tirdzniecības preču šķirošanu, apstrādi un pārvietošanu – liģeri, kaņepāju kulstītāji, sāls un labības mēritāji, enkurnieki, mastu un ozolkoku brāķētāji jeb šķirotāji, siļķu šķirotāji, pārcēlāji un ormaņi. Rīga nav unikāla ar t.s. nevācu amatiem. Arī Tallinā vietējie nevācu iedzīvotāji nodarbojās ar zveju un tirdzniecības preču transportu.²

Vārds “nevāci” (*unteutsche*) jauno laiku dokumentos tiek lietots bieži, bet tas neietvēra tikai etniski lingvistisku nozīmi. Ar šo vārdu iezīmēja konkrētu sociālu grupu. Augusts Vilhelms Hupelis (*Hupel*) norādījis, ka ar to apzīmēja “šejienu lauku iedzīvotājus vai īstenos zemniekus”, bet viņš uzsvēris arī to, ka iedzīvotāju iedalījums vācos un nevācos ir nepilnīgs un nenoteikts, jo nevienā no šīm grupām neietilpst, piemēram, krievi, poļi un somi.³ Daudz precīzāks un vieglāk definējams ir apzīmējums “nevācu jeb latviešu amatī”, jo ar to apzīmēja konkrētus amatus, neņemot vērā tajos ietilpstošo cilvēku etnisko piederību.

Atšķirībā no cunftēm piederošajiem vācu amatiem, piemēram, mūrniekiem vai kurpniekiem, latviešu amatī nepiederēja pie Mazās ģildes un to statūti neparedzēja zeļļu un mācekļu institūcijas. Tomēr katram amatam bija savi statūti un – kā jau reglamentētajā Rīgas tirdzniecības vidē pienākas – arī konkrētas monopoltiesības uz kādu nodarbi. Jāpiezīmē, ka liela daļa latviešu amatu locekļu dzīvoja Daugavas salās vai tuvajā Pārdaugavā, kā arī piederēja vienai – Sv. Jāņa draudzei (tolaik vienīgā draudze, kurā dievkalpojumi notika tikai latviešu valodā), tādēļ bieži viena amata locekļa bērnu kristībās par krustvecākiem tika aicināti radniecīgo amatu pārstāvji. Viņu ģimenes mēdza savstarpēji saradoties, un viena amata locekļa dēli nereti izvēlējās tēva pārstāvēto vai kādu citu no minētajiem amatī, lai pelnītu sev iztiku, tādēļ,

nomainoties vairākām paaudzēm, amatu sarakstos ir atrodamī vieni un tie paši uzvārdi, piemēram, Dāles, Sēļi, Rungaiņi, Nariņi, Kazaki, Muižēļi utt. Arī apbedīti šo ģimeņu locekļi paaudzū gaitā tika divās Sv. Jāņa draudzes Pārdaugavas kapsētās – Torņakalna un Āgenskalna. Visi minētie apstākļi ļauj secināt, ka šo amatu piederīgie veidoja kopienu ar korporatīvu identitāti, lai gan arī tās vidū notika noslāņošanās vairāk un mazāk pārtikušajos. 18. gadsimtā un 19. gadsimta sākumā Raņķu ģimeni var pieskaitīt pie Pārdaugavas latviešu pārtikušās daļas, jo katram no Raņķu vīriešiem piederēja sava māja, lopi, zirgi, vairāki zemes gabali, ūdens un sauszemes transportlīdzekļi, vienam arī krogs. 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā vairākas no viņu mājām tika remontētas un pārbūvētas.⁴

Rīgas iedzīvotāju kopienas kontekstā jānorāda, ka latviešu amatu locekļi nepiederēja pie pilsētas pilntiesīgajiem iedzīvotājiem jeb birģeriem, jo to vidū kopš 16. gadsimta bija tikai rātes locekļi, tirgotāji, zinātnieki un cunftīgie amatnieki. Rīgas 18. un 19. gadsimta iedzīvotāju grupu pētniece Rita Brambe vārdu *Bürgerschaft* tulko kā “namnieku kopa”, kas apzīmē pilntiesīgos Rīgas iedzīvotājus pretēji nebirģeriem – *Beiwohner* vai *Beisassen*, kurus autore tulko kā “sīkpilsoņi”, ar ko apzīmē pārējos brīvos Rīgas iedzīvotājus. Kopš 1785. gada, kad ieviesa galvasnaudas nodokli, pilsētas iedzīvotāju kopa dalījās kapitāla nodokļa maksātājos (trīs tirgotāju ģildes) un galvasnaudas nodokļu maksātājos, kas sīkāk dalījās: cunftēm piederīgos amatniekos, birģeru nodokļu maksātāju (*Bürger-Okladisten*, Brambe tulko kā “sīkpilsoņi”), strādnieku (*Arbeiter-Okladisten*) un mājkalpotāju (*Dienstleute*) kopās.⁵ Pilntiesīgie birģeri varēja ietilpt kapitāla vai galvasnaudas nodokļa maksātāju cunftēm piederīgo kopā, bet birģeru nodokļu maksātāju kopā birģeri neietilpa. Respektīvi, ir nesakritība starp tiesisko un nodokļu maksātāju dalījumu, kas var radīt terminoloģisku sajukumu, ņemot vērā, ka latviešu valodā trūkst vienota apzīmējuma gan birģeriem, kurus mēdz dēvēt arī par pilsoņiem un namniekiem, gan tai iedzīvotāju grupai, kuriem birģeru tiesību nebija un kuri ir saukti par sīkpilsoņiem, piedzīvotājiem un piemānotājiem. Vietniecības laikā (1786–1797)

Rīgā uz neilgu laiku stingrais birģeru un nebirģeru dalījums tika atcelts un jebkurš, uzrādot noteiktu kapitāla lielumu un maksājot no tā kapitāla nodokli, varēja iekļūt birģeros un nodarboties ar tirdzniecību.

Līdz 1785. gadam par pilsētas kopienu uzskatīja tikai birģeru kopu, bet pārējie pilsētas iedzīvotāji pie tās nepiederēja. Pilsētas pārvaldi un attīstību noteica tieši birģeri, jo citām sabiedrības grupām nebija pieejas pilsētas lēmēj institūcijām. Tikai tirgotāji drīkstēja iegādāties tirdzniecības preces no piegādātājiem un pārdot tās tālāk nevietējiem, kaut gan priekšpilsētās arī nevācu amatu locekļiem bija tiesības iepirkties no piegādātājiem. Kā norāda pētnieki, birģeru kopas uzplaukums saistāms tieši ar t.s. Krievijas virskundzības laiku, konkrētāk – 18. gadsimtu. Bet tas ir arī laiks, kad birģeri izjuta vislielāko apdraudējumu, jo Krievijas iekšienē tāds sabiedrības slānis neeksistēja, respektīvi, tas bija stipri citādāks.⁶ Tomēr jāuzsver, ka birģeru kopas norobežošanās nav unikāla parādība Baltijas telpā, bet raksturīga tā laika kārtu sabiedrībai. Kā norādījis vācu vēsturnieks Lotārs Galls (*Gall*), būt par vācu pilsētas birģeri 18. gadsimta sākumā nozīmēja korporācijas apsargātus ienākumus jeb “drošu pārtiku”, sociālo aprūpi vecumdienās vai slimības gadījumā, dzīvesvietu un pilsētas tiesību garantētu tiesisko aizsardzību. Bet arī – šaurību, saimniecisko un sociālo mazkustīgumu, raizes par konkurenci, neuzticību pret jauno un svešo, turēšanos pie vecā.⁷

Jāatzīmē, ka mūsdienās ar vārdu *Bürgertum* tiek apzīmēta pilsētās veidojusies vidusšķira (t.s. buržuāzija⁸), bet tieši vācu valodā, pretstatā citām, pats vārds nav zaudējis saikni ar viduslaiku pilsētu birģeri, par ko vienkāršotā veidā var saukt pilntiesīgu pilsētas locekli, kas nepieder ne pie zemniecības, ne pie aristokrātijas vai garīdzniecības. Laika gaitā jēdziens ir transformējies un ietvēris sevī citu nozīmi. Vienlaikus jāatzīmē arī tas, ka jauno laiku vācu zemēs, arī Baltijas provincēs, pilsētās dzīvojošā iedzīvotāju kopa nesastāvēja tikai no birģeriem, pie kuriem piederēja bagātākā tirgotāju daļa un cunftīgie amatnieki. Jaunajos laikos tieši nebirģeri veido lielāko pilsētnieku kopu. Tie ir dažādu ne-cunftīgu amatu pārstāvji, sīktirgotāji, strādnieki un algādži.

Jautājumu par birģeru un nebirģeru attiecībām Rīgā aplūkojuši jau baltvācu vēsturnieki. Probirģeriski orientētu un plašu darbu izdevis vēsturnieks un publicists Jūlijs Ekarts (*Eckardt*).⁹ Viņš apkopojis vairākus baltvācu autoru sacerējumus, kuros analizētas birģeru un citu iedzīvotāju grupu tiesības Rīgā. Autora pozīcija šajā jautājumā skaidri definēta darba ievadā. Ekarts raksturo Baltijas birģeru kopu kā laika gaitā izveidojušos savdabīgu, ar plašām patstāvības tiesībām, lepnumu un pašapziņu apveltītu sabiedrības kārtu, kas pati sev bija tikpat svarīga kā citām kārtām un kuras iekšējās vajadzības noteica tiesību, veselības aprūpes, izglītības un kultūras attīstību. Tā reprezentēja Baltijas pilsētu dzīves patstāvību, un tās saglabāšana bija priekšnosacījums vāciskā elementa saglabāšanai šajā zemē. Tās iznīcināšana būtu nozīmējusi saistības ar Rietumeiropu pārrāvumu un noslīdēšanu līdz krievu pilsētu līmenim. Visdrīzāk 19. gadsimta otrās puses Baltijas patstāvības cīņu ietekmēts, Ekarts tēlo vācu birģerismu pret krievu birokrātiju vērstā pastāvīgā epohālas kaujas par izdzīvošanu stāvoklī.¹⁰

Ekarta publicētajās Rīgas vietniecības laika maģistrāta sekretāra Johana Heinriha Rūdolfa Neiendāla (*Neuendahl*) pārdomās par Rīgas sabiedrību nevācu amatiem veltītas neglaimojošas rindas. Viņš norādījis, ka tie nepieder pat pie nebirģeriem (*Beiwohner*), bet pie kalpotājiem (*Dienstleute*). Šajos amatos uzņēma tikai pēc vairāku gadu godīga dienesta pie kāda kunga par kalpu vai kučieri, tāpēc tas uzskatāms par efektīvu veidu, kā uzlabot savu sociālo stāvokli. “Bet nav noliedzams, ka jebkuram brīvam latvietim bija sarežģīti pakāpties. Aizspriedumi pret viņu izcelšanos bija vispārēji un nospiedoši šai tautai.”¹¹ Neiendāls atzīmēja, ka par īstu birģeri kļūst pakāpeniski, izglītojoties un mācoties no labiem piemēriem, audzinot sevī peticību un kārtību. Autors šausminājās, ka vietniecības laikā jebkurš varēja iekļūt birģeru klasēs, kas uzrādīja noteikta kapitāla lielumu un maksāja no tā attiecīgus nodokļus, un ka tādām automātiski pienācās visi birģera godi un priekšrocības. Tas izraisījis milzīgu dažādu “salašņu, sankilotu”¹² iemiesojumu [...] karašu cepēju, miesnieku, uzpircēju”

pieplūdumu, kas arī veidoja “topošo nevācu nācijas birģeru kārtu”, un būtiski samazinājis strādnieku skaitu.¹³

Līdzīgi arī Ēriks Zeiberlihs (*Seuberlich*) rakstā par Jelgavas priekšpilsētas attīstību veltījis pasāžu pārcelāju amatam, uzsverot un citējot Rīgas rātes materiālus par to, ka Pārdaugavas iedzīvotāju masa veidojās no t.s. nevācu amatiem, kuri sastāvēja no brīvlaistiem Rīgas muižu zemniekiem vai no dažādiem reģioniem atbēgušiem dzimtļaudīm, un ka tādu cilvēku uzņemšana birģeros būtu pret pilsētas likumiem. Vēl Zeiberlihs uzsvēris, ka starp “nevāciem” pārcelājāji 18. gadsimta vidū izcēlušies ar labklājību un gadsimta beigās starp viņiem ielavijies “iedomības gars”, kas varētu būt netieša norāde uz amata locekļu vēlēšanos iegūt birģeru tiesības.¹⁴

Šķiet, tieši baltvācu vēsturnieku darbi vislabāk raksturo pašu birģeru nostāju, kuri izjuta ne tikai ekonomisku, bet arī sociālu apdraudējumu no nevācu puses savai identitātei un ierastajai dzīves kārtībai.

Starpkaru periodā par Rīgas latviešu amatiem rakstījis Jānis Straubergs. Viņa darbs veltīts amatu cīņām par dažādām tiesībām, un tajā ļoti plaši analizēti un citēti rātes, tirgotāju, amatu un Krievijas pārvaldes instanču sagatavotie dokumenti. Autors šīs cīņas traktē kā nacionālas, norādot uz pastāvošo “varonības garu, kas, nebēdājot par vācu politisko, sociālo un ekonomisko pārspēku, iedrošinājās sākt atklātu cīņu, lai gūtu uzvaru savai tautiskajai pārliecībai, ka latviešiem [...] pienākas vismaz vienādas tiesības ar ienācējiem vāciem, kuri gribēja nospīest visus latviešu nebrīvībā”.¹⁵ Kā redzams, autors gan grāmatas nosaukumā, gan tekstā uzsver birģeru un nebirģeru cīņu etnisko nokrāsu, kas raksturīga tā laika vēstures literatūrai. Viņa darba koncepcijas saprašānai ļoti svarīgi norādīt, ka autors uzsvēris bīstamību, ko radīja latviešu pirmie panākumi tiesību iegūšanā, jo “bagāts un izglītots latvietis vairs nav latvietis”.¹⁶

Kā zināma reakcija uz Strauberga pētījumu traktējama baltvācu vēsturnieku aktivitāte, mēģinot pierādīt “nevācu” amatu ne-latvisko izcelsmi. Kā piemēru var minēt Zeiberliha rakstu par Grindeļu ģimenes vēsturi. Tajā autors uzsvēris, ka “tas, ka latviešu

un zviedru pēcteči pilnīgi ieauga vācietībā, bija vispārēji zināms un gandrīz pašsaprotams jebkuram no zemākajām kārtām nākušajam senajā Baltijā, kas vēlējās uzlabot savas ģimenes stāvokli”, un kļūšanai par vācieti pilsētās neesot bijuši nekādi šķēršļi, tāpat kā to nevienam neuzspieda. Izņēmums bijusi Rīga, kas “nevāciem” nenodrošināja pieeju birģeru tiesībām. Latvieši paši esot izrādījuši lielu vēlēšanos kļūt par vāciešiem, tāpēc savus bērnus precināja ar vācu tautības cilvēkiem, visi 18. gadsimtā birģeros uzņemtie mastu brākētāji esot bijuši latviskas izcelsmes vai precēti ar latvietēm, bet vāciski orientēti un vēlējušies ieaut vācietībā.¹⁷

Kā redzams no minēto autoru darbiem, starpkaru posmam raksturīga Rīgas iedzīvotāju tiesību jautājuma nacionālā aspekta uzsvēršana. Izņēmums ir darbi, kas koncentrēti uz amatu profesionālās darbības raksturojumu. Zvejnieku amatam rakstu veltījis Jānis Danks. Viņš pievēršies pašam zvejas procesam, neveltot īpašu uzmanību zvejnieku statusam Rīgas iedzīvotāju kopienā.¹⁸

Padomju gados palīgamatiem publikācijas un monogrāfiju veltījusi Meta Taube.¹⁹ Tas pagaidām ir plašākais pētījums, bet tikai par daļu no palīgamatiem, jo autore pati monogrāfijas ievadā atzīmējusi, ka darbā neskatīs preču transportā pa ūdeni nodarbinātos amatus (koku šķīrotājus, pārcēlājus, enkurniekus un ločus), jo “tie veidoja jau īpašu grupu”.²⁰ Vienā no nodaļām Taube analizējusi arī cīņu par ekonomisko tiesību paplašināšanu, norādot, ka no 17. gadsimta beigām pastiprinājās “nacionālā norobežošanās nolūkā ierobežot latviešu iedzīvotāju pieaugošo konkurenci un ekonomisko nozīmi pilsētas saimnieciskajā dzīvē”.²¹ Jau tad tirgotāji iestājās pret nevācu mēģinājumiem iegūt birģeru tiesības. Taube kā cīņas galveno iemeslu min ekonomiskos apsvērumus – amatu vēlēšanos nopelnīt vairāk, kas izpaudās amatu prasībās palielināt noteiktās “takses” par viņu pakalpojumiem.

Bagātākajiem amatiem atsevišķas publikācijas veltījuši citi vēsturnieki. Melita Svarāne apraktījusi pārcēlāju un mastu šķīrotāju amatu iekšējo uzbūvi un funkcijas. Viņa uzsvērusi, ka vietniecības laikā, augot turībai, augusi arī pārcēlāju pašapziņa. Un

tieši pēc vietniecības atcelšanas risinājās lielākie konflikti starp tirgotājiem un pārcēlājiem, kuri negribēja samierināties ar viņus ierobežojošajiem 1798. gada reglamenta nosacījumiem un kuri nonāca līdz pat darba pienākumu boikotam un amata pamešanai.²²

Velta Pāvulāne analizējusi pārsvarā ar meža materiālu apstrādi saistītu amatu izveidošanos un darba specifiku, uzsverot, ka šie amati bija nozīmīga tirdzniecības mehānisma sastāvdaļa, ka to locekļi nav pieskaitāmi pilsētas iedzīvotāju zemākajam slānim un ka politiskā beztiesība kavēja viņu saimnieciskās aktivitātes. Īpašu uzmanību viņa veltījusi mastu šķirotāju aktivitātēm, uzsverot, ka ar jēdzienu “nevāci” jāsaprot ne tikai etniska, bet arī sociāla kopa, jo tā veidoja neprivileģēto iedzīvotāju slāni, un ka tieši no koku šķirotāju, enkurnieku un pārcēlāju vidus nāca pārtikušākās tirdzniecības palīgamatu ģimenes.²³

Ilga Grasmane veltījusi uzmanību galvenokārt palīgamatu darbības principiem, to nozīmei eksportpreču sagatavošanā nodošanai pircējiem, ar viņu tiešo darba pienākumu izpildi saistītām problēmām un amatu likvidēšanai.²⁴

Šis raksts ir mēģinājums historiogrāfijā zināmāko un biežāk aprakstīto mastu šķirotāju Šteinhaueru un viņu amata biedru prasījumu pēc birģeru tiesībām salīdzināt ar pārcēlāju Raņķu centieniem pēc tām pašām tiesībām. Raksta centrā nostādīta Raņķu ģimene kā sava sociālā slāņa piemērs nevācu amatu locekļu mēģinājumos tiesībās pielīdzināties Rīgas tirgotājiem. Par pamatu raksta izstrādei izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli no Rīgas pārvaldes iestāžu fondiem, galvenokārt Rīgas maģistrāta galvenās kancelejas (749. f.) un Rīgas maģistrāta ārējā arhīva (673. f.), kuros glabājas rātes izejošie un ienākošie dokumenti dažādos jautājumos. Izmantota arī Raņķu lieta no Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas fonda (1. f.), jo birģeru tiesību piešķiršanas jautājumu izskatīja arī augstākā līmeņa instances. Raņķu mantiskā un ģimenes stāvokļa raksturošanai materiāli iegūti no Rīgas ķemerejas un amatu tiesas (1382. f.), kur pieejama informācija par pārcēlāju profesionālo darbību, un landfогtijas tiesas

(1379. f.), kura nodarbojās ar nekustamā īpašuma jautājumiem priekšpilsētās.

Vēsturniece Heidi Heine-Kirhere (*Hein-Kircher*) nesen norādījusi, ka pilsētu vēsture pieder pie visproduktīvāk pētītajām jomām, jo piesaista ar savu atraktivitāti, un ka caur to var izsekot vispārējiem vēstures procesiem pilsētas mikrolīmenī un ar *case study* palīdzību – paskaidrot, verificēt vai noliegt noteiktas problēmas un procesus.²⁵

Arī vācu vēsturnieks Lotārs Galls vācu “jauno” (18.–19. gs. veidojušos nepatricīāta) birģerismu ar visām tā lokālajām un reģionālajām atšķirībām skatījis caur ģimenes prizmu. Viņš gan uzsvēris, ka vēsturē neeksistē reprezentatīvu paraugpiemēru un tas, kurš pārlietu daudz prasa no piemēra, palaiž garām ne tikai vispārējo, bet arī konkrētā gadījuma īstenību. Galls tomēr uzskata, ka ar piemēra palīdzību ir iespējams parādīt vispārējus uzstādījumus, salīdzināt un sasaistīt individuālo ar kopējo.²⁶ Protams, arī Raņķu gadījums nav uzskatāms par paraugu, un viņu centienus nevar attiecināt uz visu viņu pārstāvēto sabiedrības kopu, tomēr salīdzinājums ar Šteinhaueru gadiem ilgušo tiesāšanos ļauj vilkt paralēles un izsekot pašu sūdzētāju un viņu oponentu – tirgotāju un rātes – viedoklim par to, kam un kādas tiesības pilsētā pienākas vai nepienākas.

DAŽĀDAS TIESĪBAS, NEVĀCU AMATI UN BIRĢERU PRETDARBĪBA

Pirmās tirgotāju sūdzības par birģeru tiesības ieguvušiem nevāciem atrodamas jau 1682. gadā. Tad fiksējama tirgotāju vēlme ierobežot nevācu ekonomisko darbību, jo tieši nevācu iespīešanos tirdzniecībā un viņu brīvo pieeju birģeru tiesībām un brīvībām tirgotāji nosaukuši par neizdevīgu un bīstamu.²⁷ Redzams, ka tirgotāji cieši saistīja birģeru tiesību jautājumu ar ekonomisko labklājību.

Visplašākā birģeru uzstāšanās pret nevācu pārticības pieaugumu bija 1738. gada 15. aprīļa rikojums par nebirģeru dzimtīpašumu atsavināšanu. Pret to protestēja vairāki amati – ormaņi,

zvejnieki, pārcēlāji un mastu šķirotāji. Par to plaši rakstījis Straubergs, tādēļ šeit der atzīmēt tikai to, ka, pamatojot savu nostāju, rāte uzsvēra, ka latviešu amatu locekļi tiek "rekrutēti" no izbēgušiem vai brīvvalstiem zemniekiem un, lai atgādinātu viņu kalpu izcelsmi, tirdzniecības palīgamatiem tiek uzlikti sabiedriskie darbi.²⁸ Līdz ar turību viņiem pieaugot arī drosme un lepnība, kā arī vēlēšanās iegādāties nekustamos īpašumus. Birģeru nostāju raksturo frāze: "... kas tad notiks, ja ikvienam latvietim, kam ir nauda, būs tiesības pirkt muižu? Rīga ies bojā, un mazās muižas uzplauks. Latvieši pirks visas mazās muižiņas un salas un līdz ar to pārņems visu birģeru pārtiku un tirdzniecību, bet vāciešus padzīs."²⁹ Jāatzīmē, ka garajā strīdu procesā rāte zaudēja un amatu locekļi savus īpašumus saglabāja.

Otrs mēģinājums ierobežot latviešu amatus bija kroģēšanas tiesību atņemšana 1751. gadā. Vairākiem amatu locekļiem piedēvēja krogi vai iebraucamās vietas priekšpilsētās, un viņi nodarbojās ar alus pārdošanu. Tirgotāju argumentus par amatu locekļu zemo izcelsmi un jaukšanos birģeru privilēģijās, ko pamatoja ar labas iztikas izraisīto pārlieko iedomību, nevācu amati atspēkoja ar savām senajām šrāgām, kas tos pielīdzināja cunftīgajiem amatiem, un ar argumentu, ka latviešu amatos pieņemtie ir brīvi cilvēki, kurus nevarot pielīdzināt vergiem. 1753. gadā ģenerālgubernators lietu izšķīra par labu amatiem.³⁰

Mastu brākētāji bija pirmie, kas prasīja sev birģeru tiesības. Mastu šķirotāju amats bija neliels, bet tā locekļi dalījās meistaros, zeļļos un mācekļos, lai gan neietilpa amatnieku ģildē. Meistaru skaits varēja sasniegt 10, zeļļu – 40. Tirdzniecības sezonā viņi nodarbināja lielu skaitu algādžu. Matiss Šteinhauers (1680–?) un viņa dēls Jānis Šteinhauers (1705–1779 vai 1770) ieguva ne tikai amata vecākā godu, bet arī kroņa mastu šķirotāju titulu. Viņi to izmantoja, lai 18. gadsimta 30. un 40. gados nodarbotos arī ar tirdzniecību, bet rāte viņus par to vairākkārt sūdzēja tiesā.

1747. gada beigās Daniēls Šteinhauers (1721–1761) prasīja rātei viņu uzņemt birģeros, taču viņu noraidīja. Šteinhauers vērsās justīckolēģijā, norādot, ka nav tāda likuma, kas "brīviem nevāciem" noliegtu birģeru tiesību iegūšanu. Viņš apliecināja, ka var

nomaksāt visas nepieciešamās nodevas, ir dzimis godīgā laulībā, vedis godīgu dzīvesveidu un savu spēju, zināšanu un labās uzvedības dēļ uzņemts mastu šķirotājos. Viņš pieminēja arī Pārdaugavas latviešu ievērojamo ieguldījumu pilsētas aizsardzībā.³¹

Rāte uz Šteinhauera sūdzību atbildēja, ka “nevācu iedzīvotājiem piemīt bezkaunība, lielība un arogance”, ka viņus nevar uzskatīt par pilnīgi brīviem, jo viņu priekšteči cēlušies no izbēgušiem zemniekiem, kuri Rīgā uzņemti, lai strādātu par algādžiem vai mājalpotājiem, un ka nevācu amati veic “vergu nodarbes” [domāti sabiedriskie darbi. – A. Č.] pilsētas labā, lai neaizmirstu savu izcelšanos. Nevācu amati labi nopelna ne tikai ar savu darbu, bet arī lopkopību, dārzu un zemes apstrādāšanu, tādēļ viņiem jāpieņem pašreizējais stāvoklis. Pie tam – uz nevāciem nevarot palauties kaujas laukā.³²

Šteinhauers uz to atbildēja, ka viņa mērķis ir tikai sava un līdzcilvēku stāvokļa uzlabošana, ka viņš vēlas mierīgi turpināt savu darbu un amatu bez pazemojošiem spaidiem, kurus cietis līdz šim, un ka viņa lūgums ir taisnīgs un tiesisks, atsaucoties uz pilsētas statūtiem un policijas noteikumiem (*Polizei-Ordnung*). Šteinhauers uzskatīja, ka brīvos priekšpilsētas iedzīvotājus, kuriem var piederēt dzimtīpašumi, kuri var iegūt izglītību, kurus pieņem amatos tikai kā godīgi dzimušus un dzīvojušus un kuri nav atsvabināti no klaušām pilsētas labā tieši tāpat kā birģeri, nevar salīdzināt ar dzimtcilvēkiem. Viņš norādīja, ka attiecībās ar vāciešiem viņš ir kā vācietis, nevis kā nevācs.³³

Rāte savukārt apgalvoja, ka atsaukšanās uz Šteinhauera minētajiem dokumentiem ir nekorekta, jo tie neaplicina nevācu piederību ģildēm vai tiesības iegūt birģeru statusu. Nevāciem ir pašiem savi amati, meistari un zeļļi, kas nepieder Mazajai ģildei. Šteinhauers un viņa biedri nav saucami par šejienes brīviem iedzīvotājiem, būšana nevācu amatā nedod nekādas priekšrocības.³⁴

1749. gada aprīlī justīckolēģija atzina rātes lēmumu par nepamatotu, jo tieši abu pušu minētie policijas noteikumi paredzēja, ka nevāci var iestāties amatos un ģildēs.³⁵ Rāte novilcināja justīckolēģijas lēmuma izpildi līdz septembrim, kamēr Šteinhauers

vērsās pie ģenerālgubernatora, taču rāte turpināja jautājuma novilcināšanu. 1752. gada janvārī un februārī ģenerālgubernators vēlreiz pavēlēja izpildīt justīckolēģijas lēmumu, ko rāte bija pārsūdzējusi Senātā, vienlaikus sūdzoties arī par ģenerālgubernatoru.³⁶ Rāte uzskatīja, ka Šteinhauera uzņemšana vājinās vai pat laužīs birģeru privilēģijas, aizskars viņu labklājību un cieņu. Rāte uzsvēra, ka prasītājs ir latvietis, ka visi latvieši nešaubīgi cēlušies no zemniekiem un saskaņā ar noteikumiem tādus nevar uzņemt birģeru kārtā. Ja agrāk tirdzniecības palīgamatu locekļi varēja iegūt birģeru tiesības, tas nozīmējot, ka agrāk tie bijuši vācu amati, bet vēlāk nodoti vāciešu kalpiem – latviešiem. Ja tādus uzņemtu par tirgotājiem, cienījami cilvēki no Rīgas dosies prom un citi šurp vairs nebrauks, nevarēs vairs dabūt kalpus un tirdzniecības amatos arī neviena nebūs, un tas var izraisīt lielas jukas. Pārticība latviešus pamudinājusi kārot pēc muižām un tiesībām.³⁷ 1752. gada 23. novembrī Senāts atzina, ka Daniēlam nav jāpiešķir birģera tiesības, jo viņš nevar skaidri pierādīt savu izcelšanos, toties rāte ir pierādījusi, ka nevācus Rīgā birģeros neuzņem.³⁸

1760. gadā mastu šķirotāju meistars Andrejs Dalbiņš (*Dalbing*) līdzīgi prasīja atļaut viņam tirgoties ar visa veida precēm, kā tas atļauts Rīgas birģeriem, bet Senāts viņu noraidīja, atsaucoties uz Šteinhauera lietu. Ukazā atspoguļota arī Rīgas rātes nostāja šajā jautājumā: saskaņā ar Rīgas privilēģijām tikai īsti birģeri varot nodarboties ar birģerisku tirgošanos un Rīgā mītošajiem latviešiem tas esot pilnībā noliegts, bet Dalbiņš esot dzimis latvietis un neko nesaprotot no tirdzniecības. Kopš Rīga eksistējot, pastāvot birģeru atšķirtība no latviešiem.³⁹

1783. gada nogalē vairāki mastu šķirotāji iesniedza lūgumu Senātam par uzņemšanu birģeros. Amatam piederīgie skaidroja, ka viņi ir vidzemnieki un Krievijas pavalstnieki, bet rāte vēlas viņus pierakstīt zemnieku nodokļu maksātāju grupā, taču viņi pie zemniekiem nekad nav piederējuši, tādēļ izteica vēlēšanos būt pierakstīti tirgotājos un birģeros un tad attiecīgi no kapitāla maksāt nodokli. 1784. gada 23. janvārī Senāts nolēma, ka saskaņā ar lūgumu mastu šķirotāji jāieraksta Rīgas tirgotājos. Rāte norādīja Senātam, ka:

- 1) mastu šķirotāji ir dzimtcilvēku pēcteči un par brīviem cilvēkiem nav uzskatāmi;
- 2) jebkuram, kurš Rīgā grib kļūt par tirgotāju, jābūt sešus gadus apguvušam šo arodu;
- 3) neviens, kas apstrādā tirdzniecības preces, nedrīkst ar tām tirgoties.

Atbildē mastu brāķētāji norādīja, ka vācieši nedrīkst apspiest vidzemniekus, kas nākuši no agrākajiem šīs zemes iedzīvotājiem. Visi mastu šķirotāji ir brīvi dzimuši un neuzskata par grēku, ka cēlušies no latviešiem.⁴⁰

Senāts tomēr palika pie sava iepriekšējā lēmuma, un Rīgas birģeros tika uzņemti astoņi mastu brāķētāju meistari,⁴¹ kas gan bija iespējams, tikai pateicoties vietniecības laika mainītajai likumdošanai par birģera tiesību iegūšanu, kur galvenais princips bija kandidāta spēja nomaksāt nodokļus.

BIRĢERU TIESĪBAS UN RAŅĶI

Pēc vietniecības atcelšanas 1798. gada augustā pārcēlāju eltermanis Sīmanis Raņķis iesniedza rātē lūgumu savā, kā arī pārcēlāju Johana Strazdiņa (*Strasding*), Georga Dāles (*Dahl*, 1751–1831), Tomasa Sēļa (*Sehl*, 1763–1830), Georga Dāvida Raņķa (1765–1836), Jēkaba Raņķa (1769–1801) un Johana Raņķa⁴² vārdā, lai viņiem tiktu piešķirtas birģeru tiesības un viņi tiktu ieskaitīti tirgotājos. Rāte lūgumu noraidīja, atsaucoties uz 1796. gadā ar imperatora ukazu⁴³ atjaunoto pilsētas nolikumu un pilsētas pamatlikumiem, saskaņā ar kuriem neviens, kurš nav apguvis tirdzniecību pēc 1690. gadā apstiprinātajiem tirdzniecības noteikumiem (vismaz sešus gadus pie tirgotāja), nevar tikt uzņemts tirgotājos.⁴⁴

Decembrī Sīmanis par rātes lēmumu sūdzējās justīckolēģijā, norādot, ka pēc 1785. gada pilsētas nolikuma jebkuru, kurš nomaksājis kapitāla nodokli, lai kādas ģimenes un amata viņš būtu, ir jāuzņem tirgotāju un iedzīvotāju ģildēs (krievu: *meshchan*, vācu: *Bürger Gilde*). Raņķis uzskatīja, ka šis nolikums nav atcelts,

ko apliecinot 1798. gada 9. marta Senāta ukazs, kas norāda, ka attiecībā uz pierakstu iedzīvotājos (krievu: *meshchan*, vācu: *zu der Bürgerschaft*) netiek atjaunota vecā likumdošana, tādēļ nevar piemērot 1690. gada tirdzniecības nolikumu. Raņķis lūdza atcelt rātes lēmumu un pierakstīt viņu tirgotājos.

Uz šo Raņķa iebildumu rāte 1799. gada 7. februārī atbildēja, ka 1796. gada 28. novembra imperatora ukazs attiecas tikai uz nodokļu ievākšanu, nevis apliecina 1785. gada pilsētas nolikuma vai citu vietniecības laika likumu atstāšanu spēkā. Pēc rātes uzskatiem, citādi nebūtu sekojis lēmums par rātes atjaunošanu ar tiesībām un privilēģijām, kas tai bija pirms 1783. gada, kā arī 1796. gada 12. decembra imperatora ukazs par visu agrāko tiesību un privilēģiju atdošanu Vidzemes gubernai.⁴⁵ Rāte norādīja, ka Raņķa minētais 1798. gada 9. marta ukazs nepiemin pierakstīšanos tirgotājos, bet dalījuma trijās tirgotāju ģildēs (pretēji agrākai vienai Lielajai ģildei) saglabāšanu, jo tā saistīta ar nodokļu ievākšanu. Rāte vēlreiz uzsvēra, ka Raņķis ar biedriem:

- 1) nav apguvuši tirdzniecību saskaņā ar 1690. gada Rīgas tirdzniecības noteikumiem un viņiem nav vajadzīgo iemaņu, jo viņi nodarbojušies ar zveju un preču pārvadāšanu;
- 2) nāk no latviešu jeb nevācu amatiem, cēlušies no latviešiem, t.i., bēgušiem dzimtcilvēkiem vai brīvlaistajiem, tādēļ nevar būt pierakstīti pat amatnieku brālībā, jo nav nekādu amatu apguvuši, bet nozīmēti gādāt pārtiku pilsētai (kā zvejnieki) vai piedalīties darbos pie tirdzniecības (svēršanā, saiņošanā, brākēšanā un pārvadāšanā) un saņemt atlīdzību līdzīgi dienas algādžiem atbilstoši pilsētas noteiktām instrukcijām un taksēm; pārsvarā māk runāt tikai latviski; ir pilsētā nozīmēti veikt dažādus sabiedriskus darbus, kas atbilst viņu izcelsmei, – tīrīt Daugavas tiltu, vaļņus un vārtus, palīdzēt tilta ielikšanā un izcelšanā, vadāt lielgabalus no un uz vaļņiem; ir kā pilsētas kalpi; latviešu amatu locekļi pēc būtības ir strādnieki;
- 3) nedrīkst tirgoties ar tām precēm, par kurām ir atbildīgi kā tirdzniecības amatu locekļi.⁴⁶

Justīckolēģija nodeva jautājuma izšķiršanu Senātam, jo uzskatīja, ka tas skar nevis tikai dažus cilvēkus, bet var ietekmēt visas Vidzemes guberņas pārvaldi un tās pilsētas, tomēr pati atzina, ka Raņķim vai citiem amatu pārstāvjiem nevajadzētu atteikt pieņemšanu tirgotājos un vajadzētu viņiem ļaut pierakstīties ģildēs atbilstoši viņu kapitālam. Justīckolēģijas skatījumā 1798. gada 9. marta ukazs, lai gan atjauno Rīgas privilēģijas, neatceļ 1785. gada iedzīvotāju dalījumu un noteikumus iekļūšanai konkrētā klasē. Tā atzina, ka nevajadzētu vadīties pēc zviedru laika tirdzniecības noteikumiem. Ja tirgotājos ieskaitītu tikai pēc sešu gadu apmācības, pilsētās būtu ļoti maz tirgotāju un valsts kasei ietu garām ievērojami nodokļu ienākumi. Justīckolēģija neuzskatīja, ka rātes argumenti atsver kroņa intereses.⁴⁷

1800. gada 2. februārī kamerālvalde lūdza rātei iesniegt ziņas, pie kuras iedzīvotāju klases Šimanis Raņķis un tā biedri piederējuši vietniecības laikā un pie kuras pieder pašlaik. Rāte lika landfogtejai ievākt ziņas no zvejnieku eltermaņa par amatā pierakstītajiem cilvēkiem un iesniegt to sarakstu, īpaši atzīmējot dzimtļaudis. No nodokļu pārvaldes bija jāievāc ziņas par zvejnieku piederību nodokļu maksātāju grupām.⁴⁸

Ziņas par to, pie kādas nodokļu maksātāju grupas pieder pārcēlāji un zvejnieki, pieprasīja arī 19. janvāra Senāta ukazs, ko rāte saņēma 27. februārī un nosūtīja uz Pēterburgu kamerālvaldei sagatavoto atbildi.⁴⁹ Jūnijā kamerālvalde informēja rāti, ka Senāts vēlas saņemt izvērstus paskaidrojumus pārcēlāju un zvejnieku lietā. Rāte uzdeva sagatavot skaidrojumu pārstāvim no ķemerejas tiesas.⁵⁰

1800. gada oktobrī rāte saņēma Vidzemes guberņas valdes reškriptu par Senāta lēmumu Raņķa lietā.⁵¹ Senāta 10. septembra ukazs par Šimaņa Raņķa (krievu valodas versijā neprecīzi nosaukts par Rauke, tulkojumā uz vācu valodu kļūda izlabota) un biedru pierakstīšanu Rīgas tirgotājos un iedzīvotājos (krievu: *v meshchanstvo*, vācu: *zu der Bürgerschaft*) noteica:

- 1) Raņķim un pārējiem viņa biedriem atteikt, jo viņi nebija apmācījušies pie tirgotājiem;

- 2) attiecībā uz pierakstu Rīgas tirgotājos sekot 1798. gada 9. marta ukazam;
- 3) nodot Senāta 1. departamentam izskatīt jautājumu par zvejnieku un pārcēlāju pierakstīšanu nodokļu maksātāju grupās jeb oklados.⁵²

1801. gada janvāra sākumā rāte saņēma vēl Senāta 1800. gada 24. decembra ukazu par zvejnieku un pārcēlāju pierakstīšanu galvasnaudas nodokļu maksātājos.⁵³ Ukazs skaidroja, ka pārcēlāju un citu t.s. latviešu amatu saimnieki kalpo tirdzniecības labā un veic bez atlīdzības sabiedriskus darbus, tādēļ līdz šim nav iekļauti nevienā okladā. 1795. gada revīzijā zvejnieku amatā ar atraitnēm skaitījušies 32 saimnieki un 28 dēli. Tie pierakstīti galvasnaudas maksātāju grupā, jo viņi, tāpat kā amatnieki, ir nodarbināti amatā (krievu: *meshchanskii promysel*, vācu: *ein bürgerliches Gewerbe treiben*).⁵⁴ Viņiem ir jāmaksā arī atbilstošs nodoklis 2 rubļi un 55 kapeikas. Zvejnieku amatā 1795. gadā skaitījušies arī 18 strādnieki, kas pierakstīti strādnieku okladā, kurā pieraksta brīvos strādniekus. Pārcēlāji (ar atraitnēm 49 saimnieki un 48 dēli) un citu tirdzniecības amatu saimnieki 1795. gadā nebija ierakstīti galvasnaudas nodokļu maksātājos, jo kalpoja tirdzniecības labā, bet ierakstīti kā piederīgie amatiem. Ukazs noteica, ka saskaņā ar 1797. gada 26. oktobra ukazu⁵⁵ jebkuram jāizvēlas dzīvesveids un attiecīgi jāmaksā nodokļi, tāpēc no tā nedrīkst būt atbrīvoti arī Rīgas pārcēlāju un zvejnieku amati. Ja viņi neizvēlētos citu kārtu, tad, tāpat kā amatniekus, viņus jāpieraksta iedzīvotāju grupā (krievu: *v meshchanskoe zvanie*)⁵⁶ ar attiecīgiem nodokļiem.⁵⁷

Rāte 1801. gada 8. februārī nolēma noraidīt Sīmaņa Raņča un viņa biedru, kuri “neapdomīgi sūdzējušies”, lūgumu. Saskaņā ar 1783. gada 13. oktobra ukazu daži zvejnieki un pārcēlāji nebija pierakstīti oklados. Savukārt 1800. gada 24. decembra ukazs pavēlēja zvejniekiem un pārcēlājiem izvēlēties savai nodarbei atbilstošu kārtu un saskaņā ar to maksāt nodokļus. Atbilstoši Senāta 1783. gada 17. novembra ukaza 25. punktam un ukazam sekojušajiem norādījumiem birģeru nodokļus maksājošus “profesionālus”,⁵⁸ ja tie nevēlējās iegūt citu statusu, bija jāuzņem birģeru kārtā (*Bürgerstand*).⁵⁹ Rāte uzskatīja, ka decembra ukazs

neatceļ septembra rīkojumu, bet tikai pavēl zvejniekus un pārcēlājus pieskaitīt viņiem atbilstošai nodokļu maksātāju grupai, precīzāk sakot, tāpat kā citus “profesionāļus” ierakstīt birģeru okladā, ja viņi paši neizvēlētos citu kārtu. Rāte uzsvēra, ka tas nekādā gadījumā nenozīmē, ka viņi varētu izvēlēties “viņiem pilnīgi slēgto” tirgotāju kārtu, kas nekādā veidā nav piemērota viņu amatam. Tādējādi viņi var lemt tikai par to, vai viņus pierakstīt birģeru okladā vai kā kapitāla nodokļa maksātājus *Beiwohner* jeb *Beisassen*⁶⁰ kārtā. Krievu tulkojumā šīs divas grupas tiek rakstītas kā “*dlia platezha meshchanskikh kapital’nikh deneg i grazhdanskikh pogolovnikh deneg*”.⁶¹ Rāte uzsvēra, ka 24. decembra ukazs ar vārdu “*Meschtschanstvo*” apzīmē iedzīvotāju kopu, kura nepieder pie tirgotāju ģildēm. Sūdzētājiem bija līdz 12. februārim ķemerejas tiesai jāpaziņo, pie kura no viņiem pieejamajiem diviem nodokļu maksātāju tipiem viņi gribētu būt pierakstīti, citādi viņus pierakstīs pie birģeru galvasnaudas nodokļu maksātājiem.⁶²

Kā redzams Rīgas nodokļu pārvaldes dokumentos, no 1800. līdz 1801. gadam birģeru okladā pierakstīti seši mastu brāķētāju puīši, 22 mastu brāķētāju zeļļi ar dēliem, septiņi ozolkoku brāķētāji, 70 kaņepāju kulstītāji ar dēliem, 13 sāls un labības mērītāji, četri vīna nesēji un 14 pārcēlāji, bet no 1800. līdz 1803. gadam *Beiwohner* sarakstā – 13 ozolkoku brāķētāji ar dēliem un deviņi mastu koku brāķētāju zeļļi ar dēliem, 36 kaņepāju kulstītāji ar dēliem, astoņi vīna nesēji ar dēliem, 33 līģeri ar dēliem un 11 mērītāji.⁶³ Viņu vidū nav nevienas Simaņa Raņķa lūgumā par uzņemšanu birģeros minētās personas.

1802. gadā Šimanis Raņķis vērsās pie Rīgas kara gubernatora Sergeja Goļicina (*Golitsyn*), jo uzskatīja, ka decembra ukazs nav izpildīts, bet atbildi nesagaidīja. Tad Raņķis vērsās ar lūgumu Senātā, bet tas paziņoja, ka vispirms jāvērsas pie kara gubernatora. 1804. gada septembrī Raņķis vērsās pie Rīgas kara gubernatora grāfa Frīdriha Vilhelma fon Bukshēvdena (*Buxhoevden*), jo uzskatīja, ka nav uzņemts “*v meshchanstvo*”.⁶⁴

Bukshēvdens pavēlēja Vidzemes guberņas valdei atrast vainīgo Senāta ukaza nepildīšanā un pieprasīt no tā paskaidrojumu, pēcāk liekot izpildīt ukazu. Valde prasīja atbildi no rātes, kas

paskaidroja, ka saskaņā ar decembra ukazu Raņķis un viņa biedri pierakstīti kārtā, kuru viņiem bija atļauts izvēlēties, ar to saprotot “*Bürgerschaft*” valsts likumu interpretācijā, kas ir “*mestschanstwo*”. Rāte paskaidroja, ka pretēji ukazam un pilsētas konstitūcijai Raņķis ar biedriem grib tikt uzņemts tirgotājos. Rāte uzsvēra, ka šīs vēlmes neatbilst 1804. gada 5. oktobra Senāta ukazam, kas no teica jautājumā par pieņemšanu Rīgas tirgotājos atstāt visu “pa vecam”. Pēc rātes domām, apsūdzot to ukaza neizpildīšanā, Raņķis bija atļāvis sodāmu patvaļu un būtu jānodod tiesāšanai.⁶⁵ Savukārt Vidzemes guberņas valde uzskatīja, ka Raņķa lūguma apmierināšana vai atraidīšana jāatstāj kara gubernatora ziņā.⁶⁶

Raņķis iesniedza skaidrojumu kara gubernatoram paralēli krievu un vācu valodā, ka nepiekrīt rātei, kas no abiem ukaziem izvilkusi “trešo nozīmi”, nepareizi traktējot vārdu *Meschtschanin*. Raņķis uzsvēra, ka decembra ukazs nav izpildīts, jo viņš ar biedriem bija prasījis birģera tiesību piešķiršanu to klasiskajā, nevis nodokļu maksātāju grupu izpratnē.

Viņš uzskatīja, ka iepriekš no nodokļiem atbrīvotajiem amatiem bija jāļauj izvēlēties, kurā kārtā pierakstīties, bet rāte piespiedu kārtā pierakstījusi ne tikai viņa pārstāvētā, bet arī citu tirdzniecības palīgamatu locekļus kapitāla vai galvasnaudas nodokļu maksātājos (*Beysaßen, posadskii*). Raņķis pamatoja savu nostāju ar to, ka ukazā minēts, ka ar viņu jārikojas kā ar amatniekiem, bet amatnieki Rīgā ir Lielajā ģildē un ir birģeri. Ir arī tādi amatnieki, kas maksā galvasnaudas nodokli, bet arī ir birģeri, taču ir amatnieki, kuri kā *Beisassen (posadskie)* maksā kapitāla nodokli un nav birģeri. Viņš uzskatīja, ka vārds “*Meschtschanstwo*” ir pielīdzināms birģeriem, jo pilsētas nolikumā “*posadskii*” nav birģeris un nav arī kārtā, tādēļ to var saukt par nebirģeri (*Nichtbürger, Nemeshchanen*). Pēc Raņķa domām, ir tikai divas birģeru kārtas (*Bürgerstand*) – tirgotāji un cunftīgie amatnieki, kuri pierakstīti trīs kapitāla nodokļu maksātāju ģildēs. Rāte nav devusi Raņķim izvēli, bet likusi pierakstīties kapitāla vai galvasnaudas nodokļa maksātājos.⁶⁷

Turpmākajā tekstā Raņķis pievērsās nevis lingvistiskajiem, bet goda jautājumiem, uzsvērdams, ka pie amatiem piederīgie ir cie-

nījami cilvēki, jo likumīgi veic savu arodu. Pašai pilsētai un tirgotājiem būtu kauns noteikt necienīgus cilvēkus pielaist pie svarīgām tirdzniecības lietām.

Raņķis uzskatīja, ka Senāta ukazs paredz viņa un biedru uzņemšanu birģeros, jo pie tiem pieder cunftu meistari, un tikai pēc tam viņi paši izlemtu, kuru nodokļu veidu maksāt – kapitāla vai galvasnaudas. Raņķa interpretācijā tirdzniecībai no tā nebūtu nekāds ļaunums, jo pēc tirdzniecības nolikuma neviena amata loceklis nevar tirgoties ar precī, par kuru ir atbildīgs.⁶⁸

Kara gubernators 1806. gada martā vērsās pie kamerālvaldes ar jautājumu, kādēļ 1800. gada 24. decembra Senāta ukazs nav izpildīts un Raņķis ar biedriem nav uzņemts birģeros. Kamerālvalde atbildēja, ka pēc ukaza nosūtīšanas rātei saņēmusi rātes 1801. gada 8. februāra lēmumu. Kamerālvalde lūdza rātei sniegt paskaidrojumu. To rāte arī darīja, norādot, ka Raņķa prasība ir pilnībā nevietā, un piesūtot kamerālvaldei visas iespējamās dokumentu kopijas šajā jautājumā.⁶⁹ Ar to palīdzību rātei izdevās pārliecināt guberņas iestādes par Senāta ukazu izpildīšanu.

NOSLĒGUMS UN SECINĀJUMI

Kā redzams no Raņķa birģeru tiesību iegūšanas mēģinājuma dokumentiem, pēc vietniecības ieviestā nodokļu maksātāju dalījuma radās terminoloģiska neskaidrība. Ir skaidrs, ka Sīmanis Raņķis un tā biedri prasīja sev birģeru tiesības to pirmsvietniecības laika izpratnē, bet atsaucās uz vietniecības laika likumdošanu. Rāte savukārt apelēja pie vietniecības laika pārvaldes atcelšanas un pilnībā noliedza nevācu amatu locekļu iespēju kļūt par tirgotājiem, tātad birģeriem. Pirmais Senāta ukazs tiešām norāda, ka Raņķi nevar uzņemt tirgotājos, jo viņš nav apguvis šo profesiju, savukārt otrs ukazs liek viņu pierakstīt nodokļu maksātāju kopā. Abos ukazos terminoloģija praktiski sakrīt, tādēļ Raņķis uzskatīja, ka otrais ukazs dod viņam tiesības kļūt par birģeri.

Krievu zinātnieki, pētot pilsētnieku slāņa veidošanos Krievijas impērijā, ir norādījuši uz apzīmējuma “*meshchane*” neviennozīmīgo traktējumu jau 18. gadsimta likumdošanā un sarunvalodā.

Gan Katrīnas II laika likumprojektos, gan sadzīvē ar vārdu “*meshchane*” mēdza apzīmēt gan visu pilsētnieku kopumu, gan konkrētu tā daļu, kurā neietilpa tirgotāji un cunftīgie amatnieki. Turklāt, runājot par šo sašaurināto “*meshchane*” traktējumu, jāņem vērā, ka to sākotnēji nodalīja no “*posadskie*”, bet, izskaužot pēdējo jēdzienu, pakāpeniski “*posadskie*” saplūda ar “*meshchane*”. Toties 18. gadsimta 70. gadu krievu-vācu valodas vārdnīcās “*meshchanin, meshchanstvo*” tiek tulkots kā “*der Bürger, die Bürgerschaft*”.⁷⁰

Neskaidriba ar to, kādai īsti nodokļu maksātāju grupai pieder tirdzniecības palīgamati, vērojama arī turpmākos gados. 1811. gada dvēseļu revīzijā Sīmanis Raņķis, Tomass Sēlis, Johans (Georgs) Strazdiņš un Georgs Dāvids Raņķis bija iekļauti birģeru oklada maksātāju grupā, kas neietilpst cunftēm vai tirgotājiem piederīgo kategorijā.⁷¹ 1816. gada dvēseļu revīzijā visi tirdzniecības palīgamati un zvejnieki bija iekļauti cunftēm piederīgo sarakstos, toties 1834. gadā viņi visi ir pārceļojuši atpakaļ uz birģeru okladu.⁷²

Arī pārcēlāju interese par birģeru tiesībām neapsīka. 1822. gadā viņu amats sūdzējās par rātes apstiprināto jauno reglamentu un vienlaikus prasīja birģera tiesības pārcēlāju amata 12 pilntiesīgiem biedriem. Rāte atbildēja, ka par Lielās ģildes locekli var kļūt tirgotāji, bet Mazās ģildes – amatnieki. Pārcēlāji nesot ne vieni, ne otri, toties esot bezkaunīgi, jo no kalpotājiem gribot kļūt par kungiem. Rāte uzskatīja, ka pārcēlājiem jāierāda to agrākā vieta, kas ir starp tirgotāju apkalpotājiem, tādiem kā ormaņi, liģeri un mērītāji.

Bija jāpaiet vēl vairākiem gadu desmitiem, kamēr Raņķi ieguva birģeru tiesības, bet tie jau bija stipri savādāki Raņķi nekā pārcēlājs Sīmanis. Viņa brāļa Jēkaba mazdēls Jēkabs Andrejs (1798–1850) bija viens no pēdējiem pārcēlāju amata eltermaņiem. Viņš savus bērnus kristīja Doma draudzē, sūtīja mācīties uz Vidzemes guberņas ģimnāziju un skoloties pie tirgotājiem. Tādēļ viņa dēliem Georgam Augustam (1831–[1869]) un Vilhelmam Johanam (1845–1910) 19. gadsimta 60. gados vairs nesagādāja nekādu problēmu nokārtot formalitātes kļūšanai par birģeriem

un kokzāgētavas ierīkošanai.⁷³ Jau 1866. gadā bija atceltas tirgotāju ģildes monopoltiesības uz tirdzniecību Rīgā, tomēr Vilhelms Johans ne tikai piederēja Lielajai ģildei, bet arī apmeklēja Sv. Pētera draudzi, kas bija seno birģeru ģimeņu baznīca, un dienēja Zilajā gvardē, kas norāda uz viņa vēlēšanos reprezentēt sevi kā piederīgu agrākajai birģeru kopai.

Atskatoties uz Šteinhauera un Raņķa centieniem pēc birģeru tiesībām, var secināt, ka viņu strīdu ceļi sakrita. Vispirms viņi vērsās pie rātes instancēm, tad viņu lieta nonāca justickolēģijā un tālāk Senātā. Abos gadījumos justickolēģija nesaskatīja šķēršļus tiesību piešķiršanai, kamēr Senāts lēma par labu tirgotājiem. Abos gadījumos tirdzniecības palīgamatu pārstāvji palīdzību meklēja arī pie Baltijas ģenerālgubernatora, tomēr rezultāts viņiem bija nelabvēlīgs, jo Senāts atbalstīja tirgotāju nostāju un viņu senās privilēģijas.

Abos gadījumos redzams, ka tirgotāji lielu nozīmi piešķīra kandidātu izcelšanās jautājumam, respektīvi, tirgotāji palīgamatu pārstāvjus neuzskatīja par cienīgiem kļūt par birģeriem. Ekarts birģeru naidīgumu pret jauninājumiem skaidroja ar šī sabiedrības slāņa nepieciešamību saglabāšanās nolūkos pašizolēties, jo to pastāvīgi apdraudēja muižnieku nelabvēlīgā attieksme un Krievijas valdības neizpratne un nevēlēšanās iedziļināties Rīgas sabiedrības specifikā. Tieši šie faktori esot provocējuši Rīgas augšslāņu vēlmi izkopt veco aristokrātisko konstitūciju, politiskās varas koncentrēšanu atsevišķu dzimtu rokās un ģilžu pieejamību tikai izredzētām personām, lai, nerēķinoties ar savām materiālajām interesēm, nosargātu birģeru etnisko un cunftu sistēmā balstīto norobežošanos, neskatoties uz to, ka daļa pašu birģeru apzinājās veselīgu reformu nepieciešamību.⁷⁴ Ļoti iespējams, ka daļa no tirgotājiem ticēja, ka ierobežojumi uzņemšanai tirgotāju kārtā vismaz daļēji novērsa “nepieredzējušu, nemākulīgu, nekulturālu un neuzticamu cilvēku” ieplūšanu viņu vidū, kas ar negodīgu rīcību nodarītu kaitējumu Rīgas tirdzniecībai un tās tirgotāju labajam vārdam.⁷⁵

Bez izcelšanās jautājuma tirgotāji uzsvēra arī amatu locekļu pārticības aspektu. Esošie birģeri uzskatīja, ka tirdzniecībā

nodarbinātie pietiekami labi nopelna ar savu tiešo pienākumu izpildi. Cenšoties ierobežot tirdzniecības palīgamatu locekļu iespējas nopelnīt ar reglamentu un taksu maiņas palīdzību un kavējot priekšpilsētu iedzīvotāju iespējas nodarboties ar tirdzniecību un alus darīšanu, birģeri, iespējams, tieši pretēji gribētajam, stimulēja nevācu amatu centienus sevi aizsargāt, mēģinot iegūt tādas pašas tiesības, kādas bija tirgotājiem. Nevācu amatu locekļi nebūt neizrādīja vēlēšanos sagraut pastāvošo kārtību, jo savas monopol-tiesības uz tirdzniecības palīgamatiem aizstāvēja tikpat aktīvi kā birģeri savu elitārismu, bet gan vēlējās nomainīt savu statusu pastāvošajā sistēmā, savukārt vismaz daļa birģeru pie nevācu amatiem piederīgos uzskatīja par draudu un apkaunojumu savai kārtai.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Anita Čerpinska (2014). Pārcēlāju Raņķu dzimtas vēsture 18. un 19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 51.–80. lpp., šeit 52. lpp.
- ² Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen (1973). *Deutsch und undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Köln; Wien: Böhlau, S. 127–168.
- ³ August Wilhelm Hupel (1789). *Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft*. Rīga: J. Fr. Hartknoch, S. 201. Uz neviennozīmīgu “Undeutsche” traktējumu norādījis arī baltvācu vēsturnieks Konstantīns Metīgs (*Mettig*), kurš uzskata, ka ar šo apzīmējumu gan viduslaikos, gan jaunākos laikos saprasti tikai vietējie iedzīvotāji, t.i., libieši, latvieši un igauņi, bet nekad – lietuvieši vai krievi (C[onstantin] Mettig (1900). Ueber Undeutsche. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1899*. Rīga: W. F. Häcker, S. 61–65, hier S. 62). Par Rīgas mūrnieku amatu etnisko piederību sk.: Ella Taube (1934). Das sog. “Undeutsche Maureramt” in Riga bis 1731. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde zu Riga. Vorträge aus den Jahren 1932 und 1933*. Rīga, S. 38–46; Ārija Bērziņa [Zeida] (1960). Rīgas namdari un mūrnieki XIV–XVIII gs. No: *Vēstures problēmas*, III laid. Rīga, 107.–127. lpp.
- ⁴ Rīgas ķemerejas un amatu tiesas sagatavots Rīgas krogu saraksts par 1811. gadu [vācu val.], bez dat. [ap 1811. – Autores datējums]. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 1382–2–283, 20. lp.; Ieraksti Rīgas landfogtijas tiesas būvprotokolu grāmatā par Raņķu lūgumiem remontēt un pārbūvēt savus īpašumus [vācu

- val.], 17.06.1797., 19.05.1799., 28.05.1799. *LNA-LVVA*, 1379–1–824, 149., 204., 210. lpp.; turpat, 1379–1–825, 249. lpp.
- ⁵ Rita Brambe (1982). *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās: 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse*. Rīga: Zinātne, 134. lpp.
- ⁶ Julius Eckardt (1870). *Bürgerthum und Büreaukratie*. Leipzig: Duncker & Humbolt, S. 5.
- ⁷ Lothar Gall (2000). *Bürgerthum in Deutschland*. Berlin: Siedler Verlag, S. 44.
- ⁸ Turpat, 12. lpp.
- ⁹ Eckardt. *Bürgerthum und Büreaukratie*.
- ¹⁰ Turpat, IX–XII lpp.
- ¹¹ Turpat, 32. lpp.
- ¹² Franču revolūcijas laikā – trūcīgie pilsētas iedzīvotāji.
- ¹³ Eckardt. *Bürgerthum und Büreaukratie*, S. 66–67.
- ¹⁴ Erich Seuberlich (1914). Die Entstehung und Entwicklung der Mitauer Vorstadt bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. In: *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga aus dem Jahre 1913*. Rīga: W. F. Häcker, S. 238–254, hier S. 243–246.
- ¹⁵ Jānis Straubergs (1936). *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs.* Rīga: A. Gulbis.
- ¹⁶ Turpat, 83. lpp.
- ¹⁷ Erich Seuberlich. Die Familie Grindel in Riga. *Rigasche Rundschau*, 04.02.1937., S. 7.
- ¹⁸ Jānis Danks (1940). Rīgas un apkārtnes zvejnieki un zveja 17. gs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 63.–88. lpp.
- ¹⁹ Meta Taube (1980). *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs.* Rīga: Zinātne; Meta Taube (1956). Rīgas transportstrādnieki feodālisma un vēlā feodālisma posmā (XV–XVIII gs.). *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 17.–32. lpp.
- ²⁰ Taube. *Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati*, 6. lpp.
- ²¹ Turpat, 124.–125. lpp.
- ²² Melita Svarāne (1980). Pārcēlāju amats Rīgā feodālisma beigu posmā – 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 8, 44.–58. lpp., šeit 47.–50. lpp.
- ²³ Velta Pāvulāne (1975). *Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs. No Rīgas ekonomisko sakaru vēstures ar krievu, baltkrievu, ukraiņu un lietuviešu zemēm*. Rīga: Zinātne, 125.–147. lpp.; Velta Pāvulāne (1971). Rīgas latviešu buržuāzijas pirmo pārstāvju saimnieciskā aktivitāte. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 43.–53. lpp.; Velta Pāvulāne (1966). Koku šķirošana un kokšķirotāju amati Rīgā feodālisma laikā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 11, 19.–28. lpp.
- ²⁴ Ilga Grasmane (1973). *Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne, 158.–194. lpp.

- ²⁵ Heidi Hein-Kircher, Ilgvars Misāns (2015). Bestandaufnahme und Versuch eines Impulses. In: Heidi Hein-Kircher, Ilgvars Misāns (Hg.). *Stadtgeschichte des Baltikums oder baltische Stadtgeschichte?: Annäherungen an ein neues Forschungsfeld zur baltischen Geschichte*. Marburg: Verlag Herder-Institut, S. 1–17, hier S. 1; Heidi Hein-Kircher (2015). Der Blick von außen: Schwerpunkte und Desiderate in der Stadt- und Urbanitätsgeschichte der gegenwertigen Ostmitteleuropasforschung. Ebenda, S. 21–42, hier S. 24.
- ²⁶ Gall. *Bürgerthum in Deutschland*, S. 20–21.
- ²⁷ Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas*, 23., 209. lpp.
- ²⁸ Plašāk par dzimtīpašumu lietu sk.: Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas*, 35.–76. lpp.
- ²⁹ Citēts no: Pāvulāne. *Rīgas latviešu buržuāzijas*, 53. lpp.
- ³⁰ Plašāk par kroģēšanas tiesību lietu sk.: Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas*, 171.–181. lpp.
- ³¹ Daniēla Šteinhauera iesnieguma kopija Vidzemes un Igaunijas lietu justīckolēģijai [vācu val.], 29.01.1748. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 2.–4. lp. Daži no Šteinhauera argumentiem birģeru tiesību iegūšanai ir saprotami tikai no viduslaikiem mantotās izpratnes par birģeru tiesībām kontekstā, jo tieši viduslaikos iesakņojās princips, ka birģeris ir tas, kurš maksā nodokļus un aizsargā pilsētu no ārējiem ienaidniekiem (Karl S. Bader, Gerhard Dilcher (1999). *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt-Bürger und Bauer im Alten Europa*. Berlin: Springer, S. 440–443).
- ³² Rīgas rātes atbildes noraksts justīckolēģijai [vācu val.], 12.05.1748. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 8.–13. lp.
- ³³ Daniēla Šteinhauera atbildes kopija uz Rīgas rātes atbildi justīckolēģijai [vācu val.], 19.09.1748. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 15.–21. lp.
- ³⁴ Rīgas rātes atbildes noraksts uz Daniēla Šteinhauera iesniegumu justīckolēģijai [vācu val.], 18.10.1748. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 33.–43. lp.
- ³⁵ Kopija no justīckolēģijas rezolūcijas Daniēla Šteinhauera lietā [vācu val.], 11.04.1749. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 48. lp.
- ³⁶ Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas*, 123.–124. lpp.
- ³⁷ Abu Rīgas ģilžu birģeru sūdzības lietas pret Daniēlu Šteinhaueru skaidrojuma noraksts [vācu val.], 03.09.1752. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 66.–90. lp.
- ³⁸ Valdošā Senāta ukaza kopija par Daniēla Šteinhauera uzņēšanu Rīgas birģeros [vācu val.], 23.11.1752. *LNA-LVVA*, 8–3(g)–19, 3.–12. lp.
- ³⁹ Valdošā Senāta ukaza kopija Andreja Dalbiņa sūdzības lietā [vācu val.], 17.05.1760. *LNA-LVVA*, 673–1–729, 183.–186. lp.
- ⁴⁰ Straubergs. *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas*, 198.–203. lpp.
- ⁴¹ Turpat, 206. lpp.
- ⁴² Tekstā var būt runa par diviem Raņķiem: Sīmaņa brāli Johanu (1738–1799) vai Sīmaņa brāļa Jēkaba dēlu Johanu Heinrihu (1764–1805). 1798.

- gadā Jēkabs Raņķis ievēlēts pārcēlāju amatā par eltermani, Johans Strazdiņš – par vecāko (Ieraksts Rīgas ķemerejas tiesas protokolu grāmatā par administratīvo amatu vēlēšanām pārcēlāju amatā [vācu val.], 06.02.1798. *LNA-LVVA*, 1382–2–71, 360. lpp.).
- ⁴³ Imperatora ukazs atjaunoja Vidzemē un Igaunijā tās pārvaldes iestādes ar visām tiesībām un privilēģijām, kas tām bija pirms 1783. gada. Attiecībā uz nodokļiem tas paredzēja darboties saskaņā ar ukaziem (*Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii s 1649 goda* (1830) (turpmāk: *PSZ*). Tom 24, S.-Peterburg, Nr. 17584, s. 20–21).
- ⁴⁴ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par Sīmaņa Raņķa lūguma uzņemt birģeros saņemšanu [vācu val.], 13.08.1798. *LNA-LVVA*, 749–6–209, 311.–312. lpp.; Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par atteikumu Sīmaņa Raņķa lūgumam uzņemt birģeros [vācu val.], 01.11.1798. *LNA-LVVA*, 749–6–209, 510.–511. lpp.
- ⁴⁵ *PSZ*. Tom 24, S.-Peterburg, Nr. 17634, s. 229–230. Imperatora ukazs par valsts sadalīšanu guberņās paredzēja Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes guberņām saglabāt to īpašās tiesības un privilēģijas.
- ⁴⁶ Senāta ukaza kopija par Raņķa pieņemšanu tirgotājos [kr. val.], 10.09.1800. *LNA-LVVA*, 1–2–1015, 33.–42. lp., šeit 33.–34. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 37.–38. lp.
- ⁴⁸ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par kamerālvaldes lūguma saņemšanu Raņķa lietā [vācu val.], 06.02.1800. *LNA-LVVA*, 749–6–212, 185. lpp.
- ⁴⁹ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par Senāta ukaza saņemšanu [vācu val.], 27.02.1800. *LNA-LVVA*, 749–6–212, 278.–279. lpp.
- ⁵⁰ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par kamerālvaldes lūgumu sagatavot Senātam informāciju Raņķa lietā [vācu val.], 27.07.1800. *LNA-LVVA*, 749–6–212, 785.–786. lpp.
- ⁵¹ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par Senāta lēmuma saņemšanu Raņķa lietā [vācu val.], 01.10.1800. *LNA-LVVA*, 749–6–213, 346. lpp.
- ⁵² Senāta ukaza kopija par Raņķa pieņemšanu tirgotājos [kr. val.], 10.09.1800. *LNA-LVVA*, 1–2–1015, 33.–42. lp., šeit 41.–42. lp.; Senāta ukaza kopija par Raņķa pieņemšanu tirgotājos [vācu val.], 10.09.1800. *LNA-LVVA*, 673–1–565a, 48.–57. lp.
- ⁵³ Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par Senāta ukaza saņemšanu pārcēlāju lietā [vācu val.], 09.01.1801. *LNA-LVVA*, 749–6–214, 13. lpp.
- ⁵⁴ Senāta ukazs par Rīgas zvejnieku un pārcēlāju pierakstīšanu nodokļu maksātāju grupā [vācu val.], 24.12.1800. *LNA-LVVA*, 673–1–565a, 43.–45. lp., šeit 44. lp.
- ⁵⁵ *PSZ*. Tom 24, S.-Peterburg, Nr. 18223, s. 780–781. Imperatora ukazs paredzēja, ka visās jauniegūtajās un atgūtajās provincēs ienākošajiem cilvēkiem jāizvēlas dzīvesveids (*rod zhizni*) jeb kāda no zināmajām kārtām (*kakoi libo izvestnyi rod sostoianii*) un attiecīgi tam jāmaksā nodokļi.

- ⁵⁶ Vācu tulkojumā “gleich den [...] Bürgerabgaben zahlenden Professionisten, wenn sie sich keinen anderen Stand erwählen [...] in den Bürgerstand aufgenommen werden”; no: Senāta ukazs par Rīgas zvejnieku un pārcēlāju pierakstīšanu nodokļu maksātāju grupā [vācu val.], 24.12.1800. LNA-LVVA, 673–1–565a, 43.–45. lp., šeit 45. lp.
- ⁵⁷ Senāta ukaza kopija par Rīgas zvejnieku un pārcēlāju pierakstīšanu nodokļu maksātāju grupā [kr. val.], 24.12.1800. LNA-LVVA, 1–2–1015, 11.–12. lp.
- ⁵⁸ Šeit ar vārdu “profesionāli” tiek apzīmēti avotā minētie “Professionisten”, ar ko apzīmēja amatniekus un kādā amatā apmācītus strādniekus, pretstatā strādniekiem bez īpašām iemaņām kādā amatā.
- ⁵⁹ Šī dokumenta krievu valodas versijā: “*imeiut byt’ priniani naravne s platiashchimi [...] grazhdanskie podatni remeslennikom, v grazhdanskoe zvanie...*” (Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par rātes lēmumu Raņķa lietā [kr. val.], 08.02.1801. LNA-LVVA, 1–2–1015, 117.–118. lp.
- ⁶⁰ *Beisassen* vai *Beiwohner* – iedzīvotāji, kuri nebija birģeri; šeit domāta tā iedzīvotāju grupa, kuri nav birģeri, bet kaut kādu iemeslu dēļ maksā kapitāla nodokli.
- ⁶¹ Rātes ziņojums Vidzemes guberņas valdei [kr. val.], 31.10.1804. LNA-LVVA, 1–2–1015, 46. lp.
- ⁶² Ieraksts Rīgas rātes protokolu grāmatā par rātes lēmumu Raņķa lietā [vācu val.], 08.02.1801. LNA-LVVA, 749–6–214, 95.–98. lpp.
- ⁶³ Rīgas nodokļu pārvaldes nodokļu maksātāju grupās ierakstīto grāmata [vācu val.], 1797–1810. LNA-LVVA, 1394–1–2403, 31.–37. lp.; turpat, 1394–1–1312, 55.–68. lpp.
- ⁶⁴ Sīmaņa Raņķa lūgums Rīgas kara gubernatoram [kr. val.], 24.09.1804. LNA-LVVA, 1–2–1015, 5. lp.
- ⁶⁵ Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas izraksts no Sīmaņa Raņķa lietas [kr. val.], bez dat. [1803–1804. – Autores datējums]. LNA-LVVA, 1–2–1015, 1.–4. lp., šeit 3. lp.; Rīgas rātes ziņojuma kopija Vidzemes guberņas valdei par Raņķa uzņemšanu nodokļu maksātāju grupā [vācu val.], 31.10.1804. LNA-LVVA, 1–2–1015, 13. un 17. lp.
- ⁶⁶ Vidzemes guberņas valdes ziņojums Rīgas kara gubernatoram Raņķa lietā [vācu val.], 26.11.1804. LNA-LVVA, 1–2–1015, 9. lp.
- ⁶⁷ Sīmaņa Raņķa vēstule Rīgas kara gubernatoram birģera tiesību jautājumā [vācu un kr. val.], bez dat. [pēc 31.10.1804., pirms 11.07.1805. – Autores datējums]. LNA-LVVA, 1–2–1015, 24.–31. lp., šeit 24.–26. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 28.–29. lp.
- ⁶⁹ Noraksts no kara gubernatora vēstules Vidzemes kamerālvaldei par Raņķa sūdzību [kr. val.], 03.03.1806. LNA-LVVA, 1–2–1015, 43. lp.; Vidzemes kamerālvaldes ziņojums Rīgas kara gubernatoram par Raņķa sūdzību [kr. val.], 26.03.1806. LNA-LVVA, 1–2–1015, 44. lp.

- ⁷⁰ Tat'iana Bessonova (2006). Vozniknovenie i razvitie poniatia "meshchane" v Rossii v 18–19 vekakh. *Vestnik Evrazii*, 1, s. 145–158.
- ⁷¹ 1811. g. dvēseļu revīzijas birģeru oklada saraksts [vācu val.], bez dat. [ap 1811. – Autores datējums]. *LNA-LVVA*, 199–2–26, 137., 139., 144., 157. lpp.
- ⁷² 1816. g. dvēseļu revīzijas cunftēm piederīgo saraksts [vācu val.], 14.08.1816. *LNA-LVVA*, 77–14–21, 271.–282. lp.; 1834. g. dvēseļu revīzijas birģeru oklada saraksts [vācu val.], 30.04.1834. *LNA-LVVA*, 77–14–30, 293.–294. lp.
- ⁷³ Ieraksti 1863. g. Rīgas rātes protokolu grāmatā par Georga Augusta Raņķa birģera tiesību iegūšanu [vācu val.]. *LNA-LVVA*, 749–6–332, 112., 162., 848. lpp.; Ieraksts Rīgas ķemerejas tiesas grāmatā par Vilhelma Johana Raņķa atzišanu par cienīgu iegūt birģera tiesības [vācu val.], 01.02.1869. *LNA-LVVA*, 1382–2–165, 161.–162. lpp.; Ieraksts Rīgas tirdzniecības tiesas protokolu grāmatā par Georga Augusta Raņķa iesniegumu kokapstrādes uzņēmuma ierīkošanai [vācu val.], 24.12.1862. *LNA-LVVA*, 1381–1–420, 625.–626. lpp.
- ⁷⁴ Eckardt. *Bürgerthum und Bureaukratie*, S. 7–8.
- ⁷⁵ Turpat, 18. lpp. Tiesību piešķiršanas kontekstā tirgotājiem un rātei kandidāta "izcelšanās" jautājums ietver gan sociālu, gan etnisku šķautni, bet etnisko piederību nevar uzskatīt par prevalējošu aspektu, turklāt ne visi tirdzniecības palīgamatiem piederīgie ir pieskaitāmi vienai etniskai kopai un viņu etniskā pašidentifikācija ir pētāms jautājums.

RANCK FAMILY IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE LATE 18TH CENTURY – EARLY 19TH CENTURY RIGA: THE ISSUE OF GAINING BURGHER RIGHTS

Anita Čerpinska

Dr. hist., researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: History of Riga in the 18th and 19th centuries.

The article deals with an important period in the history of Riga – the attempts of the representatives of Latvian auxiliary crafts to gain burgher rights and the attempts of the Riga burghers to limit the prosperity of those belonging to non-German crafts. It is an attempt to make a comparison between two legal procedures for gaining burgher rights, those of timber

graders in the mid-18th century and ferrymen in the beginning of the 19th century, by analysing legislative acts that designate the position of the representatives of those crafts in the population of Riga.

Key words: the Ranck family, burger rights in Riga, ferrymen, timber graders.

Summary

The article deals with the story of a particular family (Ranck) in the context of the history of 19th century Riga. It looks at an important period in the studies of the history of the population of Riga, namely, at the attempts of the representatives of Latvian auxiliary crafts to gain burgher rights and simultaneous attempts of Riga burghers to limit the prosperity of those belonging to non-German crafts.

In the respective time period (except the period of Statthalter-schaft) Riga was still subject to the constitution that had been adopted by the Swedish government and strictly separated the various strata of society. In contrast to other European countries, researches into the causes of isolation and interaction of these strata in the latest historiography of Latvia have remained at the stage of the studies of the Baltic Germans, the inter-war period and the Soviet period when the relations between the strata of society were interpreted as epochal fight between burghers, the government of Russia and non-burghers in the context of national or class struggle. The issues of self-identification of these groups and their relation to other groups of society are also still being interpreted in the spirit of the mentioned schools of historiography.

The Ranck family represents a small but distinctive part of society in the history of Riga. In the 18th century and the first half of the 19th century the men of the family were fishermen and ferrymen. In the regulated Riga trading society, those belonging to above mentioned traditional occupations of Latvians or non-Germans in Riga at the time were involved in appraising, packing, weighing and transporting of goods. Most of them passed their craft on to their offspring (although they could also change their occupation to another “non-German craft”), lived in the same part of Riga (Pārdaugava) and belonged to the same parish. Thus, they formed an economic, professional, territorial and social community where intermarriage was common.

The men of the Ranck family not only were engaged in the traditional crafts but some also occupied leading administrative posts. For this reason and due to the development of trade in Riga, in the beginning of the 19th century, the prosperous Ranck family members wanted to secure their welfare in the community by gaining more rights. Here their interests clashed with those of the town council and merchants who did not want representatives of “non-German crafts” to join the burgher community.

Comparison of two legal procedures for gaining burgher rights (those of Daniel Steinhauer, a timber grader, and Simon Ranck, a ferryman) shows that their disputes took similar path. First, they turned to the institutions of the Riga Council, then the case was passed on to the Collegium of Justice and further to the Senate. In both cases the Collegium of Justice saw no reason to deny the burgher rights to the claimant whereas the Senate ruled in favour of the merchants.

Merchants attached great importance to the origin of the candidates, i.e. they did not consider representatives of auxiliary crafts worthy of becoming burghers. The Baltic German historian Julius Eckhardt justified the burghers’ hostility towards this innovation by the necessity to isolate themselves as this group of society felt constantly threatened by the unfriendly attitude of the country nobility and by the unwillingness of the Russian government to understand the specifics of Riga society. These reasons are said to have motivated the desire of Riga elite to cultivate the old constitution of the aristocracy, the concentration of the political power in the hands of selected families and accessibility of guilds to selected individuals although part of the burghers realized the need for healthy reform.

Apart from the issue of the origin merchants also stressed the aspect of the prosperity of the representatives of the particular craft. Burghers believed that those employed in trade made good enough profit by carrying out their direct responsibilities. It is possible that by changing regulations and tariffs in order to limit the possibilities of representatives of the auxiliary crafts to profit and by deterring the inhabitants of the suburbs from engaging in trade and brewing the burghers unintentionally stimulated the efforts of the non-German crafts to protect themselves by gaining rights equal to those of merchants. The representatives of the non-German crafts did not aspire to destroy the established order; they defended their monopoly rights

to the auxiliary crafts as fiercely as burghers defended their egalitarianism. Instead they wanted changes to their status within the established order.

The mid-19th century brought significant changes to Riga. The considerable increase of population, changes in trade relations and municipal reforms put an end to the traditional structure of Riga society including the “non-German crafts”. In contrast to other representatives of these crafts who continued fishing or transporting goods across the water, the Ranck family became timber traders and started their own mill.

PAGASTA PAŠVALDĪBAS REFORMAS JAUTĀJUMS VIDZEMES UN KURZEMES GUBERŅU PROVINCIĀLPADOMĒS 1905.–1907. GADĀ*

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks. Zinātniskās intereses: Latvijas vēsture 19. gadsimta otrajā pusē, strādniecības vēsture 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, 1905. gada revolūcijas vēsture, Latvijas Republikas saimniecības vēsture.

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā pieprasīja strauji turpināt aizkavētos modernizācijas procesus valsts pārvaldē un sevišķi sabiedrības tiesību jautājumos. Baltijas guberņās sakarā ar augstāku saimnieciskās attīstības un izglītības līmeni nekā vidēji impērijā modernizācija sevi pieteica ievērojami plašāk. No nepieciešamo veicamo reformu kompleksa sevišķi izdalījās pašvaldības reformas ar pagasta pašvaldības darbības pārkārtošanu. Latvijas vēsturē nopietni pētīti sociāldemokrātu pasākumi 1905. gada pagasta pašvaldības revolucionārā reorganizēšanā, kamēr latviešu pilsonības uzskati pagasta pašvaldības pārkārtošanā ir palikuši neatsegti. Pētījuma mērķis ir raksturot Baltijas guberņu pagastu pašvaldību stāvokli 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas priekšvakarā un pagasta pašvaldības reformas nepieciešamības aktualizāciju revolūcijas laikā, analizēt Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes latviešu pilsonisko deputātu uzskatus par pagasta pašvaldības reformēšanu, kā arī atsegt pretrunas starp pilsonisko latviešu deputātu un baltvācu muižnieku pārstāvju uzskatiem par pagasta pašvaldības attīstību.

Atslēgas vārdi: pagasta pašvaldības raksturojums, latviešu pilsonisko pārstāvju uzskati par pagasta reformu, pretrunas starp latviešu un baltvāciešu pārstāvjiem, pagasta pašvaldības loma tautas audzināšanā.

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā diktēja valsts administrācijai veikt neatliekamus modernizācijas

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

pasākumus vairākās sabiedriski politiskajās jomās un starp tām arī visu līmeņu valsts pārvaldē. Baltijas guberņās 20. gadsimta sākumā zemes pārvaldībā ļoti spēcīgi bija saglabājušās muižnieku feodālās privilēģijas. Visspilgtāk tas atspoguļojās Baltijas guberņu muižnieku landtāgu darbībā. Pārvaldes sistēmā īpašu vietu ieņēma latviešu un igauņu zemnieku kārtas pašvaldība – pagasts. Pagastā neiegāja privileģētās šķiras, bet tā bija valsts iestāde, kurā zemniekiem (autors rakstā lieto apzīmējumu “zemnieks”, ar to saprot zemkopi) bija dota ierobežota iespēja nelielā apjomā veikt vietējo pašvaldības jautājumu kārtošānu. 19. gadsimta otrajā pusē Baltijas guberņu pagasta pašvaldību attīstība piedzīvoja ievērojamas pārvērtības. 1866. gada 19. februārī tika pieņemts Baltijas guberņu nolikums, kas noteica pagasta pašvaldības iekārtas pamatus.¹ Turpmākajos četros gadu desmitos tika izdota vēl virkne dažādu likumu, kuri skāra Baltijas pagasta pašvaldības organizāciju, bet tie tikai papildināja vai arī ierobežoja 1866. gada 19. februāra nolikuma normas.²

Nolikums nodrošināja saimnieku un nomnieku valdošo stāvokli pagasta sabiedrībā, un šajā jautājumā nekādas izmaiņas nebija notikušas, arī sagaidot 1905.–1907. gada demokrātisko revolūciju. Nolikums noteica, ka pie pagasta sabiedrības pieder visi pagastā pierakstītie iedzīvotāji (1. pants).³ Pagasta teritorijā neietilpa muižas zeme, kura bija brīva no pagasta nodokļiem. Pagasts bija pašvaldības iestāde, kura pārzināja dažādas vietējās vajadzības. Tās bija pagasta rūpes par skolām, nabagu un nespējnieku apgādāšanu, par pārtikas naudām, ārstu palīdzības sniegšanu, pagasta tiesām, pagasta māju un skolas ēku celtniecību. Pagasta izdevumus sedza vienīgi pagasta locekļu nodokļi. Iekšķrievijas guberņās šos pienākumus veica zemstes. Pagastu nozīmīgumu lauku iedzīvotāju dzīvē apliecina fakts, ka pagastu maksājumi bija daudz lielāki nekā visu Baltijas landtāgu un birokrātisko komiteju izdevumi.⁴ Pagasta pašpārvaldes struktūrā ietilpa pagasta vispārējā sapulce, vietnieku pulks (kura locekļus sauca arī par pagasta aizstāvjiem, pagasta pilnvarniekiem un runas vīriem), pagasta valde, pagasta vecākais, viņa vietnieki, pagasta skrīveris un pagasta tiesneši. Vispārējā sapulce notika reizi

gadā. Tajā bija jāierodas visiem pilngadīgajiem zemnieku māju īpašniekiem un nomniekiem. Desmit bezzemniekiem (muižu un saimnieku kalpi, vaļinieki, iebūvieši un citi nemantīgie pagasta iedzīvotāji) no sava vidus bija jāizvirza viens pārstāvis, kas piedalījās vispārējā pagasta sapulcē (6. pants). Vispārējā pagasta sapulce ievēlēja vietnieku pulka locekļus, pagasta vecāko, viņa vietniekus un pagasta tiesnešus (7. pants). Pagasta vecāko, viņa vietniekus un pagasta tiesas priekšsēdētāju drīkstēja ievēlēt tikai no zemes saimnieku un nomnieku vidus (28. pants). Pagasta vecākais un viņa vietnieki veidoja pagasta valdi. Pagasta vecākais pārzināja pagasta saimniecību un reizē bija arī pagasta policijas ierēdnis, bet viņam nebija tiesību pārzināt muižas iedzīvotājus, jo tie bija pakļauti muižas policijai.

Vietnieku pulks bija visas pagasta saimnieciskās un sabiedriskās dzīves noteicējs. Vietnieku pulks pārzināja pagasta ieņēmumus un izdevumus, noteica nodokļu uzlikšanas un iekasēšanas kārtību, nosacīja samaksas lielumu pagasta darbiniekiem (skolotājam, skrīverim, ārstam, feldšerim, vecmātei), iesniedza augstākstāvošām personām pagasta sūdzības. Pagasta vietnieku pulka skaitliskais sastāvs bija atkarīgs no pagasta lieluma un varēja svārstīties no 4 līdz 24 cilvēkiem. Pagasta sapulce tos ievēlēja uz 3 gadiem, turklāt ik gadu 1/3 locekļu pārvēlēja. Vietnieku pulka vienai pusei bija jābūt no zemes saimniekiem un nomniekiem, bet otrai – no bezzemniekiem (9. pants). Pagasta tiesneši, kuri varēja būt tikai saimnieki vai zemes nomnieki, izsprieda sīkākās civil- un krimināllietas. Pagasta valde bija izpildorgāns, kas realizēja vietnieku pulka lēmumus, rūpējās par kārtību pagastā, bija starpnieks starp vietnieku pulku un valdības iestādēm.

1866. gada 19. februāra nolikums rosināja plašāku zemnieku piedalīšanos pagasta pašvaldības darbā. Saimnieku un nomnieku izvirzīšana noteicošos pagasta pārvaldes amatos zināmā mērā veicināja ātrāku zemnieku sabiedrības noslāņošanos. Nolikums savam laikam bija pietiekami liberāls, un tas atstāja pozitīvu ietekmi ne tikai uz latviešu un igauņu zemnieku dzīves saimniecisko attīstību, bet deva arī šo tautu aktīvākajiem sabiedrības

pārstāvjiem elementāras iemaņas, kas noderēja savas etnogrāfiskās teritorijas pārvaldīšanas aizsākumiem. Pagasta pašvaldības darbības izvērsšana veicināja latviešu tautas nacionālās pašapziņas audzināšanu.

Pamatā arī Latgales pagastu pašvaldības savā būtībā bija līdzīgas Baltijas gubernās pastāvošajām.⁵ To rakstā neanalizēsim.

Pirms 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas Baltijas gubernās pagasta robežās darbojās divas pastāvīgas varas: zemnieku sabiedrība ar pagasta vecāko, viņa vietniekiem un vietnieku pulku priekšgalā un muižas ar savu muižas policiju. Pastāvēja arī draudzes pašvaldība, kurai gan bija maza nozīme latviešu lauku sabiedrības dzīvē. Vidzemes un Kurzemes gubernās nebija zemnieku gubernas un apriņķa pašvaldības orgānu, gubernas pārvaldība bija koncentrēta baltvācu muižniecības landtāga rokās.⁶

Autors ieskatu par reformu nepieciešamību, par pašvaldības zemstes reformu projektiem, par latviešu zemkopju pilsonības pārstāvju uzskatiem reformu jautājumos Baltijas gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē aizsācis rakstos, kuri publicēti “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” iepriekšējos numuros.⁷

Piedāvātā raksta mērķis ir raksturot Baltijas gubernu pagastu pašvaldību stāvokli 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas priekšvakarā, pagasta pašvaldības reformas nepieciešamības aktualizāciju revolūcijas laikā, analizēt latviešu pilsonisko deputātu uzskatus par pagasta pašvaldības reformēšanu Vidzemes un Kurzemes gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, atsegt pretrunas starp pilsonisko latviešu deputātu un baltvācu muižnieku pārstāvju uzskatiem par pagasta pašvaldības attīstību.

Pagasta vēsturisko attīstību Baltijā 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā konspektīvi savos darbos ir skatījuši Mārgers Skujenieks un Pēteris Mucenieks.⁸ Par to minēts arī dažos citos pētījumos.⁹ Par provinciālpadomju un Baltijas ģenerālgubernatora padomes lēmumiem pagasta reformas projekta lietā pamatoti savus uzskatus ir izteicis notikumu laikabiedrs Fricis

Garais (pseidonīms V. Zemcevs).¹⁰ Taču viņu nav interesējušas latviešu deputātu aktivitātes, viņu izvirzīto priekšlikumu pamatojums un aizstāvība pagasta pašvaldības reformas apspriešanas gaitā. Atšķirībā no V. Zemceva šī raksta autors tieši šiem jautājumiem pievērš galveno uzmanību.

Raksta sagatavošanā pamatā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas fonda materiāli. Tajos pieejami Baltijas provinciālpadomju sēžu diskusiju un lēmumu dokumenti, kuri objektīvi atsedz pagasta pašvaldības projektu izstrādi. Izmantoti Baltijas gubernu pagastu likumi, latviešu, krievu un vācu valodā izdotā 20. gadsimta sākuma prese.

19. gadsimta otrajā pusē strauji attīstoties saimnieciskajai un sabiedriskajai dzīvei, 1866. gada 19. februāra nolikuma darbībā parādījās arvien lielākas nepilnības. Par daļu no tām teikts jau senatora Nikolaja Manaseina ziņojumā par viņa veikto revīziju 1882. un 1883. gadā Vidzemes un Kurzemes gubernās.¹¹ 1905.–1907. gada demokrātiskajā revolūcijā strauji aktualizējās prasības pēc pagasta sabiedrības dzīves organizācijas uzlabošanas. Bija nepieciešams izveidot ārpus kārtām stāvošu pagasta pašvaldību, kas apvienotu zemnieku un muižnieku zemes. 1866. gada 19. februāra pagasta nolikumam stājoties spēkā, pagastā pierakstītie cilvēki dzīvoja uz vietas, parasti nebija tādu, kas uzturējās ārpus pagasta, jo pastāvēja patriarhāla iedzīvotāju saistība ar pagastu. Nolikums un citi tam sekojošie juridiskie akti atļāva iedzīvotājiem doties uz citiem pagastiem un sakarā ar straujo rūpniecības attīstību it sevišķi uz pilsētām. Presē sastopama aptuvena norāde, ka pirms revolūcijas ap 1/3 pagasta iedzīvotāju dzīvoja ārpus tā robežām.¹² Šis rādītājs nav pārspīlēts, jo V. Zemcevs par 1896. gadu, izmantojot statistikas materiālus par Vidzemes gubernu, ir secinājis, ka 36,5% no visiem pagastā pierakstītajiem dzīvoja ārpus pagasta.¹³ Šiem iedzīvotājiem, līdzīgi kā pagastā dzīvojošiem, bija jāmaksā pagasta nodokļi. Pagasta administrācijai arvien sarežģītāk bija no pagastā nedzīvojošiem iekasēt pagasta nodokļus. Vēsturnieks Arveds Švābe ir aprēķinājis, ka Vidzemes pagastos pirms revolūcijas pagasta nodokļus no visiem pie pagastiem pierakstītajiem

vīriešiem maksāja tikai 58,5%.¹⁴ Tāda kārtība ilgi nevarēja turpināties. Pat baltvācu presē parādījās atziņas, ka jāšķir aizgājušo iedzīvotāju dzīvesvieta no pagasta pieraksta, pretējā gadījumā šajā jautājumā var gaidīt vēl sliktāku stāvokli nekā līdz šim.¹⁵

No pagasta izceļojušie iedzīvotāji parasti neizmantoja iespējas, ko saviem cilvēkiem piedāvāja pagasts: skolas apmācību, ārsta, feldšera, vecmātes palīdzību u.c. Tomēr bija gadījumi, ka pie pagasta pierakstītais cilvēks, piemēram, visu mūžu nostrādājis pilsētā, vecumā vērsās pēc palīdzības savā pagastā un lūdza vietu nabagu mājā, kurā jau tā parasti bija neliels vietu skaits. Presē parādījās secinājumi, ka no pagasta “apkaunojošu žēlastības maizi vai kaktiņu pagasta nespējnieku namā” varēja dabūt tikai retos gadījumos.¹⁶ Tomēr sastopami arī apgalvojumi, kuri, iespējams, bija pārspīlēti, ka apmēram 60–80% no pagasta nespējniekiem bija tie pagasta locekļi, kas spēka gados dzīvojuši ārpus pagasta.¹⁷

Bezzemnieki, kas 19. gadsimta beigās gan Vidzemē, gan Kurzemē veidoja vairāk nekā pusi no lauku iedzīvotājiem,¹⁸ juridiski netika uzskatīti par pilntiesīgiem pagasta pašvaldības locekļiem. Nolikums tikai katram desmitajam no viņiem atļāva piedalīties pagasta dzīves lemšanā. Šādu bezzemnieku tiesību ierobežošanu revolucionārā kustība nevarēja akceptēt.

Lai arī 1866. gada 19. februāra nolikums paredzēja, ka pusei vietnieku pulka locekļu jābūt ievēlētiem no pagasta kalpiem un bezzemniekiem, tomēr nereti viņu vietā ievēlēja personas, kam nebija nekā kopīga ar bezzemniekiem. Šo vietu parasti aizņēma saimnieku dēli, kam nākamībā bija paredzēts mantot tēva saimniecību un kas formāli uz kādu laiku bija bez zemes īpašuma.¹⁹ Tas nozīmēja, ka šajā gadījumā bezzemnieku vajadzības pagastā vispār netika pārstāvētas, bet bezzemnieki pagasta darbībā bija ieinteresēti, jo viņiem pagasta palīdzība bija visvairāk nepieciešama. Vai kalpiem bija ievērojama interese pašiem piedalīties pagasta pašpārvaldes darbā, vēstures avotu trūkuma dēļ grūti gan šodien pateikt.

Negatīvu iespaidu uz pagasta pašvaldības vadību Baltijā atstāja 1889. gada 9. jūlijā pieņemtā likuma nosacījumi par zem-

nieku lietu komisāru institūta izveidi. Komisāru uzdevums bija uzraudzīt pagasta iestāžu darbības likumību. Zemnieku lietu komisāra kandidātu izvirzīja gubernators, bet to iecēla Iekšlietu ministrija. Komisāram bija tiesības apstiprināt vai neapstiprināt pagasta sapulcē ievēlētās amatpersonas, atcelt pagasta pašvaldības lēmumus, komisārs drīkstēja pagasta vecākajam izteikt piezīmi un rājienu, uzlikt naudas sodu līdz 5 rubļiem, sodīt ar septiņām dienām arestā un atcelt no amata.²⁰ Pagasta amatvīri atradās pilnīgā atkarībā no komisāriem. Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisāru posteņus ieņēma ne visai bagāti vācu muižnieki, pateicoties savām radnieciskajām saitēm ar vietējiem muižniekiem. Saprotams, ka tādā veidā pagasti nonāca zināmā atkarībā no vietējiem muižniekiem. Vidzemes guberņā zemnieku lietu komisāru pienākumus pildīja arī no Iekškrīevijas ieradušies krievu tautības ierēdņi.²¹ Krievi nemācēja latviešu valodu, neorientējās vietējos apstākļos un traucēja zemnieku pašvaldības darbu.

Pagasta pilnsapulce ievēlēja pagasta amatvīrus, bet tos no amata atcelt tai nebija tiesību. Šīs tiesības bija zemnieku lietu komisāram: “Tā no tā laika, kamēr Baltijas guberņās ievests zemnieku lietu komisāra institūts, ar mūsu pagastu īstenu pašvaldību patiesībā ir beigas – viņa pastāv tikai vēl vārda pēc. Īstais pagastu dzīves kungs ir komisārs.”²²

Pagasta pašvaldības iestādes bija pakļautas arī citiem valsts ierēdņiem. Apriņķa policijai bija dota disciplināra vara pār pagasta amatpersonām. Latviešu demokrātiskā partija pat uzskatīja, ka pagastu valdes ir padarītas par vienkāršām zemākajām policijas iestādēm.²³

No 1887. gada sākoties skolu pārkrievošanai, tika izveidoti tautskolu inspektoru un direktoru amati, šie ierēdņi bija noteicēji pār pagastu skolām. Tautskolu ierēdņi pagasta pašvaldībai atstāja vien iespēju rūpēties par skolu celtniecību un skolotāju algām. Pat mācītāji varēja iejaukties pagasta pašvaldības darbā. Arī citi ierēdņi, līdzīgi kā zemnieku lietu komisāri, bieži neņēma vērā vietnieku pulka lēmumus. Ja lēmums ierēdnim patika, tas tika apstiprināts, ja ne – to atcēla. Ja pagasta vecākais nostājās pret ierēdņu gribu, viņš amatu zaudēja.²⁴

Revolūcijas laikā latviešu sabiedrība aktīvi vērsās pret zemnieku lietu komisāru institūciju un pārējo ierēdniecību. Arī labēji noskaņotā latviešu pilsoniskā prese bija pret: “Mēs pārliecināti, ka zemnieku lietu komisāri ir taisni daudz līdzvainīgi pie tam, ka mūsu pagastos varēja sakrāties tik dziļš nemiers pret tagadējo pagastu pārvaldības kārtību un pret pašiem komisāriem. Viņu darbībā parādījās tas birokrātiskā principa pārspilējums, kurš Krievijā pēdējos pāri gadu desmitos tik daudz kaitējis.”²⁵ Pirms revolūcijas pagasta dokumentācija bija jākārto krievu valodā. Tas ievērojami apgrūtināja pagasta vecākā un vietnieku pulka darbu. Ja nemācēja vai vāji pārvaldīja krievu valodu, tad pagasta vecākajam atlika tikai parakstīt skrīvera sastādītos finanšu un citus dokumentus. Pastāvot šādai kārtībai, daudzviet par faktisko pagasta saimnieku un pārvaldītāju kļuva skrīveris. 20. gadsimta sākumā skrīveris varēja pat nebūt pagasta loceklis, pagasta vadībai vairs nebija tiesību skrīveri virzīt uz pārvēlēšanu, samazināt darba algu un atbrīvot no darba. Atlaist no darba skrīveri varēja tikai zemnieku lietu komisārs. Skrīvera amats bija kļuvis neatkarīgs no pagasta pašvaldības.²⁶ Tai pašā laikā skrīveris nebija finansiāli atbildīgs par pagasta kases stāvokli, par to atbildība gūlās uz pagasta vecāko un viņa palīgiem.²⁷ Vairāki gadījumi liecināja, ka šāds skrīvera juridiskais stāvoklis veicināja dažādas nelikumības un pat pagasta naudas līdzekļu izsaimniekošanu.²⁸ Šāda pastāvošā kārtība atbaidīja daudzus zinošus un apzinīgus saimniekus iesaistīties pagastu pašpārvaldes darbā.

Vietnieku pulka uzdevums bija pagastam noteikto nodokļu kopējo summu ik gadu izdalīt uz visiem pagasta nodokļu maksātājiem. Pagasta nodoklis bija jāmaksā visiem vīriešu kārtas iedzīvotājiem no 14 līdz 60 gadu vecumam, bet saimniekiem un nomniekiem tas bija jāturpina maksāt arī pēc 60 gadiem.²⁹ Vidzemē 20. gadsimta sākumā vietnieku pulki parasti ar vienādu pagasta nodokli aplika kā saimniekus, tā kalpus. Bija atsevišķi gadījumi, kad pagastos nodokli kalpiem paredzēja mazāku nekā saimniekiem un nomniekiem, citur vērā ņēma nodokļu maksātāja vecumu utt. Kurzemē pagasta nodokli vietnieku pulki parasti sadalīja atkarībā no pagasta locekļu nekustamā īpašuma lie-

luma.³⁰ Lauku sabiedrībā aktuāls kļuva jautājums par pagasta nodokļa lieluma diferencēšanu dažādiem turības ziņā atšķirīgiem sabiedrības locekļiem. Pat Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāru sapulce jau pirms revolūcijas atzina, ka pagasta nodokļa vienlīdzīga izdalīšana uz galvām ir netaisnīga.³¹ Loģiski, ka visvairāk ar šādu pagasta nodokļu sadalīšanu nebija mierā bezzemnieki.

Pagasta iedzīvotāji bija neapmierināti ar pagastam uzliktajiem pienākumiem pildīt policijas uzdevumus. Latviešu sabiedrībā nobrieda secinājums, kas uzskatāmi atklājas presē, ka pagasta pašvaldībā nepieciešamas būtiskas izmaiņas: “To tad mēs redzam, ka zemnieku pagasta sabiedrības ar savām pagastu valdēm tagadējā iekārtojumā nevar tikt atzītas par tādām, kas derētu zemnieku labklājības pacelšanai, bet mums nepieciešami jārauga pēc citādi iekārtotām pašvaldības iestādēm, kurām būtu vienlīdzīga attiecība pret visām šķirām, iesaistot zemniekus.”³²

No sniegtā materiāla izklāsta liekas neapstrīdams fakts, ka esošās pagasta pašvaldības darbību regulējošās juridiskās normas bija novecojušas. Taču latviešu sabiedrībai 20. gadsimta sākumā bija raksturīgi ļoti atšķirīgi viedokļi politiskajos un ekonomiskajos jautājumos. Tā bija arī par pagasta reformas nepieciešamību. Kā piemēru var minēt tādas sabiedriski aktīvas personas kā Kaudzīšu Reiņa atzinumu, ka pagasta pašvaldība darbojas labi, jo viņš nav dzirdējis, ka kāds būtu izteicies pret pastāvošajiem “pagastu likumiem viņu satversmes dēļ”. Ja bijušas sūdzības, tad tās ir vērstas pret vietnieku pulku un pagasta valžu darbību un it sevišķi daudz pret augstāko ierēdniecību, “kad komisāru kungi un policeju tālākie ierēdņi dzinās dažkārt rīkoties pēc pašiedomātām pavēlēm un neievērodami pagastu likumu”.³³

Jāatzīst, ka zemnieku sapratne pašvaldības jautājumos un organizatoriskās darbības apgūvē 19. gadsimta otrajā pusē bija strauji gājusi uz priekšu. Zīmīgi skan avīzes korespondenta teiktais: “Kas kaut cik pazīst mūsu lauku ļaudis, tas zinās, ka nopietna, pašapzinīga elementa tiem pietiekoši daudz, lai bez rūpēm nodotu pašvaldības lietas.”³⁴ Iesaistīšanās pagastu pašvaldībās, lai arī ar ierobežotu darbošanās iespēju, deva ieguldījumu latviešu

lauku sabiedrības garīgajā audzināšanā, aktivizēja vietējās pārvaldes darbam, saimniecisko un sabiedriski organizatorisko iemaņu apguvei. Zīmīgi ir jurista un tautsaimnieka Pētera Berga teiktie vārdi: “Saimnieki jau gadiem piedalās pie pagastu pašvaldības, bieži vien diezgan dzīvi cīnās partijās [domubiedru grupās. – J. B.], kuras formējas daudzos pagastos pa amata vīru vēlēšanas laiku. Daudzi saimnieki ir bijuši gan tiesnešos, gan runas vīros un tā pieraduši pie atklātas darbības, savu domu izteikšanas un aizstāvēšanas.”³⁵ Labi zināms, ka to pašu nevar teikt par bezzemiņiem, jo pastāvošais 1866. gada 19. februāra nolikums kalpu iespējas darboties pagastu pašpārvaldē ir “līdz pēdējam sašaurinājis”.³⁶ Pagasta nolikumam uzsākot darbību, muižnieki latviešu zemniekus uzskatīja par garīgi nepietiekami attīstītiem, lai veiktu pašvaldības darbus. Sākoties Piektdā gada revolūcijai, vācu muižnieku uzskati par latviešu zemnieku spējām piedalīties zemes pārvaldē daudz ko nebija mainījušies.

Pagastu pašvaldības organizācija Baltijā bija tālu no attīstītāko Eiropas valstu sabiedrības izpratnes par pašvaldību. Latviešu presē tika atzīmēts, ka tikai revolūcija šinī jautājumā ir devusi kādu nepieciešamo izmaiņu impulsu: “Un tikai pagājušais briesmu gads [1905. gads. – J. B.], šķiet, reformas lietu drusku pavirzījis: viņš gaiši pierādījis, ka lieta vairs pa vecam neies...”³⁷

Baltijas guberņu un apriņķu zemstes pašvaldības reformu projektu pēc ilgstošas apspriešanas pieņēma 1907. gada 20. jūlijā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padome.³⁸ Baltijas apriņķu un guberņu zemstes pašvaldības reformu projekts, kuru bija sastādījuši baltvācu muižnieki, pēc formas bija līdzīgs Krievijas impērijā jau gadu desmitus pastāvošajai zemstes kārtībai: pagasts nebija iekļauts Krievijas zemstes sistēmā. Krievijā jau ilgstoši tika izteikti priekšlikumi par to, ka Krievijas zemstes pašvaldību nepieciešams reformēt. Baltijas zemstes pašvaldības projekts noteica pašvaldības iestāžu izveidošanu vienīgi apriņķos un guberņās. Reformas projekta sastādītāji apriņķa un guberņas zemstes pašpārvaldei nebija paredzējuši nekādu saistību ar pagastu. Šo reformu projektu īpatnību ir analizējis notikumu laikabiedrs latviešu lauku dzīves labs zinātnis zvērināts advokāts Andrejs Stērste, kuru

Kurzemes gubernators bija rekomendējis darbam Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē.³⁹ Viņš uzsvēra, ka sakaru pārtraukums starp pirmo pašvaldības vienību – pagastu un nākamām divām augstākām ir pilnīgi nenormāls un mākslīgi radīts, jo no pagastiem veidojas apriņķi un no tiem guberņa. Turklāt šo pašvaldību vienību intereses nekādā ziņā nav pretējas, bet gan cita citu papildina.⁴⁰

Revolūcijas gados sociāldemokrātu darbības rezultātā sabiedrībā ne tikai teorētiski tika aktualizēta nepieciešamība reformēt pagasta pašvaldību, bet radušās atziņas revolucionārā ceļā tika realizētas dzīvē – rīcības komiteju formā. Tai pašā laikā pilsoniskajā sabiedrībā nebija īstas skaidrības pat par jautājumu, kādai jābūt vietējās pašvaldības mazākajai vienībai. Dažs uzskatīja, ka pašvaldības sīkākajai vienībai jābūt pagastam, cits, ka tāda varētu būt draudze, vēl cits, ka 3–5 apvienotas tagadējās draudzes.⁴¹ Savukārt baltvācieši nebija ieinteresēti pagasta pašvaldības līmenī veikt būtiskas reformas. Viduslaikiem raksturīgās sabiedrības kārtu sistēmas saglabāšana laukos darbojās muižnieku interesēs. Viņi negribēja izmainīt līdzšinējās pagasta teritorijas pašvaldības būtību. Lai arī Baltijas muižnieki uzskatīja, ka pagastu nevajag iesaistīt zemstes pašvaldības sistēmā, tomēr viņi pilnībā nevarēja ignorēt revolūcijas diktētās prasības pēc pagasta pašvaldības reformas. Lai sargātu savas intereses Baltijas guberņu landtāgos, iesniegšanai provinciālpadomei tika sagatavoti trīs pagasta pašvaldības reformas projekti, kas nāca no Igaunijas guberņas reformu sagatavošanas komisijas, Igaunijas muižnieku komitejas un Kurzemes guberņas reformu sagatavošanas komisijas.⁴² Landtāgu sagatavotie projekti ļoti maz atšķīrās cits no cita. Guberņu provinciālpadomju muižnieku deputāti par labāko atzina Igaunijas muižnieku komitejas iesniegto pagasta reformu projektu. Vidzemes guberņas provinciālpadomes muižniecības pārstāvji pašvaldības komisijā paziņoja, ka viņiem pagasta reformas projekta nebūs.⁴³

Nepareizi būtu domāt, ka Vidzemes guberņas muižnieki par pagasta pašvaldības iespējamo reformu pilnīgi neinteresētos. Jau 1905. gadā Vidzemes guberņas landtāgs bija iecēlis komisiju šāda

projekta izstrādāšanai. Par reformas projekta sagatavošanas komisijas priekšsēdētāju tika nozīmēts landrāts fon Etingens (*A. Oettingen*). Komisijas locekļi par pamatu savam projektam ņēma Krievijas 1866. gada 19. februāra nolikumu un 1891. gada Prūsijas zemes likumu.⁴⁴ 1906. gada pavasarī projekts bija sagatavots, taču landtāgs to neapstiprināja. Landtāgs saviem pārstāvjiem deva norādījumus šī darba turpināšanai. Iespējams, ka Vidzemes muižnieki par pagasta reformas projekta svarīgākajiem pantiem savā starpā nevarēja vienoties un, zinot Igaunijas un Kurzemes guberņu landtāgu veikumu, bija gatavi pievienoties viņu iesniegtajiem projektiem. Būtībā jau nebija par ko savā starpā strīdēties, jo pēc zemstes pašvaldības projekta Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē gan aprīņķu, gan guberņu pārvaldēs noteicošais vārds bija paredzēts muižniekiem un arī kaimiņu guberņu landtāgu apstiprinātie pagasta reformas projekti viņiem bija pieņemami.

Vidzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības reformas projekta izstrādāšanas apakškomisijā, kuru vadīja landrāts barons Ādolfs Pilars fon Pilhaus, no latviešu deputātiem darbojās Frīdrihs Grosvalds, bet no igauņu – A. Lorics.⁴⁵ Ņemot vērā, ka muižnieku deputāti pagasta pašvaldības reformas projektu atteicās iesniegt, latviešu deputāts F. Grosvalds apsoliņās šādu pagasta reformas projektu sagatavot apspriešanai. Pārējie komisijas locekļi šim ierosinājumam nepretojās.⁴⁶ Interesi par projekta sagatavošanu izrādīja arī igauņu zemnieku deputāti. 1906. gada novembra pirmajā pusē Vidzemes guberņas provinciālpadomē tika iesniegts latviešu un igauņu deputātu sagatavotais pagasta reformas projekts, kurš tika saukts arī par F. Grosvalda projektu.⁴⁷ Ar projektā izteiktajām atziņām vienisprātis bija gan latviešu, gan igauņu provinciālpadomju un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes deputāti. Latviešu lasītāji ar to varēja iepazīties latviešu preses izdevumos.⁴⁸ Latviešu un igauņu deputātu projekts uzskatāms par pretsvaru Baltijas guberņu landtāgu un sevišķi jau Igaunijas muižnieku komitejas pagasta pašvaldības projektam.

Vidzemes guberņas provinciālpadome uz pagasta pašvaldības projekta apspriešanu sanāca 1906. gada decembrī, bet Kurzemes

gubernas provinciālpadome mazliet vēlāk – 1907. gada janvārī. Grūti pateikt, vai šī pagasta pašvaldības projekta apspriešana izsauca plašāku latviešu lauku iedzīvotāju interesi, jo 1906. gada sākumā demokrātiski ievēlētās pagastu rīcības komitejas bija nežēlīgi sagrāvusi soda ekspedīcija. Faktu par to autora rīcībā nav. Baltijas gubernu provinciālpadomēs ievēlēto latviešu deputātu interese par to gan nav noliedzama, lai arī gubernu provinciālpadomju latviešu deputāti daudz vairāk interesējās par agrārkomisijas reformas projekta sagatavošanas darbu nekā par pašvaldības projektiem.

Jebkura reformas projekta apspriešana bija noteikta trijos līmeņos: gubernas atsevišķās nozares projekta apakškomisijā, gubernas provinciālpadomē un beidzot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē.

Vidzemes gubernas muižniecības pārstāvji gubernas pašvaldības reformas sagatavošanas apakškomisijas darba sākumā nostājās vispār pret pagasta pašvaldības reformas projekta apspriešanu. Viņi uzskatīja, ka gubernas provinciālpadomes pašvaldības apakškomisija nav tiesīga izšķirt jautājumu par pagasta pašvaldības reformas projektu: pagastu veido visas iedzīvotāju kārtas, jārisina jautājums par pagastā pierakstīšanās kārtības atcelšanu un ar to arī saistītais jautājums par nabagu apgādāšanu. Muižnieku pārstāvji norādīja, ka nabagu uzturēšana un ārstēšana nav nokārtojama vienīgi Vidzemes gubernas pagastos, jo tad šajos pagastos saplūdis nabagi no kaimiņu gubernām. Veicot šādus pārkārtojumus, smagi apgrūtinātas tiks arī pilsētas. Vispirms nepieciešams veikt pasākumus, kuri noteiks attiecības starp pilsētām un lauku pagastiem.⁴⁹ Apakškomisijas muižnieku pārstāvji ieteica pagasta pašvaldības reformas projektu bez apspriešanas nodot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomei, uzsverot domu, ka gubernas provinciālpadomei arī nav tiesības šādu komplicētu administratīvu jautājumu risināt.

Barons Ā. Pilars fon Pilhaus latviešu un igauņu deputātu iesniegto pagasta pašvaldības reformas projektu nosauca par labi izstrādātu, bet atzīmēja, ka provinciālpadome to nevar pieņemt jau iepriekš minēto principiālo jautājumu dēļ.⁵⁰ Savukārt

muižniecības maršals barons Frīdrihs Meiendorfs norādīja, ka projektā ir liels trūkums, jo tas noliedz muižu iecirkņu izveidošanu.⁵¹ Kas bija muižu iecirkņi? Gan Igaunijas, gan Kurzemes muižnieku pagasta pašvaldības reformas projekti paredzēja izveidot neatkarīgas zemnieku pagasta un muižas pagasta daļas. Savukārt pagastu muižu daļas apvienot muižu iecirkņos. Šādas mākslīgas konstrukcijas mērķis – saglabāt laukos kārtu sabiedrību un muižniekiem jau esošās priekšrocības. Igauniju zemnieku deputāts A. Loric norādīja, ka muižnieki ar šādu priekšlikumu izsaka savu vēlēšanos atgriezt viduslaiku feodālo kārtību.⁵² Vadoties pēc šādas pagasta reformas projekta, kā norādījis A. Stērste, muižniekiem vajadzēja savos pašvaldības projektos noteikt arī zemnieku aprīņa un guberņas zemsti, kā arī muižnieku aprīņa un guberņas zemsti.⁵³ Līdzīgu atzinumu Kurzemes guberņas provinciālpadomē iesniegtajās “īpašajās domās” (*osoboe mnenie*) izteica arī deputāti Kārlis Burkevics un Pēteris Juraševskis: “Pie tāda izejas punkta vietējās pašvaldības zemākās vienības organizācijā vajadzēja sagaidīt, ka mūsu muižnieki zemes īpašnieki būs konsekventi un prasīs ievest aprīņu un guberņas iestādes atsevišķi sev un zemniekiem, bet te viņi taisa atkāpšanos no pamata principa, pilnīgi iespējams, ar tādu domu, ka attiecībā uz šīm iestādēm viņiem izdosies veikt citu pasākumu, pateicoties kam viņiem būs balsu vairākums.”⁵⁴

Arī Vidzemes guberņas provinciālpadomē muižnieku deputāti, līdzīgi kā jau iepriekš pašvaldības apakškomisijā, ieteica pagasta pašvaldības reformas projektu nodot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomei ar norādi, ka guberņas provinciālpadomei arī nav tiesību šādu komplicētu administratīvu jautājumu risināt. Pret muižnieku nostāju iebilda F. Grosvalds, cenšoties pierādīt, ka Vidzemes guberņas provinciālpadome ir tiesīga caurskatīt pagasta pašvaldības projektu. Viņu atbalstīja pārējie latviešu un igauņu provinciālpadomes deputāti. Liekot šo jautājumu uz balsošanu, baltvācieši F. Grosvalda priekšlikumu noraidīja.⁵⁵

Kurzemes guberņas pašvaldības reformas apakškomisijas un guberņas provinciālpadomes baltvācu muižnieku deputāti neat-

teicās virzīt uz apspriešanu savu sagatavoto pagasta pašvaldības projektu. Apspriežot to guberņas provinciālpadomē, zemnieku deputāti par projektu izteica veselu rindu iebildumu.⁵⁶ Taču visiem 20 Kurzemes guberņas zemnieku deputātiem, līdzīgi kā Vidzemes guberņas zemnieku deputātiem, vislielākie iebildumi bija pret muižnieku pagasta pašvaldības projektā izveidoto nodaļu “Muižas iecirknis” (53.–61. pants).⁵⁷ Šie panti muižniekiem paredzēja tiesības muižas zemes izdalīt no pagasta sastāva un izveidot ar pagasta tiesībām tā sauktos muižu iecirkņus. Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes deputāts K. Burkevics visu zemnieku deputātu vārdā paziņoja, ka muižu iecirkņu ideja muižnieku projektā ir pārņemta no ārzemēm un tās īstenošana Kurzemes guberņā nav attaisnojama: vēstures attīstība ir parādījusi, ka pagasts vienmēr ir atradies ciešā saistībā ar muižu. Pagastā nepieciešams apvienot visas iedzīvotāju kārtas, bet atsevišķu muižas iecirkņu izveidošana “neapšaubāmi saasinās” zemnieku un muižnieku savstarpējās attiecības. Kurzemes guberņas provinciālpadomē, balsojot pret muižu iecirkņiem, no 48 deputātiem par zemnieku deputātu priekšlikumu nobalsoja tikai 23. Pārsvars bija baltvāciešu pusē.⁵⁸

K. Burkevics un P. Juraševskis visu Kurzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputātu vārdā pret muižnieku ieplānotajiem muižu iecirkņiem iesniedza guberņas provinciālpadomē izvērsti nopamatotu savu viedokli.⁵⁹ Tas ir plašs dokuments, kurā izteiktos secinājumus atbalstīja visi Kurzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputāti, kas kategoriski vērsās pret muižniecības mērķi – nemainīgi saglabāt laukos savu varu. Tajā uzsvērts, ka laikā, kad valdība visā Krievijas impērijā projektē izveidot visu kārtu pagastus, Kurzemes guberņas baroni vēlas organizēt divu veidu zemākās vietējās pašvaldības vienības: zemnieku pagastus, kuru sastāvā ieiet uz zemnieku zemes esošie iedzīvotāji, un muižnieku pagastus. Muižu pagasti izveido muižu iecirkņus, kuri apvieno vienas vai vairāku muižu zemes ar atsevišķiem pašpārvaldes orgāniem, ar savrupu policiju un savrupu jurisdikciju: “Atsevišķu muižnieku un atsevišķu zemnieku pagastu nodibināšana nav ne ar ko citu attaisnojama kā vienīgi ar Baltijas vāciešu politiskajiem

apsvērumiem.”⁶⁰ Šāda iecerētā kārtība muižniekiem arī nākotnē atļaus izvairīties no pienākumiem piedalīties pagasta zemnieku izglītošanā, nabadzīgo un darba nespējīgo, kā arī pagasta pārvaldes uzturēšanā. Nodibināt atsevišķus muižu iecirkņus nozīmētu pieļaut pilnīgi beztiesīgu stāvokli visiem uz muižas zemes dzīvojošajiem muižas kalpotājiem.

Jāatzīmē, ka viedokli izteicošais teksts sastādīts ļoti pārliecinoši, nevaicoties izmantot baltvāciešu pierasto demagoģiju, kuru baltvācieši vēstures gaitā bija lietojuši pret latviešu zemnieku centieniem iegūt sev lielāku saimniecisko neatkarību. Spiežot uz tiem taustiņiem, kurus vissāpīgāk, kā jau iepriekš bija zināms, uztvers cara patvaldības vadošie ierēdņi, un šinī gadījumā tā bija biedēšana ar Baltijas separātisma palielināšanos. Deputātu izteiktais viedoklis sniedz muižu iecirkņu institūta novērtējumu: “Tāds mūsu muižnieku zemes īpašnieku separātisms diez vai ir vēlams arī no vispārējām valsts interesēm. Valstij nepieciešams, lai mūsu novadā nodibinātu mieru, un nevar pieļaut tādas kārtības ieviešanu, kas iedegs tautas kaislības un var izsaukt jaunus tautas nemierus. Ne nesaskaņas mums vajadzīgas, bet vienotība, ne privilēģijas un Ķīnas siena glābs mūsu muižniecību, bet tuvināšanās ar tautu un piedalīšanās novada grūtību kopējā pārvarēšanā.”⁶¹ Dokumentā uzsvērts: ja laukos ievēdīs muižu iecirkņus ar savu atsevišķu policiju un jurisdikciju, tad “drīzā laikā šajos pagastos mums būs jauns vāciešu jūgs” un “ne ar ko nevar motivēt nepieciešamību pēc draudīga separātisma vietējā pašvaldībā”.⁶² Izteiktais viedokļa vēstījums noslēdzas ar pasvītrojumu: “Ņemot to visu vērā, Kurzemes muižnieku zemes īpašnieku projektu par īpašo patstāvīgo muižu iecirkņu izveidošanu, kas visādā ziņā ir kaitīgs, nedrīkst realizēt.”⁶³

Vidzemes guberņas provinciālpadomes muižnieku deputāti ar saviem tautiešiem pilsētu deputātiem vispār atteicās apspriest pagasta pašvaldības projektu, bet Kurzemes guberņas provinciālpadomē baltvācieši ar savu balsojumu apliecināja, ka viņi atbalsta pagasta pašpārvaldē feodālās kārtu sistēmas pastāvēšanu.

1907. gada 20. septembrī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padome sāka apspriest muižnieku apkopoto pagasta pašvaldības

reformas projektu. Projekta galvenā ideja – saglabāt muižnieku valdošo statusu laukos, būt brīviem no jebkādiem sabiedriskajiem pienākumiem pagasta interesēs. Projektā bezzemnieku un trūcīgo zemes īpašnieku tiesības pagasta pašvaldībā vēl vairāk tika ierobežotas. Faktiski vienīgais muižnieku pagasta reformas pants, pret kuru zemnieku deputātiem nebija iebildumu, bija par pagastā nedzīvojošo personu pieraksta atcelšanu. Visasākos iebildumus, līdzīgi kā pašvaldības reformu sagatavošanas apakškomisijās un gubernu provinciālpadomēs, izsauca projektā paredzētie muižu iecirkņi. Projekta pirmā lasījuma laikā padomē ar runām uzstājās Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes latviešu deputāts P. Sיעeniēks un igauņu deputāti H. Tamms un H. Livs. Viņi pieprasīja, lai muižas tiktu pievienotas pagastiem, lai muižnieki piedalītos kopējo pagasta pienākumu pildīšanā, maksātu par skolu un nabagu uzturēšanu, par pagasta iedzīvotājiem sniegto medicīnisko palīdzību utt. Zemnieku pārstāvji padomē, līdzīgi kā iepriekš, uzskatīja, ka atsevišķie muižu iecirkņi ir kaitīgi zemnieku interesēm.⁶⁴

Savukārt baroni A. Šilings un H. fon Felkerzāms centās aizstāvēt ieplānotos muižu iecirkņus, norādot: “Zemnieki paši gribot brīvību, bet citiem [domāts muižniekiem. – J. B.] negribot to novēlēt. Piespiesta muižu un pagastu savienošana vienā kopīgā pagastu pašvaldībā tik paasināšot jau tagad nelabo satiksmi starp muižniekiem un saimniekiem.”⁶⁵

Padomes pilsētu deputāti, kas bija baltvācu buržuāzijas pārstāvji, projekta pirmajā lasījumā, līdzīgi kā latviešu un igauņu deputāti, atteicās balsot par muižnieku pagasta reformas projektu. Pilsētu deputātiem par savu izvēli gan bija pilnīgi cita motivācija. Viņus neapmierināja uz pilsētu aizgājušo zemnieku pieraksta atcelšana pagastos. Viņi uzskatīja: ja pagasti materiāli nepalīdzēs uz pilsētām peļņā aizgājušajiem vecumdienās, tad tas būs jādara pilsētai, bet pilsēta pašreizējos apstākļos nevar uzņemties gādību par šādiem nespējniekiem. Pagasta reformas projekta otrā lasījuma laikā muižnieku pārstāvji joprojām aizstāvēja muižu iecirkņu iekārtošanu un turpināja zemnieku deputātus pārliecināt par to nepieciešamību. Padomes zemnieku delegātu vārdā uzstājās

igauņu pārstāvis H. Tamms un paziņoja, ka sakarā ar muižu iecirkņu normas iekļaušanu pagasta pašvaldības projektā zemnieki par to nebalsos un atsevišķi iesniegs savu rakstisku viedokli un savu pagasta reformu projektu.⁶⁶

Savukārt vācu buržuāzijas pārstāvji pilsētu deputāti paziņoja, ka viņi arī pieturas pie jau izteiktās atziņas, ka līdz pilsētu reformai un jaunu finansiālo līdzekļu atrašanai pilsētas nevar uzņemties gādāt par ienācējiem no lauku pagastiem darba nespējas gadījumā, un no balsošanas par projektu atturējās.⁶⁷ Par muižnieku pagasta reformu projekta pieņemšanu šoreiz balsoja tikai vācu muižnieku deputāti, bet tas nozīmēja, ka pagasta projektu atbalstīja tikai Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes mazākums. Baltvācu muižnieku veiklā ideja par muižu iecirkņiem bija cietusi neveiksmi.

Latviešu un igauņu provinciālpadomju zemnieku deputāti Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē iesniedza kopīgi sagatavotu sava viedokļa izklāstu, kurā izteicās ne tikai pret muižu iecirkņiem, bet noraidīja arī vairākus citus muižnieku pagasta pašvaldības projekta punktus. No tiem galvenie bija punkti, kas ierobežoja zemnieku vēlēšanu tiesības un paredzēja, ka pagastu vadībai blakus saimnieciski sabiedriskajiem darbiem jāveic arī policijas pienākumi.⁶⁸

Nomaļus no apspriešanas Vidzemes guberņas provinciālpadomē un, saprotams, arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē palika mūs visvairāk interesējošais Vidzemes guberņas latviešu un igauņu deputātu sagatavotais pagasta pašvaldības reformas projekts, kuru, cik atļauj secināt pieejamie vēstures avoti, atbalstīja arī Kurzemes guberņas zemnieku deputāti. Projekts pamatos balstījās uz spēkā esošo 1866. gada 19. februāra nolikumu. Latviešu un igauņu deputāti projekta pirmo variantu, kas bija publicēts latviešu presē un iesniegts Vidzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības reformu sagatavošanas komisijā, pēc tam vēl papildināja. Pirmajā projekta variantā minēti 50 panti,⁶⁹ kamēr projekta pēdējais variants bija paplašināts un sastāvēja no 54 pantiem.⁷⁰ Sākotnējais projekts tika papildināts ar pantiem par pagasta pilnsapulces vēlēšanu iedalīšanu divās grupās, par

pagasta darbību uzraugošās instances izveidošanu un pagasta policiju.

Projektā bija norādīts, ka pagasts ir ārpus kārtām esoša organizācija ar juridiskas personas tiesībām, tam tiek pievienotas muižas un citas zemes un pagasta uzdevums ir pārvaldīt sabiedriskās lietas (1.–2. pants).⁷¹ Šajos pantos izpaužas latviešu pilsonības centieni atbrīvoties no viduslaiku pārvaldes īpatnībām un piesaistīt muižniekus pagasta izdevumu segšanā, no kuriem viņi bija izvairījušies un arī savos sastādītajos pagasta reformu projektos plānoja to darīt. Projektā tika atrisināta sasāpējusi un savu laiku sen pārdzīvojuši norma par pagasta pierakstu. Tika noteikts, ka pie pagasta pieder visi tie iedzīvotāji, kam pastāvīga dzīvesvieta ir pagasta robežās (3. pants).

Projekta pirmajā variantā bija noteikts, ka pagasta sabiedrības locekļiem pieder balsstiesības pagasta sapulcē un tiem ir pienākums maksāt pagasta nodokļus un pildīt pagasta klaušas (4. pants). Pagasta pilnsapulce sastāv no pagasta sabiedrības locekļiem, kuri maksā pagasta nodokļus, tai skaitā sievietēm, kurām pieder nekustamais īpašums vai tādu nomā (10. pants). Sievietēm īpašniecēm atļauts piedalīties pagasta sapulcē, bet viņas nevar ievēlēt pagasta amatos (16. pants). Projekta pirmajā variantā vēlēšanu balsstiesības noteikumi ir diezgan izplūduši un no tiem izprotams vienīgi tas, ka pilnsapulcē piedalās visi pagasta locekļi, jo pagasta nodokļu maksāšanas pienākums gan saimniekiem, gan rentniekiem, gan bezzemniekiem bija obligāts. Pēdējā uzlabotajā pagasta pašvaldības projektā vēlēšanu tiesības ieguva izvērstākus nosacījumus. Visi pagasta locekļi tika iedalīti divās grupās: pirmajā tie, kuriem īpašumā vai arī nomā ir nekustamais īpašums ne mazākā kā 900 rbļ. vērtībā. Otrajā grupā – visi pārējie pagasta sabiedrības locekļi. Izejot no šī mantiskā daļījuma, kopējā pagasta sapulcē otrās grupas vēlētāju tiesības tika ierobežotas. Noteikts, ka pagasta pilnsapulcē balsstiesīgo skaits tiek izdalīts starp abām vēlētāju grupām, izejot no nomaksātajiem pagasta nodokļiem, bet, ja pirmās grupas vēlētāju nodokļu summa ir mazāka par otrās grupas, tad otrajai grupai savas intereses jāizsaka ar pilnvarotajiem un to skaitam jābūt vienādam

ar pirmās grupas balsstiesīgo skaitu.⁷² Bezzemnieku balsošanas tiesības, domājams, pēc šī projekta maz izmainītos, salīdzinot ar iepriekš pastāvošo 1866. gada 19. februāra nolikumā noteikto normu, ka bezzemnieki no sava vidus uz pagasta pilnsapulci izvirza katru desmito pagasta locekli. Piemēram, Vidzemes guberņas latviešu daļas apriņķos saimnieki veidoja tikai septīto daļu no visiem pagastu locekļiem.⁷³ Šāds pants bezzemniekiem varēja dot vienīgi zināmu psiholoģisku gandarījumu, bet par vēlēšanu tiesību paplašināšanu runāt grūti. Latviešu pilsonība, zinot ļoti lielo bezzemnieku skaitu Vidzemē un Kurzemē, revolūcijas atplūdu periodā nopietni baidījās, ka kalpi pagastu pašvaldībās varētu pārņemt vadošās pozīcijas. Iespējams, te tieši izpaudās arī revolūcijas notikumu iespaids. Latviešu labēji noskaņotā pilsonība uzskatīja, ka, pastāvot vispārīgai, vienlīdzīgai vēlēšanu kārtībai, “pie mums visādi sliņķi, nemākuļi un palaidņi, kas sastāda sociāldemokrātiskas un teroristiskas organizācijas [...] varētu valdīt un apspiest un izlaupīt godīgus ļaudis kā mītiņu laikos”.⁷⁴

Latviešu labējo pilsonisko aprindu pārstāvji, skatot jautājumu par pašvaldības vēlēšanu tiesībām, parasti asi nosodīja Krievijas konstitucionālo demokrātu partijas propagandētās “četrastainās balss tiesības” (vispārīgas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas vēlēšanas).⁷⁵ Jāpiemin Frīdriha Veinberga izteiktais secinājums, ka arī uz priekšu ir jānodrošina saimnieku pārsvars pagasta pašvaldībā un 1866. gada 19. februāra nolikums to īsteno.⁷⁶

Tās pašas bailes diktēja projektā atkārtot jau esošā nolikuma normu, ka pagasta sapulcē ievēlētajā vietnieku pulkā ne mazāk kā pusei jābūt nekustamo īpašumu īpašniekiem un rentniekiem (16. pants), kā arī nosacījumu, ka pagasta vecākajam un viņa vietniekiem jāpieder nekustamajam īpašumam vai jābūt rentniekiem (32. pants). Motivācija šim formulējumam šāda: ja pagasta vadības locekļiem ir savs īpašums, tad viņi materiāli var nest atbildību par savā rīcībā atrodošos pagasta mantu. Projektā, salīdzinot ar 1866. gada 19. februāra noteikumiem, ir jauns nosacījums par to, ka pagasta vecāko un viņa palīgus ievēlē nevis pagasta pilnsapulce, bet gan vietnieku pulks (25. pants). Rezultātā

latviešu un igauņu deputātu projektā pagasta pilnsapulcei agrāk atvēlētās tiesības pat tika sašaurinātas.

Lai novērstu zemnieku lietu komisāru varmācību pašvaldībās, par svarīgu jautājumu projektā kļūst vēlamās pagasta uzraudzības iestādes noteikšana. Projekta pirmajā variantā par pagasta pašvaldības uzrauga iestādi ir norādīta apriņķa zemstes valde, bet līdz zemstes pašvaldības ievēšanai Vidzemes guberņas uzrauga iestādes pienākumus pilda zemnieku lietu komisārs un guberņas zemnieku lietu komisija (45. pants). Projekta pēdējā variantā par pagasta pašvaldības darbības uzraudzību parādās jauna atziņa. Uzraudzību veic pagasta sabiedrisko lietu apriņķa iestāde, tās vadītājs ir apriņķa zemstes priekšsēdētājs. Uzraudzības iestādi veido miertiesnesis, nodokļu inspektors, divi apriņķa zemstes locekļi, zemkopības un valsts īpašumu pārvaldes pārstāvis.⁷⁷ Pagasta uzraudzības iestāde apstiprina amatos vietnieku pulka locekļus, pagasta vecāko, viņa palīgus, pagasta skrīveri, apstiprina vietnieku pulka lēmumus. Pagasta pašvaldības iestādes rīkojas sava iecirkņa robežās patstāvīgi un to lēmumus nav vajadzīgs apstiprināt (44. pants). Uzraudzības iestādei dotas tiesības neapstiprināt pagasta pašvaldības lēmumus tikai tajos gadījumos, kad pārkāpta vēlēšanu kārtība vai amatā iecelta persona, kuru likums nepieļauj pie sabiedrības amatu pildīšanas (47. pants).⁷⁸ Projekta sastādītāji domāja, ka šādā veidā pagasta pašvaldībai izdosies atbrīvoties no ierēdņu patvaļas.

Runājot par latviešu un igauņu valodas lietošanu pagasta pašvaldības darbā, jau projekta pirmajā variantā šis jautājums formulēts skaidri: pagasta pašvaldības orgāni savas darīšanas kārtā valodā, kurā runā iedzīvotāju lielākā daļa, bet sarakste ar valdības iestādēm notiek valsts valodā (9. pants). Revolūcijas laikā sabiedrībā jautājums par dzimtās valodas lietošanu tika pieņemts samērā vienkāršoti. Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisija atļāva pagastu valdēm pagasta protokolu un rēķinu grāmatas kārtot vietējās valodās.⁷⁹ Arī Vidzemes guberņā izskanēja augstāko ierēdņu izteikumi par iespējām veikt pagasta darbu vietējās valodās.⁸⁰ Pagasta skrīveri, skolotājus, ārstu, feldšeri, vecmāti un citus

kalpotājus darbā pieņem un viņiem nosaka algu vietnieku pulks (25. pants).

Nekādas jaunas izmaiņas projekts nepiedāvāja jautājumos par pagasta nodokļiem un pagasta policiju (39.–41. pants). Projekta pēdējā variantā par pagasta policiju gan parādās jauna norma – pagasta vecākais no policijas darba ir atbrīvots, un pagasts ir atsvabināts no policijas materiālajiem izdevumiem. Noteikts, ka vietnieku pulks pagasta policijas pienākumu pildīšanai ievēlē pagasta policistu un viņa vietnieku. Turklāt pagasta policija saņem algu no valsts līdzekļiem.⁸¹

Raksturīgi, ka zemnieku deputāti pagastu uzskatīja par Baltijas zemstes zemāko posmu: pagasta valde projekta pēdējā variantā ir ne tikai izpildu orgāns, kas izpilda vietnieku pulka lēmumus, pārzina īpašumus un saimnieciskās lietas, bet ir arī apriņķa un guberņas zemstes darbības līdzdalībnieks. Latviešu un igauņu pagasta pašvaldības reformas projekts atšķirībā no muižniecības projektiem sniedz atšķirīgu skatījumu uz pagasta attīstību, taču salīdzinājumā ar iepriekšējo pagasta pašvaldības kārtību jaunais zemnieku projekts pagasta pārvaldībā būtisku demokrātisku attīstību nepiedāvā.

Vidzemes guberņas provinciālpadoles latviešu un igauņu deputātu pagasta reformēšanas plāni, kurus, domājams, atbalstīja arī Kurzemes zemnieku deputāti, revolūcijas atplūdu periodā bija ļoti pieticīgi. Ja viņu izveidotais pagasta pašvaldības reformas projekts tiktu realizēts dzīvē, liela daļa no esošajiem pagasta pašvaldības trūkumiem netiktu novērsta. Kā atzīmēts presē, Vidzemes latviešu un igauņu deputātu pagasta reformas projekts ir “labu tiesu demokrātiskāks” nekā landtāgu komisijas sastādītais, taču tas ne tuvu nevar apmierināt lielāko vairumu pagasta iedzīvotāju.⁸²

Liekas, ka revolūcijas kustības vērienam laukos un LSDSP praktiskajām aktivitātēm pagasta pašvaldības pārkārtošanā, pirmo reizi publiski izskanējušai Latvijas valstiskuma idejai vajadzēja daudz ievērojamāk ietekmēt Vidzemes guberņas provinciālpadoles latviešu un igauņu deputātu sastādīto pagasta reformas projektu. Pagasta pašvaldības pārveides jautājuma revolucionārais

risinājums 1905. gada beigās latviešu gubernu provinciālpadomju deputātiem bija zināms. Vēlēšanās piedaloties gan pagasta saimniekiem, gan nomniekiem, gan kalpiem, gan pirmo reizi sievietēm, Latvijas teritorijā revolucionārā ceļā 470 pagastos jeb 94% no to kopskaita tika ievēlētas jaunās pagasta pašvaldības – rīcības komitejas.⁸³ Deputātiem nevarēja būt noslēpums arī Latvijas pagastu delegātu kongresa atzinums, ka līdzšinējās pagasta pašvaldības trūkumus var novērst, tikai atceļot vecās pagasta pašvaldības iestādes un to vietā liekot jaunu uz “stingri demokrātiskiem pamatiem” dibinātu pašvaldību.⁸⁴ Gan saimniekiem, gan kalpiem uz vietām laukos bija labi zināmi visi pašvaldības trūkumi, kurus nespēja atrisināt vecās pagastu pašvaldības. Lai arī rīcības komitejas daudzos gadījumos ievēlēja pagastos uz mītiņiem ieradušos sociāldemokrātu vadībā, nav nekāda pamata domāt, ka visi vēlēšanu mītiņu dalībnieki bija revolucionāri noskaņoti. Var pieņemt, ka mītiņos sapulcināto zemkopju liela daļa bija pārliecināta, ka viņi, vēlot jauno pagasta pašvaldību – rīcības komitejas, neko revolucionāru un pretvalstisku nedara. Sabiedrībā vējoja 17. oktobra manifesta izsludinātās brīvības, Rīgā atklāti notikušais pagastu delegātu kongress bija lēmis dibināt šīs jaunās pagasta pašvaldības. Vidzemes gubernas administrācija pret kongresa dalībniekiem nebija vērsusies ar militāru spēku un bija atļāvusi pieņemt lēmumus par rīcības komiteju dibināšanu.

Starp gubernu provinciālpadomju zemnieku, t.i., saimnieku un nomnieku deputātiem bija arī bezzemnieki. Vēstures avoti vismaz to uzrāda par Kurzemes gubernas provinciālpadomes zemnieku deputātu sastāvu.⁸⁵ Vidzemes gubernā deputātu sastāvam vajadzēja būt līdzīgam. Tomēr, apspriežot pagasta pašvaldības reformas projektus, bezzemnieku deputātu balsis savu tiesību aizstāvībā neizskanēja. Jāatceras gan, ka pagasta pašvaldības projekta apspriešana notika 1906. gada beigās un 1907. gada sākumā. Revolūcija savu varenību bija zaudējusi. Soda ekspedīcija bija nodemonstrējusi savu spēku ar viduslaikiem raksturīgu nežēlību. Nevienam lauku iedzīvotājam nebija noslēpums, ka ievēlētos rīcības komitejas locekļus, kas ņēma dalību pagasta pašvaldības pārkārtošanā, soda ekspedīcijas nodaļu komandieri ierindoja pašu

lielāko revolūcijas noziedznieku skaitā. Varbūt sava nozīme bija arī tam, ka kalpi par savu galveno pretinieku joprojām uzskatīja vācu muižniekus un tāpēc provinciālpadomē pievienojās saimnieku deputātu paustajiem uzskatiem, jo skaidri bija redzams, ka bezzemnieku ietekme ir tik niecīga, ka nav vērts un ir pat bīstami izteikt savas domas. Pieklusināti savos priekšlikumos, apspriežot pagasta pašvaldības projektus, bija arī saimnieku un nomnieku deputāti. Daļa no viņiem revolūcijas sākumā bija jutuši līdzīgi revolūcijai. Var pieļaut, ka daļa patiesības bija Kurzemes guberņas muižniecības autoritātei kņazam G. Līvenam, kurš uzskatīja, ka revolūcijai uzreiz pieslējušies kalpi un tikai daļa latviešu saimnieku. Puse no saimniekiem revolūcijas notikumos piedalījušies piespiesti.⁸⁶

Sākoties revolūcijas atplūdiem, latviešu pilsonības daļa, kas revolūcijas sākumā bija izrādījusi interesi par to, no revolūcijas norobežojās un priekšplānā izvirzīja tikai savas ekonomiskās intereses. Latviešu pilsonībai nebija politiska skatījuma par pagasta pašvaldības tālāko attīstību, netika ņemts vērā Rietumeiropas valstīs praksē jau pārbaudītais atzinums, kas bija zināms arī latviešu izglītotajiem prātiem, ka pagasta pašvaldība vislielākos panākumus un sava darba efektivitāti var sasniegt, iesaistot pēc iespējas plašākas iedzīvotāju masas pagasta pārvaldībā.

Latviešu pilsonība nostājās pret sociāldemokrātu idejām pagasta pašvaldības reformu jautājumos. To noteica pilsonības centieni saglabāt lielajā kalpu un bezzemnieku vidū latviešu saimnieku un nomnieku vadošo lomu pagasta pašvaldībā. Šīs attieksmes pamatu starp saimnieku un kalpu ielika jau 1866. gada 19. februāra nolikums. Kā redzējam iepriekš, Vidzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputātu pagasta pašvaldības projektā bija panti, kas salīdzinājumā ar darbojošos nolikumu plaisu starp saimnieku, nomnieku un kalpu vēl vairāk padziļināja. Nevar noliegt, ka pastāvēja zināmas daļas saimnieku un nomnieku bailes no turpmākās revolucionārās attīstības, kas varēja skart saimnieku īpašuma tiesības, izjaukt saimnieku un rentnieku saimniekošanas plānus. Toties revolūcija latviešu pilsonībai deva neatgriezenisku darbības virzienu sakārtot sev vēlāmā gultnē ag-

rārattiecības un izveidot jauna tipa pašvaldības pagastu, kurā ieltu gan zemnieku, gan muižu zeme.

Analizējot provinciālpadomes zemstes pašvaldības reformas projekta un pagasta pašvaldības projektu apspriešanas gaitu gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, jānonāk pie secinājuma, ka baltvācu muižniecība, lai paturētu savās rokās vadošo stāvokli, nerēķinājās ar ekonomiskās un sabiedriskās dzīves attīstību. Pat revolūcijas laikā, kas pilnīgi negaidīti bija pārsteigusi baltvācu muižniecību, tā centās ne soli nepiekāpties latviešu un igauņu pilsonībai un joprojām truli turpināja stutēt savu Baltijā iedibināto, grūstošo viduslaiku pārvaldes kārtību. Latviešu zemnieks 20. gadsimta sākumā bija nostiprinājies saimnieciskajā dzīvē, paaugstinājis savu izglītības līmeni, bagātinājies garīgi, daudzi zemnieki bija guvuši administratīvas iemaņas, piedaloties pagasta pārvaldē. Nav noliedzams, ka šis ievērojamais sabiedrības pārmaiņu process nebija noticis arī bez baltvāciešu saimniecisko zināšanu izmantošanas un viņu kultūras iespaida. Revolūcija izcēla šīs pārmaiņas Baltijā vēl vairāk, norādot, ka zemniekam jāklūst par savas dzīves noteicēju un notikumu attīstības subjektu. Vispirms bija nepieciešams atbrīvoties no viduslaicīgajiem sabiedrības attīstības kavēkļiem, panākt saimnieciskajā dzīvē un zemes pašpārvaldē vienādas tiesības ar muižniekiem un censties mazināt krievu ierēdņu slogu. Realizējot pašvaldības reformu, kas likvidētu kārtu iedalījumu sabiedrības pārvaldē, tiktu likti pamati paātrinātai virzībai saimnieciskajā un garīgajā attīstībā pa dzīves diktēto modernisma attīstības ceļu. Taču, kā rādīja Baltijas muižnieku sacerēto reformu projektu apspriešanas gaita Baltijas gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, baltvācu muižnieki negribēja atteikties no savām vadošajām pozīcijām un atteicās sadarboties ar latviešu pilsonību kā ar līdzvērtīgu partneri nākotnes pašvaldības izveidē. Viņi uzskatīja, ka latvieši kā senā pagātnē, tā 20. gadsimta sākumā bija cilvēki ar zemāku garīgās attīstības pakāpi, kas nav spējīgi pilnvērtīgi kopā ar baltvāciešiem piedalīties pašvaldības darbā. Uzsāktā sadarbība ar latviešu inteliģenci un saimniekiem tika realizēta formāli, tikai ar vienu domu, lai viss

Baltijā paliktu bez būtiskām pārmaiņām. Patiesi skan Stērstes Andreja vārdi: “Laiks muižniecībai atsavināties no iedomām, ka latvieši vēl tādi muļķi, ka viņi nesajēdz, vaj muižniecība viņiem piedāvā apstākļiem piemērotu reformu, jeb vaj “tos pašus vēžus, tikai citā kulītē.””⁸⁷

Šodien ir grūti izskaidrot Rietumeiropas līmenī labi izglītoto baltvācu muižnieku netālredzīgo politisko rīcību Baltijā. Nevarēja cerēt 20. gadsimta sākumā un sevišķi jau revolūcijas norises laikā, kura neko būtisku neatrisināja no samezglotā revolūcijas cēloņu kompleksa, ka saujīņai aristokrātisko baltvāciešu būs iespējams attīstīta kapitālisma laikmetā, balstoties uz viduslaiku pārvaldei derīgām metodēm, saglabāt Baltijas sabiedriskajā un administratīvajā dzīvē savu kundzību. Nevarēja nedomāt par to, ka tāda politika agri vai vēlū novedīs pie nākamās sociālās un politiskās katastrofas, kas vispār noslaucīs baltvāciešus no Baltijas varas pjedestāla.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Polozhenie o volostnom obshchestvennom upravlenii v Ostzeiskikh guberniiakh 19 fevr. 1866 g.* B.v., b.g., 1.–22. lpp.
- ² Jānis Bērziņš (red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–98. lpp.
- ³ *Polozhenie o volostnom obshchestvennom upravlenii v Ostzeiskikh guberniiakh 19 fevr. 1866 g.*, 2. lpp.
- ⁴ Marģers Skujenieks (1916). *Vietējā pašvaldība Baltijā*. Maskava: Maskavas studējošo Latviešu palīdzības biedrības apgādībā, 105. lpp.
- ⁵ Francis Kempis (1910). *Latgalieši: Kultūr-vēsturiska skice*. Rīga: Ģenerālkomisijā pie D. Zeltiņa, 69. lpp.
- ⁶ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁷ Jānis Bērziņš (2013). Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 60.–88. lpp.; Jānis Bērziņš (2014). Ieskats Latvijas sabiedrības uzskatos par pašvaldības reformu (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 120.–138. lpp.; Jānis Bērziņš (2014). Latviešu deputātu darbība provinciālpadomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 57.–92. lpp.
- ⁸ Pēteris Mucenieks (1938). *Latvijas pašvaldības iekārta*. Rīga; Marģers Skujenieks (1916). *Vietējā pašvaldība Baltijā*. Maskava: Maskavas studējošo Latviešu palīdzības biedrības apgādībā.

- ⁹ Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlers (red.) (1937). *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 15. sēj. Rīga: A. Gulbis, 30329. sl.; Arveds Švābe (1962). *Latvijas vēsture 1800–1914*. 2. izd. Upsala: Daugava, 332.–349. lpp.; Voldemārs Kalniņš, Romans Apsītis (1980). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 23.–27. lpp.; Jānis Bērziņš (red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–98. lpp.; Valdis Bērziņš (red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 73.–81. lpp.
- ¹⁰ V. Zemtsev (1909). *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*. Rīga: Tipolitoģrafiia I. Alksne, 1.–198. lpp.
- ¹¹ Aleksandrs Drizulis (red.) (1949). *Manaseina revīzija: Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 342.–344. lpp.
- ¹² *Sēkla*, 10.02.1906.
- ¹³ Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 25. lpp.
- ¹⁴ Arveds Švābe (1958). *Latvijas vēsture 1800–1914*. Upsala: Daugava, 345. lpp.
- ¹⁵ *Rigasche Rundschau*, 03.08.1906.
- ¹⁶ *Jaunatne*, 12.08.1906.
- ¹⁷ *Sēkla*, 10.02.1906.
- ¹⁸ Mikhail Kozin (red.) (1972). *Ocherki ekonomicheskoj istorii Latvii 1860–1900*. Rīga: Zinatne, 318. lpp.
- ¹⁹ *Dienas Lapa*, 31.12.1904.
- ²⁰ E. V. Jakobi, Vidzemes guberņas zemnieku lietas komisijas pastāvīgais loceklis īstens valsts padomnieks (1899). *Vidzemes zemnieku likumi*. Rīga: E. Plates, 144. lpp.
- ²¹ *Pēterburgas Avīzes*, 20.03.1905.
- ²² Turpat.
- ²³ *Balss*, 13.05.1906.
- ²⁴ *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ²⁵ *Rīgas Avīze*, 23.09.1906.
- ²⁶ *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ²⁷ *Baltijas Vēstnesis*, 29.01.1905.
- ²⁸ *Balss*, 03.08.1905.
- ²⁹ *Tiesu Vēstnesis*, 21.01.1881.; *Sēkla*, 10.02.1906.
- ³⁰ *Dienas Lapa*, 27.10.1904.
- ³¹ *Dienas Lapa*, 27.10.1904.; *Mājas Viesis*, 05.01.1905.
- ³² *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ³³ *Balss*, 27.01.1906.
- ³⁴ *Jaunatne*, 23.08.1906.
- ³⁵ *Pēterburgas Vēstnesis*, 08.10.1906.
- ³⁶ Turpat.

- ³⁷ *Balss*, 20.05.1906.
- ³⁸ Projekt vvedenie v Pribaltiiskikh guberniiakh zemskogo samoupravlenia, virabotannii Osobim pri Vr. Pribaltiiskom generalgubernatore Sove-shchaniem v zasedaniiakh 16–20 iulija 1907 goda. *Lifliandskie guberns-kiiia vedomosti*, 20.08.1907.
- ³⁹ Bērziņš. Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās, 69. lpp.
- ⁴⁰ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁴¹ *Sēkla*, 10.02.1906.; *Pēterburgas Avīzes*, 29.04.1905.; *Baltijas Vēstnesis*, 11.07.1905.–13.07.1905.; *Rīgas Avīze*, 22.09.1906.
- ⁴² Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 32. lpp.
- ⁴³ *Zemkopis*, 22.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906.
- ⁴⁴ *Mūsu Laiki*, 09.10.1906.; *Zemkopis*, 08.11.1906.
- ⁴⁵ *Baltische Tageszeitung*, 29.09.1906.; *Balss*, 29.09.1906.
- ⁴⁶ *Latvija*, 13.11.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 10.10.1906.
- ⁴⁷ *Zemkopis*, 22.11.1906.; *Latvija*, 16.12.1906.; Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 32. lpp.
- ⁴⁸ *Zemkopis*, 22.11.1906., 29.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906. Šis gan nebija pirmais latviešu pilsonisko pārstāvju izveidotais pašvaldības projekts, kurā ieskicēti mazākās pašpārvaldes vienības – pa-gasta pašvaldības nepieciešamie pārkārtojumi. – *Baltijas Vēstnesis*. 05.11.1905. Tas bija sastādīts revolūcijas norises augstākajā pacēluma punktā, tāpēc arī atšķirībā no 1906. gada beigās Vidzemes guberņas pro-vinciālpadomē iesniegtā projekta bija ievērojami demokrātiskāks.
- ⁴⁹ *Latvija*, 04.12.1906.; *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵⁰ *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵¹ *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵² *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵³ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁵⁴ Osoboe mnenie predstavitelei Kurliandskogo krestianstva po voprosu o myznykh okrugakh [kr. val.]. 05.01.1907. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga; turpmāk: *LNA-LVVA*), 6989–14–27, 257. lp.
- ⁵⁵ *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵⁶ Zhurnal komisii Kurliandskoi gubernii [kr. val.]. 05.01.1907. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 253., 254., 332. lp.; Projekt polozheniia o volostnom samo-uvpravlennii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 63. lp.
- ⁵⁷ Projekt polozheniia o volostnom samoupravlenii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 60. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 63. lp.
- ⁵⁹ Osoboe mnenie predstavitelei Kurliandskogo krestianstva po voprosu o myznykh okrugakh [kr. val.]. 05.01.1907. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 257.–259. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 257. lp.

- ⁶¹ Turpat, 258. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Turpat, 259. lp.
- ⁶⁴ *Rīgas Avīze*, 21.09.1907.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ *Rīgas Avīze*, 22.09.1907.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Osoboe mnenie predstavitelei krestianstva v soveshchanii vremennogo pribaltiiskogo generalgubernatora [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 13.–19. lp.
- ⁶⁹ *Lifliandskaia gubernskaia podgotovitel'naia komissii* (1906). Rīga: Pechatano v Lifliandskoī gubernskoī tipografii, 275.–286. lpp.; *Zemkopis*, 22.11.1906.; 29.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906.
- ⁷⁰ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 23.–30. lp.
- ⁷¹ *Lifliandskaia gubernskaia podgotovitel'naia komissii*, 275. lpp.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906.; *Zemkopis*, 22.11.1906., 29.11.1906.
- ⁷² Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 24., 25. lp.
- ⁷³ Skujenieks. *Vietējā pašvaldība Baltijā*, 107. lpp.
- ⁷⁴ *Rīgas Avīze*, 27.04.1907.
- ⁷⁵ *Mūsu Laiki*, 26.09.1907.; *Rīgas Avīze*, 27.04.1907.
- ⁷⁶ *Rīgas Avīze*, 22.09.1907.
- ⁷⁷ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 29. lp.
- ⁷⁸ *Latvija*, 16.11.1906.
- ⁷⁹ *Mūsu Laiki*, 24.02.1906.
- ⁸⁰ *Rīgas Avīze*, 18.09.1906.
- ⁸¹ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 30. lp.
- ⁸² *Patiesība*, 21.11.1906.
- ⁸³ Bērziņš (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 366. lpp.
- ⁸⁴ Igors Greitjānis, A. Niedre (sast.) (1985). *Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli*. Rīga: Avots, 59. lpp.
- ⁸⁵ Podgotovitel'naia komissii Kurlianskoī gubernii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29.
- ⁸⁶ *Zemkopis*, 08.02.1906.
- ⁸⁷ *Latvija*, 23.09.1906.

THE QUESTION OF LOCAL GOVERNMENT REFORM IN THE LIVLAND AND COURLAND PROVINCIAL COUNCILS, 1905–1907

Jānis Bērziņš

Dr habil. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: history of Latvia in the second half of the 19th century; history of the working class in the 19th and early 20th century; history of the Revolution of 1905; economic history of the Republic of Latvia.

The democratic revolution of 1905–1907 in the Russian Empire demanded rapid continuation of the delayed processes of modernisation of the state administration and in particular of the legal constitution of society. In the Baltic Provinces, because of the higher level of economic and educational development than the average in the empire, there was a significantly greater necessity for modernisation. Within the spectrum of reforms that were needed, local government reform, involving reorganisation of the functions of civil parish authorities, was particularly significant. The activities of the Social Democrats during the Revolution of 1905, aimed at reorganising the functions of civil parish authorities, have been successfully studied by Latvian historians, whereas the views of the Latvian bourgeoisie on the question of reorganisation of these functions have not been examined. The aim of the study is to characterise the condition of the civil authorities in the Baltic Provinces on the eve of the democratic revolution of 1905–1907 and the raising of the question of civil parish reform in the course of the revolution, as well as to analyse the views of the deputies from the Latvian bourgeoisie on the Provincial Councils of the Livland and Courland Provinces and the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic regarding the reform of the civil parish functions, and to uncover the conflict of views between the bourgeois Latvian deputies and the representatives of the Baltic German nobility on the question of the development of local government.

Key words: characterisation of the functions of civil parish authorities; views of Latvian bourgeois representatives regarding civil parish reform; the conflict of views between the Latvian and Baltic German representatives; the role of the civil parish authorities in developing society.

Summary

On the eve of the democratic revolution of 1905–1907 the civil parish of the Latvian and Estonian peasant estate had a special role in

the administrative system of the Baltic Provinces of the Russian Empire. The aim of the article is to characterise the activities of the civil parish authorities in the Baltic Provinces on the eve of the democratic revolution of 1905–1907 as well as the demand for reform of the functions of civil parish authorities in the course of the revolution, to analyse the views of the bourgeois Latvian deputies on the Provincial Councils of Livland and Courland and the Provisional Council of the Governor-General of the Baltic regarding the reform of the functions of civil parish authorities, and to reveal the conflict of views between the bourgeois Latvian deputies and the representatives of the Baltic German nobility. The study is based on the source materials in the Collection of the Provisional Governor-General of the Baltic kept at the Latvian State Historical Archives, as well as in the Latvian, Russian and German press.

The basis of the system of local government at the civil parish level was the Regulation on the Baltic Provinces, passed on 19 February 1866. In the decades that followed a further series of laws were passed that affected local government at civil parish level in the Baltic, but the essential elements of this regulation remained unchanged right up to the revolution. The regulation gave the farmers and tenants a predominant position in the civil parish community. The civil parish did not include manors, which were freed from civil parish taxation. The civil parish expenses for schools, for support to the poor and disabled, for the provision of medical care, for the civil parish courts and for the construction of civil parish buildings and schoolhouses were covered only from the taxes paid by the residents, i.e. those who were registered as living in the said parish. With the rapid development of economic relations, several antiquated legal norms had become a serious hindrance to the functioning of the civil parish authorities. The revolution brought into sharp focus the need for improving the administration of public life in the civil parishes.

During the years of the revolution, the activities of the Social Democrats not only involved theoretical discussion in public of the necessity for civil parish authority reform; in the course of the revolution they also implemented in practice the ideas they had developed. The Baltic German nobility was interested in retaining the system of estates characteristic of the Middle Ages in the organisation of civil parish authorities. They were against the creation of a kind of civil

parish governing that would unite farms with manors. The nobility of the Provinces of Estland and Courland envisaged in their drafts for civil parish government the formation of separate farm and manor areas. The manor areas of the civil parishes were to be brought together as manor districts. The aim of the noble landowners was to retain the system of estates in rural areas along with the privileges of the nobles. This kind of system would enable the nobles to avoid in the future as well the duty of contributing for the maintenance of the civil parish schools, the disabled and the parish authorities. The Baltic German nobles strove not to make concessions to the Latvian and Estonian bourgeoisie, and did not recognise it as an equal partner in local government; instead they continued to reinforce their own characteristically medieval system of administration. The revolution served to reveal the historical changes that had occurred, showing that the Latvian farmers must themselves take control of their lives and determine the course of events.

Latvian bourgeois society had moderate demands on the question of civil parish government reform. These were expressed in a proposal for civil parish government reform prepared by the Latvian and Estonian deputies in the Provincial Council of Livland. The main aim of the bourgeois farmer deputies was to create a civil parish government independent of the social estates, which would include both the peasant lands and the manors, and to which the landowning nobility would also contribute payments. They wished to retain their privileges in the election of civil parish authorities and to have a leading role in the government of civil parishes. The bourgeois deputies from the peasantry expressed their categorical opposition to the creation of manor districts. In this proposal the civil parish authorities were viewed as the lowest level in the *zemstva* of the Baltic Provinces. The proposal for civil parish government submitted by the Latvian and Estonian deputies, in contrast to that of the nobles, provides a completely different view of the development of civil parish government, but in comparison with the existing system the proposal does not envisage significant democratic development of civil parish government.

The section of the Latvian bourgeoisie that had at the beginning of the revolution shown an interest in civil parish government reform, dissociated itself from the revolution in the period that followed, in

1906–1907, and held its own economic interests at the forefront of its activities. The representatives of the Latvian bourgeoisie opposed the views of the Social Democrats on the issue of civil parish government reform, but they themselves had no political view of the future development of the civil parish government system.

Significant changes had taken place in the economy of the Baltic Provinces, in the education of the farmers and the development of spiritual life. The involvement of the farmers in civil parish government, albeit with restricted possibilities of activity, contributed to the development of national self-awareness among Latvian rural society, mobilised it in the work of local government and promoted the skills of social organisation.

IESKATS MĀJTURĪBAS KULTŪRAS ATTĪSTĪBĀ LATVIJĀ 20. GADSIMTA 20. UN 30. GADOS*

Vineta Vilcāne

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, zinātniskā asistenta p.i.

Zinātniskās intereses: uztura vēsture, mājturības kultūra, kultūras procesi Latgalē.

Mājturības vēsture kā sociālās vēstures virziens līdz šim nav saistījusi Latvijas vēsturnieku uzmanību, raksts ir pirmais mēģinājums sniegt vispārēju ieskatu mājturības kultūras veidošanā un attīstībā Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados. Starpkaru periodā Latvijā mājturība bija viens no lauksaimniecības virzieniem, kuram bija noteikti uzdevumi valsts saimnieciskās izaugsmes sekmēšanā un latviskas kultūras veidošanā. Sievietēm bija vairākas iespējas izglītoties mājturības jautājumos: mācīties speciālajās skolās, apmeklēt kursus un priekšlasījumus, iegūt informāciju no preses un speciālās literatūras. Sākotnēji mājturības kultūras veidošanos sekmēja sabiedrisko organizāciju darbs, ar laiku mājturības attīstībai arvien lielāku atbalstu sniedza valsts. Pēc 1934. gada apvērsuma mājturības organizatorisko darbu pārņēma valsts, ar tās starpniecību stiprinot režīma politiku.

Atslēgas vārdi: mājturība, sieviete, lauksaimniecība, starpkaru periods.

IEVADS

Mājturības vēsture kā atsevišķs sociālās vēstures virziens Eiropas pētnieku uzmanības lokā nonāca 20. gadsimta 70. gados.¹ Zinātniskajos darbos par mājturības vēsturi vērojama cieša sasaiste ar citiem sociālās vēstures virzieniem, kā ikdienas (*history of everyday life*), ģimenes dzīves (*history of the family*) un sieviešu vēsturi (*women's history*), piemēram, caur mājturības prizmu sa-

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

skatāms, kā mainījušies sieviešu pienākumi un to darbības sfēras.² Mājturības vēsture ir arī viens no piemēriem, kas atklāj politikas un mājas dzīves savstarpējo mijiedarbību.³

Mājturības vēsture līdz šim Latvijā nav pētīta, raksts ir pirmais mēģinājums aktualizēt šo sociālās vēstures virzienu, sniedzot vispārēju ieskatu mājturības sistēmas organizēšanas procesā un attīstībā Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados. Trūkst publiski pieejamas informācijas par līdzīga satura pētījumiem Baltijas reģionā, kas ļautu salīdzināt norises Latvijā un citās valstīs, noteikt kopīgās un atšķirīgās iezīmes.

Sociālajās un humanitārajās zinātnēs jēdzienu “mājturība” definē (skaidro) dažādi, pētot atšķirīgus procesus vēsturē un sabiedrībā. Tomēr, lūkojoties vispārēji uz dažādu zinātņu problemātiku mājturības jautājumā, secināms, ka vienā nozarē gūtās atziņas ir izmantojamas citas nozares pētniecībā.

Latviešu valodā lieto apzīmējumus “mājturība” un arī “mājsaimniecība”, lai raksturotu procesus, kas notiek slēgtā vidē (ģimenē) cilvēka ikdienas vajadzību apmierināšanai.

Starpkaru periodā Latvijā jēdzienu “mājturība” lietoja, attiecinot to uz sociāli ekonomisku vienību. Konversācijas vārdnīcā jēdziens “mājturība” skaidrots šādi: plašākā nozīmē – kādas sabiedriskas vai privātas saimniecības mantas pārvaldīšana un izlietošana; šaurākā nozīmē – ienākumu izlietošana ģimenes vajadzībām (mājsaimniecība).⁴ Padomju okupācijas laikā vārdu “mājturība” aizstāja ar “mājsaimniecība”, jo vārda “mājturība” daļa “turība” nebija pieņemama pastāvošajai ideoloģijai.⁵ Mūsdienās Latvijas sabiedrībā nostiprinājušies abi jēdzieni. Tos uztver gan kā sinonīmus, gan kā atšķirīgus jēdzienus: ar mājturību saprotot rokdarbus un ēdiena gatavošanu, savukārt ar mājsaimniecību – saimniekošanu mājās un sētā, ikdienā veicamos darbus un naudas sadali.⁶

Savukārt angļu valodā pastāv vairāki jēdzieni, lai apzīmētu to, ko latviešu valodā dēvē par “mājturību”, piemēram, “home economics”, “household economy”, “household”, “housekeeping”, “housework”. Katru no tiem lieto, lai apzīmētu atšķirīgus mājturības aspektus un procesus, piemēram, ar ģimenes saimniecību

saistītos ekonomiskos procesus, ikdienas mājas dzīvi un ģimenes locekļu pienākumus, mājas kultūru, akadēmisku disciplīnu u.c. Latviešu valodā nepastāv atšķirīgi jēdzieni dažādu mājturības aspektu apzīmēšanai.

Jēdziena “mājturības kultūra” definēšanā rodas problemātika. Latvijas sociālajās un humanitārajās zinātnēs plašāk nav ticis iztirzāts jēdziens “mājturība”, mēģinot rast un skaidrot tā dažādās nozīmes atšķirīgajās zinātņu disciplīnās. Jēdziena “mājturība” skaidrojuma ir pievērsusies Latvijas Lauksaimniecības universitātes pasniedzēja Dr. oec. Aija Eglīte.⁷ Tā kā A. Eglītes zinātniskās intereses ir saistītas ar ekonomikas procesiem, arī jēdziena skaidrojums izriet no ekonomikas aspektiem, tomēr atzīmējot, ka citās disciplīnās par to ir atšķirīga izpratne.

Mājturības jēdzienu aplūkojis arī Latvijas Universitātes profesors, filozofs Dr. phil. Igors Šuvajevs, vārda “mājturība” nozīmi izsakot pavisam lakoniski – kā prasmi saimniekot mājās un atziņas, kā to darīt labāk un racionālāk.⁸ Izvēršot vārda skaidrojumu, I. Šuvajevs norāda, ka mājturība ir prasme saimniekot mājās un pārvaldīt tās, bet tajā pašā laikā tā nav atkarīga no celtnes vai celtnu kompleksa, kuru dēvē par mājām. Respektīvi, “māja” ir nevis būve, kurā cilvēks mitinās, bet daudz plašāks simbols, kurā iekļaujas tādi fenomeni kā “ģimene”, “lauki”, “valsts” u.c. Mājturība lielākā mērā ir nevis saimniekošanas māka, bet gan māksla uzturēt pasauli un atrast tajā savu vietu, ņemt vērā kārtību un samēroties ar to, secina I. Šuvajevs.⁹ Līdz ar to mājturība ir ne tikai prasmes un zināšanas, bet, pielietojot tās, spēja iekļauties un veiksmīgi funkcionēt pastāvošajā sistēmā (sabiedrībā), kuras uzstādījumus nosaka pati sabiedrība un/vai valsts kā institūcija.

No Latvijas Universitātes doktorantes Ievas Milgrāves publikācijas¹⁰ par mājturības mācību grāmatām secināms, ka autore ar mājturību saprot tikai rokdarbu darināšanu un uztura gatavošanu.

Mājturība ir uztverama ne tikai kā ekonomiska kategorija, uz kuru attiecināmi darbi un pienākumi, kas veicami mājās – noslēgtā vidē, kuras centrā atrodas ģimene un ģimenes locekļu vajā-

dzību apmierināšana. Mājturība vienlaikus ir kultūras sfēra, kurā atspoguļojas gan no paaudzes paaudzē pārmantotās prasmes, zināšanas un tradīcijas, gan laikmeta noteiktie jaunievedumi.

Kultūras jēdziens ir grūti precīzi definējams, jo dažādās intelektuālajās disciplīnās tam ir dažāda nozīme.¹¹ Domātājs Reimonds Viljamss (*Raymond Williams*), kurš pievērsies kultūras studijām un ir viens no pazīstamākajiem teorētiķiem šajā jomā, 1958. gadā publicētajā esejā “Culture is Ordinary” (Kultūra ir ikdienišķa) norādījis, ka vārdu “kultūra” izmanto divās nozīmēs: lai apzīmētu dzīvesveidu un lai apzīmētu mākslas un izglītošanos (īpašs process jaunatklājumiem un radošajām pūlēm).¹²

Raksta ietvaros pētījuma autore ir devusi savu skaidrojumu jēdzienam “mājturības kultūra”, tas lietots šādā nozīmē – mērķtiecīgi organizēts sievietes darbs ģimenes saimniecībā, kas balstās pieredzē, patstāvīgi vai akadēmiski iegūtās zināšanās un prasmēs, ar mērķi nodrošināt ģimenes locekļu vajadzības un veicināt viņu garīgo un fizisko attīstību pieejamo resursu apstākļos.

Pētījuma mērķis ir gūt vispārēju ieskatu par mājturības nozares veidošanos un attīstību Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados. Par uzdevumiem noteikts raksturot mājturības nozīmi kopējā Latvijas lauksaimniecības politikā un sniegt ieskatu par iespējām sievietēm iegūt zināšanas un attīstīt prasmes mājturības jautājumos.

Raksta pētniecisko bāzi pamatā veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos esošie Zemkopības ministrijas Zemkopības departamenta, Latvijas Lauksaimniecības kameras un Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrības dokumenti, kā arī starpkaru perioda preses izdevumi.

MĀJTURĪBA – NOZĪMĪGS LAUKSAIMNIECĪBAS VIRZIENS

Bez mājturības nozares nevar pastāvēt nedz lauku, nedz pil-sētas mājsaimniecība, tā sniedz sievietēm zināšanas un prasmes ikdienas pienākumu veikšanai, piemēram, ēdiena gatavošanā, rokdarbos, rūpēs par bērniem, saimniecības organizēšanā.¹³

Vēsturiski “mājas” uztvertas kā sievietes telpa,¹⁴ kurā viņa izpildīja savu “misiju” – bija sieva, māte, arī mājsaimniece. 20. gadsimta 20.–30. gados Latvijas sabiedrība no sievietes sagaidīja, lai viņa būtu zinoša un prasmīga mājsaimniece un rūpētos par savu ģimeni.¹⁵ Šos sabiedrības noteiktos pienākumus sieviete spēja īstenot, iesaistoties mājturības organizatoriskajā darbā. Mājturība aptvēra plašu jautājumu loku, kas skāra cilvēka privāto sfēru, bet vienlaikus atradās ciešā sasaistē ar norisēm publiskajā sfērā. Starpkaru periodā pilsētas vidē mājturības sistēmas piedāvātās iespējas īstenojās tikai daļēji, jo ar mājturību šajā laikā saprata daudz plašāku darbību klāstu nekā mūsdienās. Tajā skaitā tādas, kas savas specifikas dēļ īstenojamas tikai lauku vidē, piemēram, lopu aprūpe, dārzkopība. Veiksmīgi vai neveiksmīgi izmantotas mājturības piedāvātās iespējas lauku vidē tieši ietekmēja saimnieciskos procesus valsts līmenī.

Par vienu no jaundibinātās Latvijas valsts nacionālās politikas pamatvirzieniem kļuva latviešu tautas saimniecisko pamatu stiprināšana, kurā lauksaimniecība bija tautsaimniecības noteicošā nozare.¹⁶ Attiecīgi mājturībai kā lauksaimniecības jomai veltīja lielu uzmanību, uzsvāru liekot uz mājturības aktivitātēm lauku vidē. Laukiem Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados sabiedrībā bija īpaša vērtība, tos uzlūkoja kā latvietības, latviešu kultūras un tās izcelsmes pamatu un pastāvēšanas garantu.¹⁷ Šādu uztveri panāca ar lauku idealizēšanu, kurai izmantoja vairākus paņēmienus, sākot ar pilsētas nomelnošanu un beidzot ar lauku poetizēšanu.¹⁸ Turklāt vairums valsts iedzīvotāju (aptuveni divas trešdaļas) starpkaru periodā bija laucinieki.¹⁹

Mājturības sistēmā saimnieciskās aktivitātes pamatā vērstas uz cilvēka primāro vajadzību nodrošināšanu, nevis uz kāda nodarbināšanu ar mērķi veicināt saimniecības ražošanas procesu. Tomēr starpkaru periodā mājsaimnieces (saimnieces) pienākumos ietilpa arī līdzdalība tajos saimniecības ražošanas procesos, kuriem bija ciešāka sasaiste ar mājturības nozari, piemēram, lopu apkopšana.

Primārās vajadzības balstās uz tādiem dzīves aspektiem kā uzturs, veselība, prestižs un mīlestība,²⁰ katrs no šiem aspektiem

aplūkojams plašākajā jēdziena nozīmē. Ģimenes locekļu vajadzības pārveido mājturības mērķus un mājturības resursus gala produktos, kas ir nemateriāli labumi.²¹ Sākotnēji no mājturības resursiem rada materiālus labumus, piemēram, pagatavo maltīti, sagādā siltu un ērtu apģērbu, gaumīgi iekārto dzīvojamās telpas, kas cilvēkam rada pozitīvu mentālo stāvokli (mājturības galaproduktu). Viss šis process nodrošina cilvēka darbaspēju atgūšanu un cilvēkresursu atražošanu, līdz ar to tam ir būtiska nozīme gan valsts saimnieciskajā attīstībā, gan nācijas saglabāšanas procesā.

Mājsaimniecībā mājturības procesā izmanto pašas saimniecības ražošanas procesa resursus, piemēram, izejvielas uztura pagatavošanai, un finanšu līdzekļus, kas iegūti, realizējot tirgū saražoto produkciju. Līdz ar to būtiski ir prasmīgi, racionāli un taupīgi izmantot pieejamos saimniecības resursus. Atbildība par tā visa nodrošināšanu lielā mērā gūlās uz sievietes – mājsaimnieces pleciem.

Valdīja uzskats, ka mājturības jautājumos jābūt ziņošām visām sievietēm neatkarīgi no viņu sociālā stāvokļa un dzīvesvietas – vai tie būtu lauki vai pilsēta. Mājturību uzskatīja tikai par sieviešu nozari, kuras veidošana uzticama sievietei, un vīrietim praktiskajā darbā nav jāiesaistās.²² Tomēr vienlaikus vīriešus uzskatīja par kompetentiem, lai tie norādītu mājturības darbības virzienus, izteiktu savu vērtējumu un sniegtu padomus atsevišķās mājturības nozarēs, kurās viņi darbojas profesionāli, piemēram, ārsti sniedza padomus higiēnas jautājumos, agronomi – dārzkopībā.

MĀJTURĪBAS ORGANIZATORISKAIS DARBS PARLAMENTĀRĀS LATVIJAS LAIKĀ

Mājturība kā viens no lauksaimniecības virzieniem sāka veidoties līdz ar miera perioda iestāšanos pēc Latvijas Neatkarības kara. Pārvarot kara radīto nabadzību un atrisinot praktiska rakstura jautājumus par privātajām dzīvojamajām telpām un saimniecībās ēkām, sievietes varēja atļauties vairāk laika un pūļu veltīt mājsaimniecības stāvokļa uzlabošanai un rūpēm par mājiniem,

piemēram, pievērst lielāku uzmanību higiēnai, gatavot kvalitātīvāku uzturu, uzlabot dzīvojamo telpu estētiku u.tml.

Mājturības kultūras ideju izplatīšanu un iedzīvināšanu sākotnēji uzņēmās lauksaimnieku sabiedriskās organizācijas, pie lauksaimniecības biedrībām veidojot mājturības sekcijas, dibinot atsevišķas mājturības veicināšanas biedrības, kā arī dibinot izglītības iestādes. Nozīmīga organizatoriskā loma mājturības kultūras veidošanā bija Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrībai (LLC).²³

Sākotnējais darbs mājturības ideju izplatītājiem nebija viegls, jo, pirmkārt, bija jāpārlicina sabiedrība par mājturības lietderīgumu personīgās labklājības uzlabošanā. Lielai daļai sieviešu vēl nebija pilnvērtīga priekšstata par mājturības būtību, un tā lielākoties asociējās ar “kūku cepšanu” un nelikās pietiekami prestiža.²⁴ Vēl divdesmito gadu beigās interese par mājturību bija salīdzinoši maza.²⁵ Otrkārt, mājturības ideju izplatītājiem bija jāorganizē pasākumi sievietēm praktisku zināšanu un prasmju apgūšanai.

1926. gada 26. februārī LLC sasauca pirmo mājturības organizāciju pārstāvju un mājturības darbinieču apspriedi mājturības ideju izkopšanai un aktuālo nozares problēmu identificēšanai.²⁶ Apspriedē nolēma lauku saimniecībās ieviest mājturības pārraudzību un pie LLC izveidot Mājturības sekciju,²⁷ kuras locekļi, ik pa laikam sanākot kopā, apspriestu svarīgākos jautājumus nozarē. Mājturības sekcijā ievēlēja plašu pārstāvju loku. Tajā darbojās deleģētas personas no mājturības veicināšanas biedrībām, aizsardžu pulciņiem, Zemkopības ministrijas pārraudzībā esošajām mājturības un citām lauksaimniecības izglītības iestādēm, kā arī Izglītības ministrijas pārraudzības skolām, Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības pārvaldes. Sekcijā darbojās arī mājturības instruktore un praktiskās lauksaimnieces.²⁸ Mājturības pārraudzību uzskatīja par vislabāko risinājumu mājturības nozares izveidei un mājturības kultūras izkopšanai.

Mājturības pārraudzību uzdevumi, apmeklējot saimniecības klātienē, bija praktisku padomu sniegšana saimniecībām, piemēram, mācīt, kā racionāli izmantot saimniecībā ražotos produktus, gatavojot lētus, veselīgus, garšīgus un sātīgus ēdienus; mācīt uzturvielu, kaloriju aprēķināšanu; pieradināt pie sistemātiskas

grāmatvedības; mācīt dzīvojamo telpu iekārtošanu un mājas apkārtnes izdaļošanu; mācīt lietderīgi izmantot laiku un izglītot par sabiedriskās dzīves normām.²⁹

Mājturības pārraudzības ieviešana saistījās ar finansiāliem izdevumiem. Tādēļ, lai noskaidrotu šādas pārraudzības lietderību un problēmas, ar kurām jāsaskaras pārraudzības veicējam, LLC nolēma piedāvāt jau pastāvošajām mājturības veicināšanas biedrībām uz trīs mēnešiem darbā pieņemt mājturības instruktores.³⁰ Šo trīs mēnešu laikā biedrībām par mājturības instruktoru darbu nebija jāmaksā, izdevumus sedza pati LLC. Biedrības, kuras atsaucās aicinājumam, bija ieinteresētas turpināt uzsākto mājturības pārraudzību, bet, neatrodot līdzekļus savos budžetos, pārraudzību pakalpojumus pārtrauca izmantot. Interesi par pārraudzību izrādīja citas biedrības, kurās sākotnēji nedarbojās LLC instruktores. Tomēr visumā mājturības pārraudzības iecere 20. gadu otrajā pusē neīstenojās.

Jautājumu par mājturības pārraudzības nepieciešamību Mājturības padome no jauna aktualizēja 1930. gadā.³¹ Idejas iniciatori uzskatīja, ka mājturības pārraudzības jāalgo par valsts budžeta līdzekļiem, līdzīgi kā citās lauksaimniecības jomās.³² Mājturības padomes ievēlētā delegācija vērsās Ministru kabinetā un Zemkopības ministrijā ar lūgumu rast līdzekļus mājturības pārraudzībai.³³ Sarunas bija veiksmīgas, un jau 1930./1931. gada Zemkopības ministrijas budžetā paredzēja līdzekļus mājturības pārraudzībai.³⁴

LLC vadībā izstrādāja mājturības pārraudzības noteikumus, darbības programmu, presē propagandēja tās lietderīgumu un iespējas iesaistīties. Gada laikā – no 1930. gada 1. maija līdz 1931. gada 1. maijam – mājturības pārraudzību ieviesa 16 organizācijas, kurās apvienojās 218 saimniecības.³⁵ Arī turpmāk valsts sniedza finansiālu atbalstu mājsaimniecību pārraudzības organizēšanai un uzturēšanai ar mērķi veicināt mājsaimniecību un ģimenes kultūru un izplatīt zināšanas visās ar mājsaimniecību saistītās nozarēs.³⁶

Mājturības padome lielu uzmanību veltīja vietējās izcelsmes produktu pašpatēriņa palielināšanai un importēto produktu

patēriņa samazinājumam, aicinot tos aizstāt ar vietējās izcelsmes produktiem.³⁷ Piemēram, uzskatīja, ka jāsamazina rīsu, siļķu un ārvalstu augļu lietošana, to vietā izvēloties miežu putraimus, ābolus, saknes un liellopu gaļu.³⁸ Aktīvā vietējo ražojumu patēriņa veicināšana skaidrojama ar lauksaimniecības krīzi, kas Latvijā sākās 1927. gadā.³⁹

Lauksaimniecības attīstības veicināšanai valsts arī turpmākajos gados ar mājturības starpniecību centās panākt vietējo ražojumu lietošanu lielākos apmēros. Piemēram, 1933. gada oktobrī Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības pārvaldē notikušajā apspriedē par linkopības veicināšanu viens no lēmumiem paredzēja propagandēt linu audumu ražošanu mājrupniecības ceļā, iesaistot šajā darbā mājturības instruktore un lauksaimniecības skolu mājturības skolotājas.⁴⁰

Ar praktiskiem demonstrējumiem, piemēram, izstādēm, veidoja priekšstatu, kas un kādā veidā maināms individuālajās saimniecībās lauku dzīves apstākļu uzlabošanai un lauksaimnieču darba atvieglošanai. Savukārt aktualitātes mājturības jautājumos pārsprida lauksaimnieču kongresos.

MĀJTURĪBAS ORGANIZATORISKAIS DARBS AUTORITĀRĀ REŽĪMA GADOS

Valsts iekārtas maiņa 1934. gada maijā ietekmēja arī lauksaimniecības nozari, ieviešot pārmaiņas mājturības organizatoriskajā darbā. Autoritārā režīma laikā lauksaimniecībai salīdzinājumā ar citām tautsaimniecības nozarēm valdība sniedza lielāku atbalstu.⁴¹ Vadoņa Kārļa Ulmaņa iekšpolitikā iezīmējās trīs galvenie darbības virzieni: veidot latvisku Latviju, stiprināt latviešu tautas vienotību un vairot valsts iekšējo spēku un stiprumu, īpaši uzsverot zemnieku ģimenes lielo lomu.⁴² Arī mājturībai deva uzstādījumus režīma mērķa sasniegšanā.

Mājturības sistēmas attīstībai šajā laikā valsts pievērsa lielāku uzmanību nekā parlamentārās Latvijas laikā. K. Ulmanis 1935. gada augustā uzrunā tautai Nīcas zemnieku svētkos atzīmēja: “[...] ievērojot lauku mājas saimnieces lielo lomu un nozīmi

ne tikai kā mājas saimniecības vadītājai, bet arī kā pastāvīgai mājas pavarda sargātājai, vislielākā vērība piegriežama mājsaimniecības un mājturības izkopšanai un pacelšanai.”⁴³

1935. gada 29. martā izveidoja Latvijas Lauksaimniecības kameru (LLK), kura faktiski atradās Zemkopības ministrijas pakļautībā.⁴⁴ Turpmākai mājturības nozares pārraudzībai pie LLK izveidoja Mājturības nodaļu,⁴⁵ nosakot, ka tā organizē mājturības instruktoru darbu, rīko mājturības apskates un sacensības, notur ceļojošus mājturības kursus un kārtot visus citus mājturības un mājrupniecības veicināšanas pasākumus.⁴⁶

LLK Mājturības nodaļa katram saimnieciskajam gadam veidoja darbības plānu, nosakot uzdevumus un pasākumus to īstenošanai. Visā Mājturības nodaļas pastāvēšanas periodā līdz 1940. gadam tai bija noteikti uzdevumi: veicināt lauku sievietes darba apstākļu uzlabošanu un atvieglošanu, pašu vajadzībām izlietojamo lauksaimniecības ražojumu un tirgus preču pilnvērtīgu un lietderīgu lietošanu, lauku mājas un sētas izdaļošānu, mājsaimniecības uzlabošanu, bērnu kopšanu, barošanu un audzināšanu un lauku sievietes kultūrālo dzīvi.⁴⁷ Uzstādījums – atvieglot tieši lauku sievietes darba gaitas – apliecina režīma vēlmi uzsvērt zemnieku ģimenes lomu valsts labklājības līmeņa celšanā.

Nosakot, ka lauksaimnieku sabiedriskajām organizācijām jālikvidējas, LLK pakļautībā nonāca arī mājturības biedrības un mājturības instruktore.⁴⁸ Līdz ar to mājturības darbs attīstījās virzienā, kuru par labu esam atzina valsts, nevis kā iepriekš, kad mājturības attīstības tendences noteica sabiedriskās organizācijas.

1935./1936. budžeta gadā iepriekš pastāvējušo mājturības pārraudzību reorganizēja, izveidojot piecus mājturības rajonus.⁴⁹ Vēlākajos gados to skaits palielinājās, piemēram, 1938. gadā Latvijā bija 36 mājturības rajoni.⁵⁰

Mājturības pārraudzības reorganizēšanu veica ar mērķi uzlabot mājturības pārraudzību uz vietas saimniecībās, paredzot, ka instruktore darbosies tajās saimniecībās, kuras ir ieinteresētas veikt uzlabojumus. Pārmaiņas veica, lai novērstu pastāvošo negatīvo tendenci instruktore izmantot kā darbaspēku.⁵¹

Sekmīgam mājturības propagandas darbam liela problēma bija piemērotu instruktoru trūkums, tādēļ nodarbināja arī tās, kuras šim darbam īsti neatbilda. Mājturības ideju iedzīvināšanu veica mājturības rajonu instruktore, kuras atradās LLK dienestā, un mājturības biedrību instruktore, kuras saņēma finansējumu no LLK. Instruktores savas darbības rajonos lauku reģionu sievietēm bez maksas noturēja kursus, priekšlasījumus, ieviesa padomu sniegšanas dienas, strādāja mazpulkos un apmeklēja atsevišķas saimniecības, sniedzot padomus un aizrādījumus māj-saimniecības jautājumos.

LLK Mājturības nodaļa bija izstrādājusi lauksaimniecības biedrību mājturības sekciju darbības noteikumus.⁵² Šādas sekcijas bija vēlamas visās lauksaimniecības biedrībās. 1940. gada sākumā Latvijas laukos 343 pagastos darbojās mājturības sekcijas, apvienojot 15 tūkstošus dalībnieču.⁵³

Līdz ar specializētajām mājturības organizācijām mājturības kultūras veicināšanas darbā iesaistījās arī aizsardzes⁵⁴ un mazpulki.⁵⁵

Nozares profesionāļu vērtējumā mājturības attīstībā kopš valsts proklamēšanas bija paveikts daudz, tomēr vienlaikus darba-lauks vēl bija plašs, jo daļā sabiedrības mājturības idejas nebija guvušas atsaucību. 1936. gadā LLK Mājturības nodaļas vadītāja T. Mežsēta novērtēja, ka lauku sievietes mājturības darbā uzrāda zināmu progresu, it īpaši rokdarbos, kur liela vēriba veltīta rokdarbu darināšanai latviskā stilā. Novērtējot situāciju mājturības jautājumos 1939. gadā, secināja, ka turpmāk lielāka uzmanība veltāma māj-saimniecības darba racionalizēšanai, uztura jautājumiem, jo lauku reģionu iedzīvotāju uzturs ir diezgan vienveidīgs, kā arī uzmanība veltāma tīrības un kārtības jautājumiem.⁵⁶

Iezīmējoties krīzei trīsdesmito gadu beigās un 1940. gada sākumā, valsts ar Mājturības nodaļas starpniecību aicināja iedzīvotājus pievērst uzmanību taupības pasākumiem. Piemēram, dažādosursos, priekšlasījumos un sarīkojumos norādīja, kā un kādos veidos iespējams taupīt.⁵⁷ Tāpat lielu uzmanību pievērsa vietējo ražojumu patēriņa veicināšanai.

MĀJTURĪBA IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

Mājturības sistēmas pilnvērtīgu izveidi un mājturības kultūras izplatīšanu sabiedrībā nodrošināja, izglītības sistēmā atvēlot vietu mājturībai. Zemkopības ministrijas pakļautībā veidoja speciālās mājturības skolas, kā arī mājturības jautājumus iekļāva cita profila lauksaimniecības skolu mācību programmās. Mājturības priekšmetus pasniedza arī pamatskolās un vidusskolās, specialitāti tajā varēja iegūt arī citās Izglītības ministrijas pakļautībā esošās mācību iestādēs.

SPECIĀLĀS MĀJTURĪBAS SKOLAS

Mājturības izglītība tāpat kā jebkura cita veida izglītības pieredze attīsta cilvēka intelektuālo un radošo potenciālu. Tomēr mājturības izglītībai bija arī otrs uzdevums – sniegt sievietēm praktiskas zināšanas, kuras pielietot ne tikai ar mājturību saistītajā profesionālajā darbā, bet arī ikdienas darbā saimniecībās. Speciālās mājturības izglītības iestādes pieskaitīja pie lauksaimniecības skolām, un tās atradās Zemkopības ministrijas pakļautībā.⁵⁸

Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības departamenta direktors 1923. gada izskaņā kā mājturības skolu mērķi noteica sievietes sagatavošanu praktiskam un saimnieciskam darbam, dodot pēc iespējas daudzpusīgāku attīstību un izglītību kā ģimenes mātei un bērnu audzinātājai.⁵⁹ Arī turpmāk šos aspektus uzsvēra, runājot par mājturības izglītības nozīmi sievietes dzīvē.

Iecere par speciālās mājturības izglītības iestādes atvēršanu Latvijas teritorijā radās īsi pirms Pirmā pasaules kara. Interesi par šāda tipa mācību iestādes izveidi izrādīja tā laika divas lielākās latviešu lauksaimnieku organizācijas – Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība un Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā sabiedrība.⁶⁰ Pat kara apstākļos mājturības skolas jautājums izpelnījās lielu uzmanību, 1915. gadā LLC valde nolēma atrast piemērotu lauku māju mājturības skolai.⁶¹ Tomēr kara gados neviena mājturības izglītības iestāde Latvijas teritorijā darbu neuzsāka, un jautājums par mājturības skolas atvēršanu no jauna dienas kārtībā parādījās, iestājoties miera periodam.

Nepieciešamība pēc mājturības skolas aktualizējās 1920. gadā, iniciatīvu uzņēmoties LLC. Konsultējoties un pārrunājot skolas dibināšanu ar sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem un nozares speciālistiem, LLC vadība nonāca pie atziņas, ka mājturības izglītības pamatā jābūt mājturības semināram, kurš sagatavotu nākamās mājturības skolotājas un instruktore, savukārt lauksaimnieču sagatavošanai praktiskam darbam savās saimniecībās dibināma viengadīga mājturības skola.⁶² Abas izglītības iestādes plānoja atvērt laukos, lai audzēkņu apmācība varētu notikt lauku saimniecības apstākļos.

Latvijas valdības atbalstu mājturības skolas dibināšanai LLC Kaucmindes muižas pilī saņēma 1922. gadā.⁶³ Veicot sagatavošanas darbus, pirmo mājturības izglītības iestādi Latvijā – Kaucmindes mājturības skolu atvēra 1923. gada janvārī.⁶⁴ Šajā pašā gadā atvēra arī Kaucmindes mājturības semināru,⁶⁵ kuru 1938. gadā pārdēvēja par Latvijas Mājturības institūtu.⁶⁶ Semināram/institūtam turpmākajos gados bija būtiska loma mājturības nozares attīstībā Latvijā, turklāt tā bija vienīgā augstākā līmeņa mājturības izglītības iestāde Latvijā 20.–30. gados.⁶⁷

Mājturības izglītības iestāžu izveidē 1923. gads ir nozīmīgs, jo tajā dibināja arī citas skolas – Jelgavas mājturības skolu⁶⁸ un Ramkas⁶⁹ mājturības skolu. Pirmajām mājturības skolotājām priekšā stāvēja grūts darbs. Bija jāpagatavo kvalitatīvas mācību stundas un vienlaikus jāizglīto sabiedrība par mājturības nepieciešamību un devumu labklājības līmeņa celšanā. Turklāt mācību procesu apgrūtināja piemērotu mācību līdzekļu un speciālās literatūras trūkums, kā arī mācību procesam nepiemērotas telpas. Piemēram, jaunatvērtajā Ramkas mājturības skolā 1924. gada janvārī Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības skolu nozares vadītāja K. Munkevics konstatēja, ka skolas telpās temperatūra ir $-7\text{ }^{\circ}\text{C}$ un ūdens piegāde skolai ir samērā primitīva – pēc ūdens jādodas uz tuvējo aku, šķērsojot tiltiņu pāri diķim, kurā kāda audzēkne, nesot ūdeni no akas, iekritusi. Trūka arī malkas, un, sala piespies-tas, audzēknes zāģēja vecos un nederīgos parka kokus.⁷⁰

1924. gadā Zemkopības ministrija plānoja turpmākajos piecos gados Kurzemē un Vidzemē izveidot pa trim zemākā tipa mājtu-

rības skolām, Latgalē – divas.⁷¹ Idejas iniciatori uzskatīja, ka jaunas skolas būtu dibināmas, sākot ar 1927. gadu, kad jau pastāvošās mājturības izglītības iestādes būs sagatavojušas mājturības speciālistes, kuras varēs pasniegt jaundibinātajās skolās.⁷² Plānotajā piecu gadu periodā šo ieceri neizdevās īstenot, arī turpmākajos gados to īstenoja tikai daļēji.

Autoritārā režīma laikā darbu uzsāka vairākas mājturības skolas – atvēra jaunas skolas vai pārorganizēja pastāvošās lauksaimniecības skolas. 1923. gadā Zemkopības ministrijas paspārnē izveidoja trīs mājturības skolas, bet 1938./1939. mācību gadā darbojās 11 mājturības skolas.⁷³ Laika posmā no 1922./1923. līdz 1937./1938. mācību gadam speciālās mājturības skolas beidza 1700 audzēknes.⁷⁴

Līdz ar pirmo mājturības izglītības iestāžu darba uzsākšanu un mājturības priekšmeta ieviešanu vispārējās izglītības skolās aktualizējās jautājums par atbilstošas kvalifikācijas mācībspēkiem. 1923. gadā gandrīz pavisam nebija skolotāju, kas līdz tam būtu strādājušas mājturības skolās.⁷⁵ Mājturības izglītības organizēšanā iesaistījās mācībspēki, kuri bija strādājuši lauksaimniecības skolās pirms kara gan Latvijas, gan Krievijas teritorijā. Nepieciešamās zināšanas mājturības mācību programmu izveidei Latvijā ieguva, sūtot mājturības skolu skolotājas komandējumos uz ārvalstīm. Speciālistes, iepazīstoties ar ārvalstu izglītības iestādēm, mācību programmām un metodiku, veidoja Latvijas mājturības izglītības iestāžu noteikumus, mācību plānus un programmas.⁷⁶

Mājturības skolās mācību priekšmetu pasniegšanu organizēja trīs veidos: teorētiskajās nodarbībās, demonstratīvi praktiskajos darbos un praktiskajos darbos. Mācību programmās iekļāva gan vispārējus izglītojošos priekšmetus, kā latviešu valodu, reliģiju, ētiku u.c., gan arī specifiskos mājturības priekšmetus, piemēram, konservēšanu, galda klāšanu, veļas mazgāšanu, gludināšanu un drēbju tīrīšanu, sieviešu, vīriešu un bērnu veļas šūšanu, lāpīšanu u.c. Mājturības izglītība pēc būtības bija praktiska izglītība, jo mācību procesā vislielāko uzmanību veltīja sievietes ikdienas dzīvei nepieciešamu iemaņu attīstīšanai.

MĀJTURĪBA IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒS ĀRPUS MĀJTURĪBAS
SKOLĀM

Latvijas izglītības sistēmā atsevišķiem mājturības aspektiem uzmanību pievērta līdz ar neatkarības iegūšanu. Jau 1919./1920. mācību gadā sāka darboties tā sauktās rokdarbu darbnīcas.⁷⁷ Rokdarbu darbnīcas aizstāja attiecīgu priekšmetu trūkumu skolu programmās, tās darbojās ne tikai Rīgā un citās lielākajās pilsētās, kā Rēzeknē un Ventspilī, bet arī mazākās, piemēram, Bauskā un Tukumā.⁷⁸ Veidojoties jaundibinātās Latvijas izglītības sistēmai, mājturības priekšmetu iekļāva vairāku pamatskolu un vidusskolu mācību programmās.

Sešklasīgajās pamatskolās mājturību sāka pasniegt no 1925. gada, paredzot divas obligātās stundas nedēļā. Savukārt 1928. gadā pieņemtie plāni noteica, ka meitenēm tas ir izvēles priekšmets.⁷⁹ Divdesmito gadu izskaņā pedagogu vidū par mājturības pasniegšanu pamatskolās nebija vienprātības, daži atzina to par noderīgu, citi uzskatīja, ka tas ir lieks priekšmets un lieki apgrūtina skolēnus.⁸⁰

1935. gadā apstiprinātie pamatskolu mācību plāni 1. pakāpes pamatskolās mājturības stundas neparedzēja, to pasniedza 2. pakāpes pamatskolās.⁸¹ No pamatskolas 5. un 6. klasei paredzētajām mācību grāmatām mājturībā redzams, ka uzmanība veltīta tādām tēmām kā virtuvei, kurināšanai, cilvēka uzturam, dažādām produktu grupām, to iegādei un pārstrādāšanai u.c. tēmām.⁸²

Vispārīzglītojošajās vidusskolās (klasiskajās ģimnāzijās, reālģimnāzijās, neoģimnāzijās un reālskolās) 1920. gadā mājturība meitenēm bija izvēles priekšmets (2 stundas nedēļā).⁸³ 1925. gada vispārīzglītojošo vidusskolu mācību plāns noteica, ka mājturība meitenēm klasiskajās ģimnāzijās nav paredzēta, savukārt A grupas ģimnāzijās, B grupas ģimnāzijās un reālskolās tai kā neobligātam mācību priekšmetam atvēlamas divas stundas nedēļā.

1928. gada pārkartojumi izglītības sistēmā noteica jaunu vispārīzglītojošo vidusskolu iedalījumu: klasiskā ģimnāzija, reālģimnāzija, ģimnāzijas 1. nozarojums, ģimnāzijas 2. nozarojums un ģimnāzijas 3. nozarojums.⁸⁴ Atšķirīgs bija arī mājturībai un rok-

darbiem atvēlēto stundu skaits. Klasiskajās ģimnāzijās meitenes 12 stundas nedēļā mācījās vingrošanu, rokdarbus un mājturību. Savukārt reālģimnāzijās, ģimnāzijās ar 1. un 2. nozarojumu divas stundas nedēļā meitenēm mājturība bija izvēles priekšmets.⁸⁵

Pārkārtojumi vispārizglītojošo vidējo mācību iestāžu mācību plānos notika arī 1934. gadā, paredzot klasiskās ģimnāzijas, reālģimnāzijas, humanitārās un praktiskās ģimnāzijas. Klasiskajās ģimnāzijās obligāts priekšmets 14 stundas nedēļā meitenēm bija vingrošana, rokdarbi un mājsaimniecība, reālģimnāzijās 15 stundas nedēļā meitenes kopā ar zēniem apguva rokdarbus un vingrošanu, savukārt humanitārajā ģimnāzijā – 13 stundas nedēļā. Šī tipa skolās meitenēm kā neobligāts priekšmets divas reizes nedēļā bija mājsaimniecība. Par mājsaimniecības mācīšanu praktiskajās ģimnāzijās lēma pedagoģiskā padome.⁸⁶

1935. gada mācību plāni paredzēja, ka mājsaimniecība meitenēm divas stundas nedēļā ir tikai humanitārajās ģimnāzijās un reālajās ģimnāzijās.⁸⁷ Vēl trīsdesmito gadu vidū nebija vidusskolām piemērotu mācību grāmatu šī priekšmeta apgūšanā, tāpēc ieteica lietot plašākai sabiedrībai paredzētās grāmatas mājturības nozarē.⁸⁸

Mājturības jautājumiem pastiprinātu uzmanību veltīja dažādu virzienu lauksaimniecības skolās. No 1923./1924. mācību gada mājturības priekšmetus meitenēm iekļāva divgadīgo lauksaimniecības skolu programmās.⁸⁹ Padziļinātākai mājturības priekšmetu apguvei pie lauksaimniecības skolām atvēra mājturības nodaļas, piemēram, pie Nurmīžu divgadīgās lauksaimniecības skolas jau no 1927./1928. mācību gada pastāvēja Mājturības nodaļa ar viengadīgu kursu, pieturoties pie Kaucmindes mājturības skolas programmas un stundu plāna.⁹⁰

Lauksaimniecības skolu audzēknes apguva plašu ar mājturību saistītu jautājumu loku, aplūkojot tādas pašas tēmas kā speciālajās mājturības skolās, vien atvēlot tām mazāku stundu skaitu.

Lauksaimniecības skolās apgūtie ar mājturību saistītie priekšmeti sievietēm deva praktiskas zināšanas, kuras varēja likt lietā ikdienas darbā. Tomēr 1938. gadā Zemkopības ministrija secināja, ka turpmāk lielāka uzmanība mājturības programmas

izstrādē jāvelta tam, lai mācības vairāk piedāvātu ikdienas vajadzībām nepieciešamās zināšanas, ne tik daudz svētku un svinību gadījumiem.⁹¹

Ar mājturību saistītu profesiju varēja iegūt arī Izglītības ministrijas pakļautībā esošajās skolās. Piemēram, mājturības skolotājas sagatavoja Valsts centrālajā pedagoģiskajā institūtā līdz tā slēgšanai 1930. gadā.⁹²

Savukārt amatniecības skolās pastiprinātu uzmanību vēlēja rokdarbiem – vienam no mājturības virzieniem. Piemēram, Rīgas Valsts mākslas amatniecības skola sagatavoja pamatskolu un vidusskolu rokdarbu skolotājus pedagoģiskam darbam.⁹³ Rokdarbu speciālistes sagatavoja arī Daugavpils sieviešu arodskolā “Saule”.⁹⁴

ĀRPUSSKOLAS IZGLĪTĪBA MĀJTURĪBĀ

Līdzās mācību iestādēs iegūstamajai mājturības izglītībai nozares attīstībā un mājturības kultūras izkopšanā nozīmīga bija ārpuskolas izglītība, kuru nodrošināja speciālie kursi un priekšlasījumi, dažāda veida sabiedriskie pasākumi, mājturības literatūra un publikācijas presē.

Mājturības kursus sievietēm organizēja jau pirms Pirmā pasaules kara.⁹⁵ Starpkaru periodā notikušie mājturības kursi bija gan vairāku mēnešu garumā, gan dažas dienas ilgi. Vairāku mēnešuursos skatīja plašāku ar mājturību saistīto jautājumu loku. Piemēram, LLC organizēto trīs mēnešu mājturības kursu programmā trīsdesmito gadu sākumā ietilpa: barības mācība, ēdienu gatavošana, augļu un dārzeņu konservēšana, piensaimniecība, mājas uzkopšana un galda klāšana, veļas mazgāšana un gludināšana, rokdarbi, mājturības grāmatvešana, mājturības tehnoloģija, higiēna, dārzkopība, sakņkopība, puķkopība, daiļdārzniecība un putnkopība.⁹⁶ Mājturības kursus organizēja arī privātpersonas, piemēram, labu slavu bija iemantojuši Lilijas Linges privātie saimniecības kursi Rīgā, kuri darbojās pēc Dānijas labāko mājturības kursu parauga.⁹⁷

Kursu organizatori domāja arī par tām interesentēm, kuras nevarēja piedalīties dienasursos, piedāvājot vakara kursus zie-

mas mēnešos.⁹⁸ Tajos aplūkotās tēmas bija tuvas mājturības skolu mācību programmās iekļautajām.

Kopējo statistiku par visiem notikušajiem mājturības kursiem starpkaru periodā nav iespējams sniegt, jo šādu pilnīgu uzskaiti 20.–30. gados neveica. Turklāt atsevišķi, piemēram, izdalīja rokdarbu kursus, savukārt citos avotos tos pieskaitīja mājturības kursiem.

Oficiālā statistika par 1936. gadā notikušajiem lauksaimniecības kursiem, kuros ietilpst gan pastāvīgie, gan īslaicīgie mājturības kursi, liecina, ka šajā gadā kopumā Latvijā noturēti 427 kursi.⁹⁹ Atsevišķi vēl izdalīti lauku labierīcību un mājas apkārtnes izdaļošanas kursi, kopumā 1936. gadā tādi Latvijā notikuši 41 reizi. Izdevumā “Latvijas kultūras statistika: 1918.–1937. g.” apkopotie dati rāda, ka 1922. gadā Latvijā notikuši 58 mājsaimniecības kursi un kopumā no 1922. līdz 1931. gadam – 911 kursi.¹⁰⁰ Tomēr reālais notikušo kursu skaits ir krietni lielāks, jo LLC instruktore vien 1921./1922. darbības gadā noturēja 83 kursus par ēdienu gatavošanu, rokdarbiem, augļu un dārzeņu konservēšanu.¹⁰¹ Kopumā pēc Latvijas neatkarības iegūšanas līdz 1931. gadam LLC vien bija noturējusi ap 800 mājturības kursu, katrus kursus vidēji apmeklējušas 34 sievietes.¹⁰² Nesakritība skaidrojama ar faktu, ka izdevuma “Latvijas kultūras statistika: 1918.–1937. g.” statistika par kursiem veidota, balstoties uz Zemkopības ministrijas datiem. Pirmajos neatkarības gados mājturības nozare tikai veidojās un atradās lielā mērā sabiedrisko organizāciju pārraudzībā, kas visdrīzāk ministrijai neiesniedza precīzu statistiku par noorganizētajiem kursiem.

Par mājturības kultūru starpkaru periodā vairāk interesējās latvietes, par to liecina fakts, ka gan mājturības skolu audzēknes, gan mājturības kursu apmeklētājas lielākoties bija latvietes.¹⁰³

Sievietes, kuras nebija skolā apguvušas mājturības priekšmetus un kurām nebija iespēja apmeklēt kursus, zināšanas mājturībā papildināja, iepazīstoties ar rakstiem žurnālos un avīzēs, dažādiem informatīviem materiāliem un grāmatām. Jāatzīmē, ka šos pašus informācijas avotus gan mācību procesā, gan turpmākajā

praktiskajā darbā izmantoja arī mājturības skolu skolotājas, audzēknes un instruktores.

Starpkaru periodā pieejamā mājturības izziņā izmantojamā literatūra iedalāma trīs grupās: vispārēja mājturības literatūra; mācību grāmatas; atsevišķām mājturības tēmām veltītā speciālā literatūra. Ņemot vērā, ka mājturības skolās pasniedza arī tādas priekšmetus kā piensaimniecību, higiēnu, tad arī šīm tēmām veltīti plašāki izdevumi ar ievirzi praktiskam darbam būtu uzskatāmi par mājturības tematikas literatūru.

Pirmajos pēckara gados mājturības zināšanu papildināšanā izmantojamās literatūras bija ļoti maz. Līdz 20. gadu izskaņai pie lasītājām bija nonācis vien neliels skaits mājturības nozares izdevumu, kas veltīti atsevišķām tēmām, turklāt vairums sniedz padomus uztura gatavošanā un rokdarbos. Mājturības tematikai veltītās grāmatas galvenokārt sastādīja jomas profesionāļi, kuri arī praktiski strādāja ar šiem jautājumiem, – mājturības kursu vadītājas un skolotājas, citu lauksaimniecības nozaru speciālisti utt. Speciālās literatūras trūkuma mazināšanai latviski tulkoja arī ārvalstu autoru darbus.

No vispārējās mājturības literatūras izdevumiem kā viens no pirmajiem un nozīmīgākajiem minams 1928. gadā iznākušais Lidijas Kārklīņas sastādītais rakstu krājums “Namamātes padomnieks”,¹⁰⁴ kura tapšanā piedalījušies tā laika vadošie speciālisti. Apjomīgajā izdevumā skarts plašs tēmu loks – dzīvojamās telpas iekārtošana un kopšana, uztura mācība, apģērba kopšana, ēdienu gatavošana un pasniegšana, rokdarbi, sievietes un bērna veselības jautājumi. Nākamais nozīmīgākais ir Kaucmindes mājturības semināra pasniedzēju Annas Viksnes un Marijas Ķeņģes sastādītais un 1930. gadā iznākušais izdevums “Mājturība”.¹⁰⁵ Abos minētajos izdevumos tēmas aplūkotas no dažādiem aspektiem, izmantojot jaunākās zinātniskās atziņas un Rietumeiropas pieredzi. Nozīmīgs ir 1938. gadā iznākušais enciklopēdiskais izdevums “Mājturības leksikons”,¹⁰⁶ kurš bija adresēts “katrai apzinīgai nama mātei, katrai modernās kultūras sievietei”. Izdevuma sastādīšanā piedalījās attiecīgās jomas Latvijas profesionāļi, balstoties uz jaunākajām zinātnes atziņām.

Starpkaru periodā ar preses starpniecību sievietēm norādīja, kas viņām ir jāzina un jāprot, tādējādi esot labām namamātēm un saimniecēm.¹⁰⁷ Prese bija viens no ērtākajiem veidiem mājturības ideju izplatīšanā, jo to lasīja dažāda vecuma, profesiju un sabiedrības slāņu sievietes. Turklāt caur presi sieviete varēja “nējauši” (šķirstot izdevumu) iepazīties ar mājturības jautājumiem gadījumos, kad preses izdevums tika iegādāts cita veida informācijas iegūšanai. Rakstus par mājturības tematiku 20.–30. gados publicēja dažāda veida preses izdevumos, piemēram, žurnālā “Zeltene”, gan speciālajos sieviešu žurnālos un lauksaimniecības žurnālos, gan arī avīzēs.

Mājturības kultūru veicinošās publikācijas avīzēs un žurnālos iedalāmas divās grupās: tādās, kas diskutē par nozares attīstību un tās nozīmi sabiedrības un valsts izaugsmē, nereti dodot arī kādu praktisku padomu,¹⁰⁸ un tādās, kas tapušas ar mērķi sniegt praktiskus padomus mājturības kultūras izkopšanā – ēdienu receptes, ieteikumus puķu kopšanā, rokdarbos, galda klāšanā, bērnu aprūpē u.tml.

Pēc LLK Mājturības nodaļas vadītājas T. Mežsētas ieskatiem sieviešu žurnālos mājturības jautājumus neaplūkoja pareizi, dodot padomus arī lietās, kas būtu izskaužamas. Lai situāciju vērstu par labu un sievietēm nodrošinātu pieeju kvalitatīvai informācijai, Mājturības nodaļas vadītāja 1939. gada augustā vēstulē LLK priekšsēdētājam rakstīja par nepieciešamību izveidot jaunu mājturības žurnālu.¹⁰⁹ Iecere guvu atbalstu, un 1940. gadā LLK paspārnē iznāca mēnešraksta latviskas mājas kultūras veidošanai – “Mana Māja” pirmais numurs. Šī žurnāla uzdevums bija dot norādījumus “par pareizu stāju, latvisko tikumu un tradīciju stiprināšanu, veselības kopšanu, uztura izvēli un sagatavošanu, lietderīgu saimniekošanu, bērnu kopšanu, mājas izdaiļošanu un iekārtošanu, apģērbu gatavošanu, rotāšanu un par sievietes sabiedrisko darbu”.¹¹⁰ Jaunā mājturības žurnāla pamatauditorija bija lauku sievietes.¹¹¹

SECINĀJUMI

Periodā starp abiem pasaules kariem mājturību klasificēja kā vienu no lauksaimniecības virzieniem, piešķirot tai nozīmi valsts saimniecības izaugsmē, kas paredzēja gan personas individuālās labklājības vairošanu un līdz ar to valsts saimniecības izaugsmi, gan kopumā kulturālas un nacionālas sabiedrības veidošanos.

Mājturības sistēma ir nesaraujami saistīta ar valstī notiekošajiem sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem, kuri nosaka, kādos virzienos organizējams sievietes darbs. Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados ģimenes kā institūcijas pastāvēšana nebija iespējama bez mājturības sistēmas, jo tā ietvēra ne tikai rūpes par ģimenes locekļu labsajūtu, taupīgu un racionālu māsaimniecības resursu izlietošanu, bet arī sabiedrības audzināšanu, latviskās kultūras izkopšanu un identitātes veidošanu.

Katrai māsaimniecībai bija jārod savs ceļš, kā veicināt saimniecības izaugsmi, vairot ieņēmumus un vienlaikus nodrošināt ģimenes locekļu primārās vajadzības. Latvijā kā agrārā valstī mājturības nozarei līdzās saimnieciskās izaugsmes veicināšanai bija izvirzīti uzdevumi sabiedrības audzināšanā. Ar sievietes īstenotajām aktivitātēm māsaimniecībā centās sekmēt valsts saimnieciskā stāvokļa uzlabošanos, piemēram, veicināt vietējās izcelsmes produktu lietošanu, pieejamo resursu taupīgu izmantošanu. Vienlaikus, darbojoties mājturības nozarē, sieviete izpildīja tai no sabiedrības un valsts puses noteiktos pienākumus – radīt bērnus, uzņemties rūpes par tiem un pārējiem ģimenes locekļiem, veidot latvisku kultūru. Sievietes darbs māsaimniecībā (privātajā sfērā) atbalsojās publiskajā sfērā – sabiedrība un valsts vērtēja paveiktā darba kvalitāti un līdz ar to sievietes devumu valsts attīstībā.

Starpkaru periodā mājturības sistēmu veidoja mērķtiecīgi – tā neatradās pašplūsmā. Iestājoties miera periodam, 20. gadu sākumā mājturības nozares izveidi uzņēmās sabiedriskās organizācijas, dibinot mājturības izglītības iestādes, organizējot sabiedriskas aktivitātes, veidojot mājturības pārraudzību. Nostabilizējoties ekonomiskajai situācijai, valsts aizvien aktīvāk iesaistījās mājturības nozares attīstībā, to iekļaujot saimniecisko jautājumu risināšanā.

Līdz 30. gadu sākumam ar lauksaimnieku sabiedrisko organizāciju iniciatīvu bija paveikts nozīmīgs darbs mājturības ideju propagandā un mājturības kultūras izkopšanā, sniedzot praktiskas zināšanas un veidojot sabiedrisko domu par mājturības nepieciešamību un tās ieguvumiem. Līdz ar autoritārā režīma nodibināšanos mājturības jautājumi nonāca stingrākā valsts kontrolē, ar mājturību saistīto aktivitāšu organizēšanu uzņēmoties Latvijas Lauksaimniecības kameras nodibinātajai Mājturības nodaļai.

Rietumos jau kopš 19. gadsimta beigām – 20. gadsimta sākuma mājturība bija kļuvusi par akadēmisku disciplīnu, t.i., tai bija sava vieta izglītības sistēmā.¹¹² Latvijā mājturība par akadēmisku disciplīnu kļuva vien 20. gadsimta 20. gadu sākumā līdz ar speciālo mājturības izglītības iestāžu atvēršanu un publiskām diskusijām par nozares attīstību. Speciālās mājturības izglītības iestādes raksturīgas ne tikai Latvijai 20.–30. gados, tādas pastāvēja arī citviet Eiropā. Latvijas mājturības speciālistes, iepazīstoties ar ārvalstu skolu darbu un pielietojot praksē gūtās atziņas, veicināja Latvijas iekļaušanos Rietumeiropas kultūras telpā.

Mājturības izglītības primārais uzdevums bija sagatavot sievieti praktiskam darbam savā saimniecībā un ar iegūtajām zināšanām un prasmēm veicināt ģimenes labklājību un kultūrālo izaugsmi. Mājturībai kā nozīmīgam lauksaimniecības virzienam dotie uzstādījumi palika nemainīgi visu neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laiku, mainījās tikai akcenti, kas izrietēja no konkrētā brīža prioritātēm un vajadzībām. Sieviešu apziņā nostiprināja domu, ka, godprātīgi veicot savu darbu mājturības nozarē, viņas veic nozīmīgu darbu valsts un sabiedrības attīstības labā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Andrejs Plakans (1994). Household. In: Peter N. Stearns (ed.). *Encyclopedia of Social History*. New York; London: Garland Publishing, p. 431.
- ² Sarah Stage (1997). Introduction. Home economics: What's in a name? In: Sarah Stage, Virginia B. Vincenti (eds.). *Rethinking Home Economics: Women and the History of a Profession*. Ithaca; London: Cornell University Press, p. 4.
- ³ Turpat, 2. lpp.

- ⁴ [B. aut.] (1935/36). Mājturība. No: K[ārlis] Dišlers u.c. (red.). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 13. sēj. Rīga: Ansis Gulbis, 25293.–25294. sl.
- ⁵ Aija Eglīte (2009). *Ievads mājturības ekonomikas teorijā*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 4. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat, 95. lpp.
- ⁸ Igors Šuvajevs (1998). *Prelūdijas*. Rīga: Intelekts, 72. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Ieva Mīlgrāve (2012). Mājturības mācību grāmata kā medijs 20. gs. 20.–30. gados. No: *Latvijas Universitātes raksti*, 781. sēj.: *Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 222.–231. lpp.
- ¹¹ [B. aut.] (1999). Kultūra. No: *Ideju vārdnīca: domātāji, teorijas un jēdzieni filozofijā, zinātnē, reliģijā, politikā, vēsturē un mākslā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 288. lpp.
- ¹² Raymond Williams (1958). Culture is Ordinary. Pieejams: http://www.sagepub.com/upm-data/59594_McGuigan__Raymond_Williams.pdf (skatīts 08.05.2015.).
- ¹³ Emily Westkaemper (2008). Home economics. In: Bonnie G. Smith (ed.). *The Oxford Encyclopedia of Women in World History*. New York: Oxford University Press, p. 474.
- ¹⁴ Kristin S. Bailey (1994). Houses and housing. In: Peter N. Stearns (ed.). *Encyclopedia of Social History*. New York; London: Garland Publishing, p. 436.
- ¹⁵ Vineta Vilcāne (2015). *Mājturības kultūra Latvijā: Kaucmindes Mājturības semināra piemērs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 21. lpp.
- ¹⁶ Valdis Bērziņš (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts, 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 395. lpp.
- ¹⁷ Vita Zelče (2006). Lauku vērtība: krāšana un tērēšana. No: Vita Zelče (galv. red.). *Agora 5: Patērnība Latvijā: tendences un alternatīvas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 255.–269. lpp., šeit 255. lpp.
- ¹⁸ Ineta Lipša (2011). Latvijas lauki. Idilles izrakumi. *Rīgas Laiks*, 4, 30. lpp.
- ¹⁹ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts*, 392. lpp.
- ²⁰ Eglīte. *Ievads mājturības ekonomikas teorijā*, 6. lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 1677–5–210, 110. lp.
- ²³ Līdz 1920. gadam saucās Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrība. Savu darbību uzsāka 1906. gadā, kļūstot par pirmo lauksaimniecības biedrību savienību Krievijas impērijā.
- ²⁴ Z. Upesleja-Rozenšteins (1924). Mājturība. *Sieviete*, 1, 21. lpp.; V. Melnbārde (1929). Mājturības veicināšanas biedrību nozīme. *Zeltene*, 17, 21. lpp.
- ²⁵ LNA-LVVA, 2753–1–4031, 2. lp.

- ²⁶ [B. aut.] (1931). *Savienība "Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrība" un viņas 25 gadu darbs*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība, 123. lpp.
- ²⁷ 1929. gadā Mājturības sekciju pārdēvēja par Mājturības padomi.
- ²⁸ [B. aut.]. *Savienība "Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrība" un viņas 25 gadu darbs*, 124. lpp.
- ²⁹ Turpat; *LNA-LVVA*, 2735–1–4031, 3. lp.
- ³⁰ [B. aut.]. *Savienība "Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrība" un viņas 25 gadu darbs*, 123. lpp.
- ³¹ Turpat, 124. lpp.
- ³² Jaunas līnijas mājturībā. *Jēkabpils Vēstnesis*, 31.01.1930., 1. lpp.
- ³³ [B. aut.]. *Savienība "Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrība" un viņas 25 gadu darbs*, 124. lpp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Noteikumi par valsts pabalstāmās mājsaimniecības pārraudzības organizēšanu un uzturēšanu. *Valdības Vēstnesis*, 23.01.1934., 1. lpp.
- ³⁷ 20. gs. 20. un 30. gados vietējās izcelsmes produktus dēvēja par "iekšzemes produktiem".
- ³⁸ Kā pacelt mājturību. *Latvijas Kareivis*, 12.01.1930., 4. lpp.
- ³⁹ Arturs Boruks (2003). *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā. No senākiem laikiem līdz mūsdienām*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 474. lpp.
- ⁴⁰ *LNA-LVVA*, 5836–1–1., 10. lp.
- ⁴¹ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts*, 629. lpp.
- ⁴² Māris Skujiņš (1994). Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma pamatiezīmes 1934–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 111.–132. lpp., šeit 125. lpp.
- ⁴³ Ministru prezidenta Dr. K. Ulmaņa runa. *Valdības Vēstnesis*, 05.08.1935., 3. lpp.
- ⁴⁴ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts*, 639. lpp.
- ⁴⁵ Kopš Mājturības nodaļas izveidošanas līdz Latvijas okupācijai to vadītāja Kaucminde mājturības semināra absolvente Trūte Mežsēta.
- ⁴⁶ Bērziņš (atb. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts*, 639. lpp.
- ⁴⁷ *LNA-LVVA*, 1690–4–2319, 130. lp.; 1690–4–2507, 191. lp.; 1690–4–2490, 4. lp.
- ⁴⁸ *LNA-LVVA*, 1690–4–2507, 191. lp.
- ⁴⁹ *LNA-LVVA*, 1690–4–2948, 50. lp.
- ⁵⁰ Trūte Mežsēta (1938). Mājturības organizācija uz laukiem. No: *No 1925–1938. Kaucminde mājturības semināra absolventu darbs*. Jelgava: K.M.S.A.B. izdevums, 27. lpp.

- ⁵¹ LNA-LVVA, 1690–4–2948, 51. lpp.
- ⁵² Voldemārs Bušs (1940). *Padomnieks lauksaimniecības biedrību darbiniekiem*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības kamera, 278. lpp.
- ⁵³ Trūte Mežsēta (1940). Lauksaimniecības biedrību mājturības sekciju darbs un uzdevumi. *Mana Māja*, 1, 31. lpp.
- ⁵⁴ Ilgvars Butulis (1997). Latvijas aizsardzes (1923–1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 98.–116. lpp., šeit 111. lpp.
- ⁵⁵ [B. aut.] (1931). *Mazpulku mājsaimniecības programma*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība, 1.–20. lpp.; L. Liepiņa (1938). Jaunā mājsaimniecības programma un mājsaimniecības darbu izvēle nākošajam darbības gadam. *Vadītājs*, 5, 344. lpp.
- ⁵⁶ Mājturības sekciju turpmākie uzdevumi. *Zemgales Balss*, 04.01.1939., 3. lpp.
- ⁵⁷ Lauksaimniecības kameras nodomi mājturības laukā. *Jaunākās Ziņas*, 06.10.1939., 5. lpp.
- ⁵⁸ Lauksaimniecības mācību iestādes gan vispārīgā lauksaimniecībā, gan speciālajās nozarēs dalījās trīs pakāpēs:
- lauksaimniecības skolas ar viena–divu gadu mācību laiku, kurās stājoties nepieciešamas zināšanas pilnas pamatskolas programmas apmērā;
  - vidējās lauksaimniecības skolas vispārīgā lauksaimniecībā, ar mācību laiku ne mazāk par četriem gadiem, kurās iestājoties nepieciešama pamatskolas izglītība, un ar mācību laiku divu gadu garumā, kurās iestājoties nepieciešama 1. pakāpes divgadīgās lauksaimniecības skolas vai tamlīdzīga izglītība;
  - institūti un semināri ar vienu–divu gadu mācību kursu, kuros var iestāties ar zināšanām vispārējās izglītības vai lauksaimniecības vidusskolu programmas apmērā.
- ⁵⁹ LNA-LVVA, 1677–5–7, 9. lpp.
- ⁶⁰ J. Kamols (1938). Mājturības izglītība Zemkopības ministrijas mācības iestādēs. No: *No 1925–1938. Kaucmindes Mājturības semināra absolventu darbs*. Jelgava: K.M.S.A.B. izdevums, 5. lpp.
- ⁶¹ [B. aut.]. *Savienība “Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrība” un viņas 25 gadu darbs*, 140. lpp.
- ⁶² [B. aut.] (1931). *Kaucmindes mājsaimniecības izglītības iestādes*. Rīga: Latvijas lauksaimniecības Centrālbiedrības izdevums, 16. lpp.
- ⁶³ Kamols. Mājturības izglītība Zemkopības ministrijas mācības iestādēs, 5. lpp.
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ 1938. gadā pārdēvēja par Latvijas Mājturības institūtu.
- ⁶⁶ Zemkopības ministra J. Birznieka runa Kaucmindes svinībās š.g. 10. jūlijā. *Valdības Vēstnesis*, 11.07.1938., 1. lpp.
- ⁶⁷ Vilcāne. *Mājturības kultūra Latvijā*, 64. lpp.
- ⁶⁸ Vēlāk Valsts Zaļenieku mājturības skola.

- ⁶⁹ Atsevišķos avotos tiek dēvēta par Rankas mājturības skolu.
- ⁷⁰ LNA-LVVA, 1677-5-4, 26. lp.
- ⁷¹ LNA-LVVA, 1677-5-8, 1. lp.
- ⁷² LNA-LVVA, 1677-5-7, 18. lp.
- ⁷³ LNA-LVVA, 1677-5-88, 5. lp.
- ⁷⁴ LNA-LVVA, 1677-5-6, 55. lp.
- ⁷⁵ Kamols. Mājturības izglītība Zemkopības ministrijas mācības iestādēs, 6. lpp.
- ⁷⁶ Turpat.
- ⁷⁷ Alfrēds Staris, Vladimirs Ūsiņš (2000). *Izglītība un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*. Rīga: Zinātne, 105. lpp.
- ⁷⁸ Turpat, 105. lpp.
- ⁷⁹ Turpat, 32. lpp.
- ⁸⁰ A. J. (1927). Mājturības pasniegšana. *Mūsu Nākotne*, 8, 242. lpp.
- ⁸¹ Staris, Ūsiņš. *Izglītība un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 34. lpp.
- ⁸² Lidija Kārcliņa (1926). *Mājturība I. Pamatskolas 5. kl. kurss*. [Rīga]: Valters un Rapa, 91 lpp.; Lidija Kārcliņa (1926). *Mājturība II. Pamatskolas 6. kl. kurss*. Rīga: Valters un Rapa, 124 lpp.
- ⁸³ Staris, Ūsiņš. *Izglītība un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 65. lpp.
- ⁸⁴ Turpat, 69. lpp.
- ⁸⁵ Turpat, 70. lpp.
- ⁸⁶ Turpat, 73. lpp.
- ⁸⁷ Turpat, 76. lpp.
- ⁸⁸ LNA-LVVA, 6637-1-618, 1. lp.
- ⁸⁹ Kamols. Mājturības izglītība Zemkopības ministrijas mācības iestādēs, 6. lpp.
- ⁹⁰ LNA-LVVA, 1677-5-5, 4. lp.
- ⁹¹ Kamols. Mājturības izglītība Zemkopības ministrijas mācības iestādēs, 6.-7. lpp.
- ⁹² Malvīne Silis-Heincs (1931). Mājturība. No: *Valsts centrālais pedagoģiskais institūts*. Jelgava: Valsts centrālā pedagoģiskā institūta izdevums, 91.-92. lpp.
- ⁹³ Eridiana Oļehnoviča (2005). *Vidējās pakāpes lietišķās mākslas izglītības attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*. Promocijas darba kopsavilkums. Daugavpils: DU Saule, 13. lpp.
- ⁹⁴ Māra Urdziņa-Deruma, Ieva Milgrāve (2014). Rokdarbu kā mākslas jomas vēsturiskā attīstība. No: *Latvijas Universitātes raksti*, 795. sēj.: *Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Rīga: Latvijas Universitāte, 114.-129. lpp., šeit 117. lpp.
- ⁹⁵ [B. aut.]. *Kaucmindes mājsaimniecības izglītības iestādes*, 3. lpp.
- ⁹⁶ Turpat, 5. lpp.

- ⁹⁷ Vineta Vilcāne (2014). Modernā izglītība – mājturība. No: *Uz vakariņām Latvijas brīvvalstī*. Rīga: Gunta Kuļbanska, Dita Degtere, 203. lpp.
- ⁹⁸ [B. aut.]. *Kaucminde mājsaimniecības izglītības iestādes*, 6. lpp.
- ⁹⁹ V[iilmārs] Salnītis (sast.) (1938). *Latvijas kultūras statistika: 1918.–1937. g.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 96. lpp.
- ¹⁰⁰ Turpat.
- ¹⁰¹ [B. aut.]. *Kaucminde mājsaimniecības izglītības iestādes*, 4. lpp.
- ¹⁰² Turpat, 5. lpp.
- ¹⁰³ Vilcāne. *Mājturības kultūra Latvijā*, 56.–57. lpp.
- ¹⁰⁴ L[idija] Kārklīņa (red.) (1928). *Namamātes padomnieks*. Rīga: Valters un Rapa, 487 lpp.
- ¹⁰⁵ A[nnā] Viksne, M[arija] Ķeņģis (sast.) (1930). *Mājturība*. Rīga: Lauksaimniecības pārvaldes izdevums, 254 lpp.
- ¹⁰⁶ Jānis Mazvērsitis (red.) (1938). *Mājturības leksikons*. Rīga: Grāmatu Draugs, V–VI lpp.
- ¹⁰⁷ Klinta Ločmele (2010). Žurnāls “Zeltene”: nācijas interešu sargs un padomdevējs latviešu sievietēm (1926–1934). *Latvijas Arhīvi*, 1, 157.–182. lpp., šeit 164. lpp.
- ¹⁰⁸ Piemēram: [B. aut.] (1926). Mājturības nozīme lauksaimnieku sētās. *Mazsaimnieks*, 21, 339. lpp.; M. Leiše (1930). Mājturība un viņas nozīme. *Zemkopis*, 9, 207.–208. lpp.; L. Andulis (1939). Lauku sieviete un taupība. *Mūsu Mājas Viesis*, 43, 10. lpp.
- ¹⁰⁹ *LNA-LVVA*, 1690–4–2209, 36. lp.
- ¹¹⁰ [Bez nosaukuma]. *Mana Māja*, 1940, 1, bez lpp.
- ¹¹¹ Voldemārs Grinens (red.) (1940). *Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs*. [Rīga]: Lauksaimniecības pārvalde, 163. lpp.
- ¹¹² Westkaemper. Home economics, p. 474.

OVERVIEW OF HOME ECONOMICS CULTURE DEVELOPMENT IN LATVIA IN THE 1920s AND 1930s

Vineta Vilcāne

Mg. hist., scientific assistant at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: food history, home economics culture, cultural processes in the Latgale region.

Until now the history of home economics as a new direction for social history has not been an area of interest among Latvian historians. This article is thus a first attempt to provide a general insight into the development of

home economics culture in Latvia from the 1920s throughout the 1930s. During the interwar period home economics was seen as an area of agriculture which fulfilled certain tasks geared towards the promotion of state economics and Latvian culture development. Women had several possibilities for receiving education in home economics topics: study in special schools, visit courses and presentations, get information in the press and special literature. Initially, the establishment of the home economics system was promoted by social organizations and gradually the home economics area was increasingly supported by the state. After the coup d'état in 1934 the state took over the whole organizational work of the home economics sphere thus strengthening the policy of regime.

Key words: home economics, women, agriculture, interwar period.

Summary

The history of home economics as a field of social history study has not attracted so far the attention of Latvian historians. This article is the first attempt to provide a general overview of the formation and development of home economics culture in Latvia in the 1920s and 1930s.

Home economics should be perceived not only as an economic category, which deals with work and responsibilities performed at home. Home economics is also a part of the cultural sphere, where skills, knowledge and traditions inherited from generation to generation are reflected as well as the innovations of the period.

Historically, the “home” was perceived as woman’s space, where she carried out her “mission”, being a wife, mother and housewife. Also during the interwar period, the Latvian society expected women to be knowledgeable and skillful housewives, taking care of their families. Public opinion stated that home economics is women’s sphere and that men do not need to participate in everyday chores. However, men were considered to be competent to point out the directions of home economics activities and give advice in spheres related to home economics where they worked professionally, as for example, doctors or gardeners.

In the 1920s–30s Latvia, home economics was one of the branches of agriculture. Home economics had a role to play in the growth of the country’s economy, which also envisaged the growth of the individual’s wellbeing, and, simultaneously, the development of a cultural

and national society. Home economics is inextricably linked to social and economic processes in the state that determine the directions in which women's work should be organized.

The home economics system in Latvia began to form with the beginning of the period of peace after the Latvian War of Independence. After overcoming the poverty caused by the war and solving practical problems related to private living quarters and household buildings, women could afford putting a greater effort into the improvement of the home economics situation.

In the interwar period, the home economics culture was created purposefully. Initially, agricultural non-governmental organizations undertook the spreading and promotion of the idea of the home economics culture by forming home economics sections in agricultural unions, establishing separate home economics unions and organizing public events. Public organizations also founded special institutions of home economics education and formed home economics inspection. In the post-war period, upon the stabilization of the economic situation, the state took an increasingly active role in the development of the home economics sector, involving the solution of economic issues.

The change of the political system in May 1934, and the establishment of the authoritarian regime affected the agricultural sector, implementing changes in the organization of home economics work. The home economics sector became subjected to a much stronger state control. To ensure this a Home economics department was created in the Latvian Chamber of Agriculture.

Formation of a well-rounded home economics system and spreading of home economics culture in society was ensured by allocating a place for home economics in the education system. Special home economics schools were created in subordination to the Ministry of Agriculture. The first home economics educational institution in Latvia (the Kaucminde Home Economics School) was opened in 1923. In the same year, the Kaucminde Home Economics Seminary (Home Economics Institute of Latvia since 1938) was opened, where the highest level of home economics education could be obtained. The primary objective of the home economics education was to prepare women for practical work in home economics and to advance the family's wellbeing and cultural development with their knowledge and

skills. Home economics topics were also included in the programmes of agricultural schools with different profiles. Similarly home economics classes were taught at primary and secondary schools. Several educational institutions under the Ministry of Education offered opportunities for specialization in home economics.

Extra-curricular education was important in the creation of the home economics culture. It was provided by special home economics courses ranging in duration from a few days to several months and public presentations. Women gained additional knowledge in home economics by reading articles in magazines and newspapers, various informative materials and books. By the end of the 1920s only a small number of home economics sector publications had reached their readers and the largest number of publications dedicated to the home economics topics were published in the second half of the 1930s.

BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBAS SĀKUMS LATVIJĀ 1944. GADA RUDENĪ: SITUĀCIJA ABRENES APRIŅĪ

Zigmārs Turčinskis

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta 20. gadsimta pētniecības nodaļas pētnieks.

Zinātniskās intereses: bruņotā pretošanās padomju okupācijai 1944.–1956. gadā. Šobrīd strādā pie grāmatas “Nacionālo partizānu cīņas Latgales ziemeļu daļā 1944.–1956. gadā”.

1944. gada vasarā Latvijas teritorijā notika okupācijas režīmu maiņa. Otrā pasaules kara fronte virzoties uz rietumiem, vācu nacistisko okupāciju nomainīja padomju okupācija. Atgriezušies padomju okupācija uzsāka komunistiskās sistēmas atjaunošanu reokupētajās teritorijās. Viens no pirmajiem lēmumiem bija vīriešu totālā mobilizācija Sarkanajā armijā. Tas izraisīja pirmo stihisko pretošanās formu – izvairīšanos no iesaukšanas vai dezertēšanu. Izbēgušie vīri sākotnēji vēl dzīvoja savās mājās, jo bija ražas novākšanas laiks. Padomju okupācijas režīmam nostiprinoties un sākoties dezertieru ķerstišanai, vīri arvien vairāk bija spiesti bēgt un glābiņu meklēt mežos, kur sākās viņu pulcēšanās grupās un apbruņošanās. Līdz ar padomju iekšlietu karaspēka iesaistīšanu dezertieru apkarošanā sākās arī partizānu karš – asiņains un nežēlīgs.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, padomju okupācija, mobilizācija, dezertēšana, pretošanās kustība, represijas.

Šī raksta mērķis – raksturot galvenos bruņotās pretošanās kustības rašanās un veidošanās aspektus tūlīt pēc otrreizējās padomju okupācijas 1944. gada otrajā pusē Abrenes apriņķī. Rakstā analizēts tobrīd galvenais bruņotās pretošanās kustības rašanās cēlonis – mobilizācija Sarkanajā armijā un iedzīvotāju pretdarbība. Protams, blakus mobilizācijai okupācijas armijā pastāvēja arī citi pretošanās kustības rašanās iemesli – sociālie, politiskie

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

un nacionālie. Taču kara apstākļos tieši šī mobilizācija bija galvenais pretošanās kustību veicinošais faktors. Rakstā apskatīti arī padomju drošības dienesta pirmie mēģinājumi pretošanās kustību apspiest ar bruņota spēka palīdzību.

Pētījumā izmantots plašs avotu klāsts. Pirmkārt, tās ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā glabātās bijušā LPSR KGB krimināllietas, kurās tiesāti arestētie dezertieri un pretošanās kustības dalībnieki.¹ Pētījumā izmantotās krimināllietas tapušas 1944. gada nogalē un 1945. gada sākumā. Tas ir laiks, kad padomju drošības dienesti vēl tikai izvērta savu darbību okupētajās teritorijās. Sakarā ar darba apjomīgumu – lielu skaitu arestēto personu, kā arī tehnisku problēmu – papīra trūkumu šīs krimināllietas ir ļoti īsas un nopratināšanas protokoli reizēm aizņem tikai pāris lapu. Tādēļ informācija lietās ir nepilnīga un pavirša, taču kopējo situāciju atspoguļo pietiekami precīzi, lai, salīdzinot krimināllietas ar citiem pieejamajiem avotiem, gūtu diezgan pilnīgu notikumu ainu.

Otrs nozīmīgs avots šā pētījuma tapšanā ir profesora Henriha Stroda monogrāfijā “Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956: Dokumenti un materiāli” publicētā PSRS NKVD iekšējā karaspēka 5. speciālo uzdevumu strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora Pjotra Ļeontjeva (*Petr Alekseevich Leontev*) un divīzijas štāba priekšnieka apakšpulkveža I. Poļaka (*Poliak*) atskaite par 143. strēlnieku pulka veiktajām operācijām Abrenes apriņķī no 1944. gada 1. novembra līdz 15. decembrim.² Nozīmīga šī dokumenta publikācija ir tādēļ, ka, atskaitē minētos sausus faktus par operācijas, faktiski – soda ekspedīcijas – darbību apvienojot ar krimināllietās atrodamo informāciju un cilvēku atmiņām par piedzīvoto, veidojas dzīva bruņotās pretošanās kustības sākuma posma notikumu kopējā aina.

Trešā nozīmīgākā avotu grupa ir iedzīvotāju atmiņas: gan publicētās, gan autora savāktās.³ Publicētās atmiņas cilvēki vērtē ļoti dažādi. Pārsvarā iemesls ir vērtētāja attieksme pret publicēto atmiņu autoru, kā arī tajās paustais viedoklis par konkrēto cilvēku. Līdz ar to gan pašas atmiņas ir subjektīvas, gan arī par tām paustais viedoklis ir subjektīvs. Taču autors šajā gadījumā nav vietējais iedzīvotājs, tādēļ “stāv malā” no cilvēku savstarpējām attiecībām,

simpātijām vai antipātijām. Par galveno kritēriju ņemts tas, vai atmiņas nerunā pretī dokumentiem, bet papildina un precizē tajos atrodamo informāciju. Jo tieši atmiņas sauso dokumentālo vēsturi padara dzīvu, spilgtu un emocionālu, un tā atdzīvojas.

MOBILIZĀCIJA SARKANAJĀ ARMIJĀ

Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā ilga vairāk nekā desmit mēnešus un aptvēra 32 gadagājumus. Jau 1944. gada 26. jūlijā LPSR Kara komisariāts saņēma 2. Baltijas frontes štāba direktīvu par 1895.–1926. gadā dzimušo vīriešu iesaukšanu Sarkanajā armijā, kur līdz 1945. gada 1. jūlijam nonāca 57 422 Latvijas iedzīvotāji. Mobilizāciju īstenoja Sarkanās armijas Galvenās formēšanas pārvaldes mobilizācijas un komplektēšanas pārvalde, 2. Baltijas frontes un Ļeņingradas frontes pavēlniecības un štābi, kā arī Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas birojs un citas institūcijas.

1944. gada 26. jūlijā LPSR Kara komisariāts saņēma 2. Baltijas frontes štāba direktīvu par 1895.–1926. gadā dzimušo karaklausībai pakļauto un jauniesaucamo Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju Sarkanajā armijā.⁴ Parasti kara komisāru vadītās mobilizācijas komisijas apbraukāja apkārtējos pagastus, iesaucamajiem atņēma Latvijas pases un krievu valodā uzdeva triju dienu laikā ierasties savākšanas punktos, līdzī ņemot karoti, bļodiņu un pārtiku trim dienām.⁵ Ar karaspēka daļu atbalstu katrs kara komisariāts ik dienas iesauca no 600 līdz 900 cilvēku. Līdz 20. augustam Abrenes apriņķa kara komisariāts bija mobilizējis 7084 cilvēkus.⁶

Praktiski neapmācītie puisi faktiski bija tikai lielgabalu gaļa bezjēdzīgajās kaujās. Zaudējumi bija ārkārtīgi lieli. Piemēram, no Baltinavas pagasta Žeikaru ciema Sarkanajā armijā mobilizēja 19 puisi, no kuriem neatgriezās neviens: viņi visi krita frontē pie Rīgas un Kurzemē.⁷ No tā paša Baltinavas pagasta Kašu ciema mobilizētais Francis Kašs vēlāk teica: “Mūs aizdzina ne jau karot, bet lai nošautu.” Francis pats no frontes atgriezās kā invalīds, bet viņa draugs Pēteris Slišāns krita.⁸ Turklāt liela daļa no kritušajiem gāja bojā pirmajos pāris mēnešos pēc mobilizācijas, kas nozīmē,

ka nekāda militāra apmācība vispār nenotika. Piemēram, 1944. gada 8. augustā no Viļakas pagasta Tepenīcas mobilizēja Eduardu Aleksānu un Mateušu Sprukuli. Abi krita frontē jau 5. septembrī – mazāk nekā mēnesi pēc iesaukšanas.⁹

DEZERTĒŠANA UN IZVAIRĪŠANĀS NO MOBILIZĀCIJAS SARKANĀJĀ ARMIJĀ

Iesaukšanas punktos sapulcējušies jauniesaucamie nereti sāka savā starpā apspriesties, ko darīt – “karot krievu pusē vai laisties uz mežu”. Nacionāli noskaņotie un drosmīgākie nolēma bēgt. To darīja gan pa vienam, gan lielākos un mazākos pulciņos. Pa ceļam no Abrenes uz Ludzu dezertēja 11 vīri, par kuru vadītāju bija kļuvis Viļakas pagasta Slotukalna mežsargs Marijans Sluckis. Visi viņi bija Viļakas pagasta Janopoles, Bahmatovas un Brontu ciemu iedzīvotāji. Grupa apmetās nelielajā Brontu mežiņā. Vīri pagaidām dzīvoja klusi un galvenokārt nodarbojās ar ieroču un munīcijas sagādi.¹⁰ Savukārt pa ceļam uz Rēzekni no jauniesaucamo kolonnas dezertēja 18 vīri, kuri devās atpakaļ uz Viļakas pusi. Viņu vidū bija arī vēlākais nacionālais partizāns Leonards Keišs no Baltinavas pagasta Surikavas.¹¹

Par dezertēšanas apmēriem liecina LPSR Kara komisariāta dati. Piemēram, uz 140. armijas rezerves pulku Kaļiņinā nosūtīja 8749 Latvijas austrumu apriņķos mobilizētos cilvēkus, bet daļā ieradās tikai 7700 cilvēki.¹² Acīmredzot pārējie 979 vīri bija pa ceļam dezertējuši un atgriezušies mājās. Mobilizētos uz Kaļiņinu veda ar vilcieniem lopu vagonos. Katrā vagonā bija arī viens bruņots sargs. Kad kādā stacijā Stepanu Augustānu no Viļakas pagasta Slīpačiem un Jāni Lasmani no Lugiem izlaida laukā pēc ūdens, abi metās bēgt. Līdz Latvijas robežai pa Krievijas teritoriju kājām nācās iet apmēram 70 kilometrus.¹³

Daudzi vīri dezertēja arī pēc nonākšanas frontē. 1944. gada 13. septembrī 2. Baltijas frontes “Smerš” priekšnieks ģenerālmajors Nikolajs Žeļezņikovs (*Nikolai Ivanovich Zheleznikov*) slepeni ziņoja LPSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim, ka laikā no 20. augusta līdz 1. septembrim, tātad 10 dienās,

no 130. latviešu strēlnieku korpusa dezertējuši 65 jaunmobilizētie karavīri, “pie kam vairākos gadījumos šim parādībām bija grupveida raksturs”.¹⁴ Piemēram, 1944. gada septembra vidū kaujas laikā Ērgļu apkārtņē dezertēja Viļa Toma vadītā sešu vīru lielā smagā ložmetēja apkalpe, kuru veidoja Viļakas pagasta Garsterdeles ciema iedzīvotāji. Dezertieri atgriezās savā dzimtajā pusē un, apvienojušies ar vēl četriem vīriem, kuri bija izvairījušies no mobilizācijas, uzsāka nacionālo partizānu gaitas.¹⁵

Tādējādi apriņķa meži un ciemi pildījās ar nelegālā stāvoklī pārgājušiem vīriem, no kuriem liela daļa bija gatava cīnīties pret komunistiem. Viņu skaita precizēšana kara laika juku dēļ ir gandrīz neiespējama, jo neviens nezināja, cik cilvēki īsti atradās šajās teritorijās mobilizācijas brīdī. Lai radītu priekšstatu par aptuveno mežabrāļu skaitu, var minēt Viļakas apriņķa kara komisāra majora Silkova 1947. gada 20. septembrī sastādīto slepeno “Viļakas apriņķa militāri ekonomisko izziņu”, kurā teikts, ka izveidotajā “Ciniša bandā” 1945. gadā darbojušies 1500 vīri. Lielākā daļa no viņiem bija Sarkanās armijas dezertieri. Ja mēs zinām kopējo Abrenes apriņķī mobilizācijai pakļāvušos skaitu – 7084 cilvēki, tad tas nozīmē, ka no mobilizācijas izvairījās vai dezertēja apmēram 17% no kopējā Abrenes apriņķī mobilizējamo skaita. Bija radusies bāze, uz kuras veidoties pretošanās kustībai.

PIRMĀ BRUŅOTĀ SADURSME 1944. GADA 24. AUGUSTĀ ŠĶILBĒNU PAGASTA PUŽULOVAS CIEMĀ

Pirmajos divos–trīs mēnešos pēc padomju okupācijas atgriešanās reokupētajā Latvijas daļā faktiski pastāvēja varas vakuums, īpaši lauku apvidos. Pagastu centros bija izveidotas izpildkomitejas, kurās parasti bez izpildkomitejas priekšsēdētāja un sekretāra vēl atradās arī NKVD pilnvarotais un saujiņa jaunās varas atbalstītāju, kuriem bieži pat nebija konkrēta amata un uzdevumu. Visbiežāk viņi dēvējās par miličiem.

Tādējādi tie, kuri mobilizācijai nebija pakļāvušies, mierīgi dzīvoja savās mājās. 1944. gada augustā–septembrī viņi nemaz īpaši

neslēpās, jo nebija neviena, kas varētu meklēt un apdraudēt. Īpaši tas attiecās uz attālākām pagastu nomalēm un ciemiem, kuri atradās lielo mežu un purvu tuvumā. Bieži vien šajās nomalēs divus un pat trīs mēnešus pēc reokupācijas neviens padomju varas pārstāvis pat nebija ieradies, jo tam tobrīd elementāri trūka cilvēku resursu.

Šo varas vakuumu okupanti sākotnēji centās kompensēt ar nelielām NKVD karaspēka izlūkošanas–meklēšanas grupām. Parasti šādās grupās darbojās četri–desmit karavīri. 1944. gada 23. augustā Abrenē dislocētās NKVD 143. pulka 7. rotas komandieris leitnants Ignatovičs (*Ignatovich*) nosūtīja uz Šķilbēnu pagastu izlūkošanas–meklēšanas grupu, kurā ietilpa vecākais seržants Almazovs (*Almazov*) un vēl trīs karavīri. Grupas uzdevums bija palīdzēt vietējiem padomju varas orgāniem meklēt no mobilizācijas izvairījušos vīriešus. Grupai bija jāatgriežas Abrenē 27. augustā, taču tā pazuda bez vēsts. Tika izsūtītas vairākas meklēšanas komandas, kurām pēc astoņām dienām mežā pie Pužulovas ciema izdevās atrast pazudušo karavīru liķus.¹⁶

Nomaļais Pužulovas ciems atradās Šķilbēnu pagasta dienvidaustrumu nomalē lielā Lutanānu purva malā, tāpēc no turienes neviens vīrs nebija pakļāvējis mobilizācijai. Visi viņi mierīgi dzīvoja savās mājās un strādāja saimniecībās parastos ikdienas darbus, jo nekādas padomju varas nebija un līdz ar to nebija no kā baidīties. Pēkšņi 24. augusta priekšpusdienā Priežukalna mājās, kurās dzīvoja Pēteris Lūsis ar sievu Tatjanu un diviem dēliem, ienāca minētā NKVD karaspēka izlūkošanas–meklēšanas grupa. Arī Pēteris Lūsis bija izvairījies no mobilizācijas. Sarunā ar karavīriem viņš ātri aptvēra, ka šie čekisti pilnīgi neko nezina par situāciju, nav nākuši pakāļ tieši viņam, bet cenšas meklēt dezertierus uz labu laimi.

Lūsis neapjuka un piedāvāja čekistiem iedzert alu. Pēc apmēram stundas visi četri jau bija galīgi piedzērušies. Grupas vadītājs seržants Almazovs turpat istabā aizmiga, bet pārējie aizstreipuļoja uz netālo siena šķūni izgulēt dzērumu. Savukārt Lūsis steigšus devās uz kaimiņu mājām un paziņoja pārējiem dezertieriem, ka čekisti atnākuši viņus arestēt. Pēc neilga laika pie Lūša mājām

sapulcējās apmēram 10 apbruņoti vīri. Divi, no kuriem viens bija pats Lūsis, iznesa no mājas guļošo krievu seržantu un, aizstiepuši viņu līdz mežmalai, turpat arī nošāva. No šāvieniem pamodās šķūnī guļošie trīs karavīri un devās meklēt pazudušo komandieri. Pužulovas vīri viņus pielaida līdz 50 metru attālumam un atklāja uguni. Trīs čekas karavīri tika nogalināti. Pēc sadursmes visu četru nogalināto liķus ieveda dziļāk mežā, kur egļu biezoknī apraka. Bedri nomaskēja un apkrāva ar zariem.¹⁷

Nu bija jādomā, ko darīt tālāk. Pēteris Lūsis ar vēl pieciem vīriem iebēga Lutanānu purvā. Pārējie atgriezās savās mājās un izliķās, ka nekas nav noticis un viņi neko nezina. Taču tā bija kļūda... Šķilbēnu pagasta izpildkomitejā zināja, uz kuriem ciemiem sūtīti čekisti, un 4. septembrī mežā netālu no Pužulovas atrada nomaskēto bedri ar liķiem. Nekavējoties sekoja represijas: Pužulovā arestēja 10 iesaukšanas vecuma vīriešus. Pratināšanā vienu cilvēku – Jāni Loginu nosita, pārējie saņēma cietumsodus.¹⁸

SITUĀCIJA ABRENES APRINĶĪ 1944. GADA SEPTEMBRĪ–OKTOBRĪ

Šajos divos mēnešos aprinķī valdīja mājīgs miers un klusums, kuru tikai reizēm pārtrauca atsevišķi šāvienī. 1944. gada rudenī – šobrīd vairs neviens neatceras – septembrī vai oktobrī Baltinavas pagasta Deņicovas ciema Začestu mājās ienāca divi ar automātiem bruņoti miliči. Mājas kūtsaugšā viņi atrada guļošu mājas saimnieces dēlu Pēteri Začestu, kurš bija izvairījies no iesaukšanas Sarkanajā armijā. Viens no miličiem bija Baltinavas pagasta krievs Ivans Timohins, kurš vācu laikā kopā ar Pēteri bija strādājis darba dienestā Igaunijā un kopā ar viņu dezertējis. Acīmredzot Timohinam no bijušā dienesta biedra un drauga bija kauns, un viņš aizgāja pie kaimiņiem meklēt zirgu, ar ko gūstekni vest uz Baltinavu. Otrs milicis palika apsargāt aizmūrēto. Pēkšņi Pēteris Začests metās bēgt, bet, ložu panākts, palika guļam turpat mājas pagalmā. Atgriezies Timohins otram milicim pārmeta: “Kāpēc tu nošāvi manu draugu?” Grūti pateikt, ko tad būtu gribējis darīt Timohins – iesēdināt Pēteri Začestu cietumā, nodot kara komisa-

riātam nosūtīšanai uz soda bataljonu vai mēģināt pierunāt iestāties milicijā.¹⁹

Pamazām sāka skanēt šāvieni arī no pretējās puses. Nelegālā stāvoklī nonākušie cilvēki arvien biežāk uzdrošinājās ar ieročiem vērsties pret saviem vajātājiem – vietējiem, kuri tagad kā padomju aktīvistu ar ieročiem rokās centās ieviest jauno kārtību. 23. septembra vēlā vakarā Tilžas pagasta Kāpessila ciemā nezināmi uzbrucēji no mājām aizveda “zemnieku–bedņaku” Antonu Skrabānu un viņa sievu Alvīni. Abu liķus atrada 27. septembrī Grīvas mežā, puskilometra attālumā no mājām. Šāvējus tā arī nekad nenošaidroja.²⁰ Savukārt 29. septembra naktī Tilžas pagasta Ranguču ciemā nezināmi uzbrucēji nošāva brigādmilici Staņislavu Ločmeli, kurš aizmidzis gulēja savā gultā.²¹ 6. oktobrī Bērzpils pagastā milicijas iecirkņa pilnvarotais Kudrjavcevs aizturēja Jāni Brikmani, bet pēdējais konvojēšanas laikā uzbruka milicim un, atņēmis automātu, viņu nošāva. Pēc tam Brikmanis ar visu ieroci iebēga mežā.²²

Reaģējot uz draudīgo situāciju, 1944. gada 3. oktobrī LK(b)P Abrenes apriņķa komitejas sekretārs ziņojumā LK(b)P CK sekretāram Ļebedevam rakstīja: “Ziņoju, ka Tilžas, Rugāju un Bērzpils pagastu mežos sākušas darboties teroristiskas grupas.”²³ Pēc šādiem ziņojumiem kompartija no čekas pieprasīja rezultātus – “bandītu” iznīcināšanu. Abrenes apriņķa Rugāju pagastā no 18. oktobra līdz 24. oktobrim notika NKVD 143. pulka 2., 3. un 8. rotas kopīga kaujas operācija, kuru vadīja majors Rolevs (*Rolev*). Par rezultātiem ziņu nav. 25. oktobrī notika operācija, kuru veica 8. rotas kaujas grupa vecākā leitnanta Ahmetova (*Akhetov*) vadībā. Atkal bez rezultātiem.²⁴

Taču arī šāvieni no mežiem skanēja arvien biežāk. 29. oktobrī Tilžas pagasta Krutovā divi NKVD operatīvie darbinieki Sīlis un Trušlis aizturēja Sarkanās armijas dezertierus Jēzupu Voitkānu un Jēzupu Ločmeli. Abus gūstekņus čekisti ar pajūgu veda uz pagasta centru Tilžā. Vienu kilometru aiz Krutovas pajūgu no krūmiem apšaudīja nezināmi uzbrucēji.²⁵ Čekisti pameta pajūgu un aizbēga, bet gūstekņi atgriezās mājās. Tādējādi situācija Abrenes apriņķī komunistiem kļuva ar katru dienu arvien draudīgāka.

Ņemot vērā klusi gruzdošo pretošanos, NKVD atskaitē par situāciju rakstīja: “Abrenes apriņķī oktobra mēnesī notika vairāki bandītu uzbrukumi milicijas darbiniekiem, vietējiem iedzīvotājiem, vispirms aktīvistiem, un diversiju akti (tilta spridzināšana uz šosejas, dzelzceļa sliežu spridzināšana, skolu un kuļmašīnu dedzināšana utt.)”²⁶ Tas viss radīja sajūtu kā klusumā pirms vētras: it kā nekas vēl nenotiek, bet ir skaidrs, ka kuru katru brīdi nāks neizbēgama un spēcīga brāzma.

SODA EKSPEDĪCIJAS NOSŪTĪŠANA UZ ABRENES APRIŅĶI

To, ka īstā “vētra” vēl tikai sekos, saprata gan komunistiskās partijas, gan okupantu drošības dienestu vadība. Lai nostiprinātu drošības dienestus un ātrāk izveidotu darboties spējīgas istrebīķeļu bataljonu²⁷ vienības, 1944. gada novembrī uz Abrenes apriņķi ilgstošā komandējumā nosūtīja LPSR NKVD OBB vadošo kadru operatīvo grupu ar pašu OBB daļas priekšnieku majoru Korņejevu (*Korneev*) priekšgalā. Grupā darbojās arī NKVD virsnieki Kabanovs (*Kabanov*), Djačenko (*Diachenko*), Pološevs (*Poloshev*) un vairāki citi. Šī OBB darbinieku operatīvā grupa Abrenes apriņķī uzturējās vairāk nekā sešus mēnešus, līdz pat 1945. gada maijam.

Paralēli “bandītu apkarošanai” šīs grupas darbinieki nodarbojās ar regulāru dzeršanu, kā arī aplaupīja un terorizēja iedzīvotājus. Apriņķa kompartijas sekretārs Kokorevs 1945. gada 20. aprīlī par notiekošo sūdzējās LK(b)P CK:

“Palīgā vietējiem NKVD orgāniem cīņā ar bandītismu Republikas NKVD Narkomats nosūtīja grupu vadošo darbinieku, to skaitā Kabanovu, Djačenko, Korņejevu, Pološevu. Šie darbinieki atrodas apriņķī jau sešus mēnešus [...]

Pēdējā laikā apriņķa partijas komitejā nonākušas vairākas sūdzības, kuru materiāli raksturo šos darbiniekus no pašas sliktākās puses. Partorgu, izpildkomiteju darbinieku un patērētāju kooperāciju iesniegumos tiek ziņoti fakti par viņu sistemātiskām dzeršanām, nelikumīgām nodevu piedzīšanām, īpašumu konfiskāci-

jām ne tikai no kulakiem, bet arī no vietējiem zemniekiem un sarkanarmiešu ģimenēm.”²⁸

Pat padomju varasvīri vairs nespēja paciest šīs čekistu operatīvās grupas varmācības, bet vienkāršo iedzīvotāju dzīvi viņi jau bija pārvērtuši par īstu elli. Tāpēc vietējais kompartijas vadonis bija spiests izdarīt neiepriecinošu secinājumu: “Tāda NKVD darbinieku rīcība asi negatīvi iespaido zemnieku attieksmi ne tikai pret NKVD orgāniem, bet arī pret padomju orgāniem vispār.”²⁹ Acīmredzot okupantiem bruņotās pretošanās kustības apspiešanas sākumposmā tieši šāda brutāla un nežēlīga rīcība bija vajadzīga.

Taču ar dažiem operatīvajiem darbiniekiem situāciju uzlabot nevarēja. Bija vajadzīgs nopietns iekšējā karaspēka atbalsts. Novembra sākumā ar NKVD 5. strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora Ļeontjeva pavēli uz Abrenes apriņķi nosūtīja iekšējā karaspēka kaujas grupu, kas sastāvēja no NKVD 143. strēlnieku pulka 1. un 3. bataljona, prettanku baterijas, mīnmetēju rotas, jātnieku izlūku vada un sapieru vada. Kopumā tajā ietilpa 350 cilvēki ar pulka komandieri pulkvedi Kuzņecovu (*Kuznetsov*) un pulka štābu priekšgalā. Kaujas grupa bija apgādāta ar piecām radiostacijām. Uz operācijas vietu Abrenes apriņķī ar autotransportu ieradās tikai 143. pulka vadība, bet kaujas vienības degvielas trūkuma dēļ turp devās kājām.³⁰ Šim čekas karaspēka grupējumam lielākā problēma bija apgāde, jo visu nepieciešamo, tajā skaitā maizi, vajadzēja saņemt no pulka noliktavām, kuras atradās 350 km tālajā Valmierā.³¹

Pēc ierašanās operācijas vietā karaspēka apakšvienības izvietojās šādi: 1. bataljons Tilžā, bet 3. bataljons un visas palīgvienības – Kārsavā. Savukārt pulka štābs atrada mājvietu Šķilbēnu vecās muižas ēkā.³² Izvietošanu pabeidza 1944. gada 4. novembrī, un soda operācijas varēja sākties.

ČEKAS OPERĀCIJAS 1944. GADA NOVEMBRĪ

Pirmais karaspēka uzdevums bija pārbaudīt ziņas, ka Rugāju pagasta Nagļu ciema apkārtnē darbojas līdz 100 cilvēku liela “Petrova banda”. 5. novembrī NKVD karaspēks aplenca Nagļu ciema

rajonu un pārmeklēja mājas. Operācijas gaitā nošāva divus aizdomīgus cilvēkus, bet 57 aizturēja. No tiem desmit tika atzīti par Sarkanās armijas dezertieriem un “bandītiem” un paturēti apcietinājumā. Taču mistisko “Perova bandu” neatrada. Pēc pāris dienām šajā apkārtnē karaspēks veica vēl vienu operāciju, pēc kuras konstatēja, ka nekāda “Perova banda” vispār nepastāv.³³

Nākamā operāciju sērija notika Tilžas pagastā Vectilžas pusē. Šeit Vectilžas, Krutavas un Lutanānu ciemu vīri bija pilnīgi ignorējuši mobilizācijas pavēli, un tagad nelegālā stāvoklī atradās apmēram 50–60 cilvēki. Lielākā daļa dzīvoja savās mājās, bet daļa sāka pulcēties mežos un veidot pagaidām vēl nestabilas grupiņas, kuras bija arī bruņotas. Parasti arī šie vīri pa dienu dzīvoja mājās un darīja visus saimniecības darbus, bet naktīs devās uz meža bunkuriem pārgulēt. Kā līderis šo dezertieru vidū sāka izvirzīties Augusts Zvaigzne. Nekāda priekšstata par partizānu dzīvi, par militāro darbību vai konspirāciju viņiem nebija – to visu nācās apgūt praksē, ciešot smagus un sāpīgus zaudējumus.

1944. gada 11. novembrī Lutanānu tuvumā meža ķemmēšanas laikā sagūstīja dezertieri Ēvaldu Gailīti, kurš nopratināšanā tika daudzīts ar krēslu, līdz piekrita atklāt bunkura vietu, kurā pulcējas apkārtnes “bandīti”. Nākamajā naktī NKVD 143. pulka 3. rota veica kaujas operāciju, kuras laikā tika atrasts bunkurs, kurā bez kaujas tika sagūstīti pieci guļoši dezertieri. Vīri acīmredzot vēl neapzinājās, ka savas atrašanās vietas ir jāapsargā un jābūt modriem un gataviem uz cīņu jebkurā brīdī. Vedot no meža laukā gūstekņus, čekisti saskrējās ar vēl diviem dezertieriem, kuri devās bunkura virzienā. Arī tos sagūstīja. Tādējādi pāris dienās čekistiem bija izdevies aizturēt astoņus vīrus, kuru vidū bija arī viņu potenciālais līderis Augusts Zvaigzne.³⁴ Tas apkārtnē topošajai pretošanās kustībai bija pietiekami jūtams un sāpīgs, bet ne nāvējošs zaudējums. Pārējie vīri bija spiesti mācīties no kļūdām, ievērojot stingrāku disciplīnu un konspirāciju.

Otra partizānu grupa, kura smagi cieta čekas karaspēka operāciju rezultātā, bija Viļakas pagasta Ūlasu mežā veidoties sākusi mežinieku grupa. Tā izveidojās 1944. gada augustā, kad no mobilizācijas Sarkanajā armijā izvairījās vairāki apkārtnes vīri.³⁵ Līdz

septembrim vienā grupā jau bija apvienojušies septiņi no viņiem, bet vēl vismaz trīs reizes vairāk vīru slēpās individuāli savās mājās.

Taču jau 1944. gada 16. novembrī Kazukalnā grupas atbalstītāja Otto Kļaviņa mājās Purzālēs NKVD aizturēja trīs partizānus: Aloizu Locānu, Leonardu Locānu un Jāni Kokorēviču.³⁶ Iemesls bija pavisam vienkāršs – gan atbalstītājiem, gan pašiem jaunajiem partizāniem trūka elementāru iemaņu un zināšanu konspirācijā. Pieredzējušie čekas karavīri šādus bēgļus ķerstīja bez īpašām grūtībām. NKVD 143. pulka operāciju aprakstā par notikumiem Kazukalnā ir šādas ziņas:

“1944. g. 16.XI uz dienvidiem no Viļakas uz saimniecības Kozukalns rajonu pajūgos tika nosūtīta izlūkošanas meklēšanas grupa – izlūkvids 12 cilvēku sastāvā seržanta Jurčenko vadībā it kā siena savākšanai. Nepiebraucot apmēram 200 metrus pie mežā esošās sētas, seržants Jurčenko ievēroja 12–13 gadīgu meitenīti, kura, ieraudzījusi ratos karavīrus, steidzīgi aizskrēja uz mājām. [...] Seržants Jurčenko [...] ar karavīru grupu iegāja mājās. Mājās tika atrasts vecītis un raudošā meitene, kura izskrēja no meža. Aizdomas uz vecīti un meiteni lika karavīriem pārmeklēt māju. Otru istabu apskatot, stūrī tika atrasta liela kartupeļu kaudze, bet zem kartupeļu kaudzes knapi pamanāma pagrablūka. Karavīri atraka kartupeļus, atvēra lūku un atrada divus nepazīstamos, kas bija bruņoti ar šautenēm. Nopratināšanā aizturētie paskaidroja, ka viņi pieder pie bandas, kas darbojas Kozukalna rajonā.”³⁷ Aizturētie bija partizāni Jānis Kokorēvičs un Leonards Locāns, pēc kuru sniegtajām ziņām tajā pašā dienā sagūstīja arī Aloizu Locānu.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā atrodami izmeklēšanas materiāli tikai par vienu no sagūstītajiem – Leonardu Locānu, jo abus pārējos partizānus zvēriģi spīdzināja un nobēdēja. Bijušais Ūlasu iedzīvotājs Valerijans Rundzāns, kurš tolaik bija 13 gadus vecs, par to raksta savās atmiņās: “Ūlasos aiz grants bedrēm arī bija izmests kāds liķis, runā, ka tas bijis partizāns Jānis Kokorēvičs [...] Arī viņš tikai mazliet bija ar zemi apbērts, ar drātīm sasietās rokas bija palikušas virs zemes. Es to izstāstīju

ciema ļaudīm, viņi liķi apraka kārtīgi, izveidoja kapiņu, uzlika krustu.”³⁸ 1945. gada 18. janvārī netālu no Kazukalna atrada arī Aloiza Locāna liķi.³⁹ Taķu pārējos biedrus viņi nebija nodevuši, jo tos ķekai iznīcināt neizdevās.

Neliela sadursme notika tieši Latvijas valsts svētku dienā 1944. gada 18. novembrī Balvu pagasta Vējavā, kur pēc ķekas dokumentiem slēpās “Aloiza Bibika bandītgrupa 5 cilvēku sastāvā”.⁴⁰ Faktiski gan nekādas “bandas” nebija. Tajā apkārtnē klusi dzīvoja trīs nelegālisti, kuri cits citu pazina un tāpēc reizēm satikās.⁴¹

Notikumi Vējavā parāda pirmos ķekas mēģinājumus veidot savu aģentūru un sagūstītos partizānus iesūtīt atpakaļ grupās to izspiegošanai un sagravei. Par nodevēju kļuva Arvīds Blaums. Vai viņu sagūstīja vai viņš pieteicās pats, nav zināms. Bet no viņa NKVD Balvu pagasta nodaļā uzzināja, ka 18. novembrī, kura bija arī Aloiza Bibika dzimšanas diena, abi nelegāli dzīvojošie brāļi ieradīsies Vējavā un Jasinsku ģimenes mājā atzīmēs svētkus. Jasinski dzīvoja pilnīgi atklātā vietā: viņu māja atradās pašā Balvu–Viļakas ceļa malā, nelielā uzkalniņā.⁴² Tika nolemts, ka svinībās jāpiedalās arī nodevējam Blaumam. Par zīmi karavīriem, ka viņš ir savējais, aģentam Blaumam visu laiku bija jātur galvā cepure.⁴³ “Bandītu” likvidācijai uz Vējavu nosūtīja NKVD karaspēka grupu 30 karavīru sastāvā leitnanta Mindenko vadībā.⁴⁴

Pa to laiku Aleksandra Jasinska un viņa sievas ciemiņi – brāļi Bibiki un Blaums – sēdēja pie galda un svinēja svētkus. Neviens īsti nespēja saprast, kāpēc Blaums, ne tikai istabā ieejot, nenoņem cepuri, bet mēģina ar to sēsties arī pie galda. Viņš aizbildinājās, ka, mežā dzīvojot, ir saaukstējies un slikti jūtas.⁴⁵ Tuvojošos neļaimi neviens nenojauta.

Operācijas aprakstā par turpmākajiem notikumiem teikts: “Pēc noteiktā signāla abas pārtveršanas grupas ielauzās mājā un ieraudzīja 5 bandītus, kuri sēdēja pie galda. Tūlīt tika dota pavēle “Ruki verh!”, bet tajā brīdī bandas barvedis satvēra automātu, izšāva kārtu pret karavīriem (nevienam netrāpīja), sasita lampu un izlēca pa logu. Aizsprostā stāvošais seržants Pricepa ieraudzīja izlecošo cilvēku un nodūra viņu ar durkli. Atbildot uz barveža

automāta kārtu, viens no karavīriem šāva uz bandītiem un nošāva bandītu Blau[m]u. Pārējie bandīti tika saņemti gūstā.”⁴⁶

Tādējādi Aloizs Bibiks bija kritis cīņā, bet nodevēju Blaumu nejauši nogalināja paši čekisti. Par to, kurš ir kurš, liecina čekistu attieksme pret bojāgājušajiem. Bibika līķi pēc tam vietējie iedzīvotāji atrada netālajā grantskarjerā, sekli iekasītu zemē, bet Blaumu atdeva radiem apglabāšanai kapos.⁴⁷

Tilžas pagasta dienvidu daļā Krišjānu apkārtņē no mobilizācijas izvairījās un slēpās vairāki desmiti vīru. Sākotnēji nekādas grupas nepastāvēja: vīri cits citu pazina, bet vairāk par trim–četriem kopā nepulcējās. Daļa no tiem bija apbruņojušies ar kaut kur salasītiem ieročiem, bet lielākā daļa bija neapbruņoti. Aktīvākie vīri bija Antons Zelčs no Runcenes, Artūrs Irbītis no Krišjāņiem un Eduards Kalniņš no Žogiem.⁴⁸

Savukārt turpat netālu Tilžas pagasta dienvidaustrumos lielā Grīvas meža malā Purviņu ciema apkārtņē 1944. gada rudenī sāka veidoties spēcīga partizānu grupa. Par tās lideri izvirzījās Andrejs Roskošs no Tilžas pagasta Vecupēm. Viņš 1942. gadā brīvprātīgi aizgāja dienēt vācu armijā. 1943. gada ziemā sarkanie partizāni pakāra viņa sievu un nodedzināja māju. 1944. gada vasarā, vācu armijai atkāpjoties, Roskošs dezertēja un palika dzimtajā Tilžas pagastā. Jau tad viņš bija skaidri deklarējis, ka dzīvs sarkanajiem rokās nedosies un cīnīsies līdz pēdējai iespējai.⁴⁹

Viņam pievienojās arī brālis Antons un citi apkārtnes vīri. Līdz ar to 1944. gada novembrī grupā bija 13 partizāni. Taču daļa grupas vēl joprojām bija neapbruņota.⁵⁰ 1944. gada 26. novembrī NKVD 143. pulka 8. rota komandiera vietnieka leitnanta Jemeļina vadībā veica mežu ķemmēšanu un māju kratīšanu Tilžas pagasta Runcenē un apkārtņē.⁵¹ Pārmeklēja arī Zelču māju, kurā tajā brīdī slēpās viņu dēli Antons un Aloizs. Apbruņotais Antons pēkšņi izrādīja bruņotu pretošanos un apšaudē nogalināja vienu NKVD karaspēka karavīru. Pie tam viņš kā trofeju ieguva karavīra pusautomātisko karabīni.⁵² Abi brāļi no mājas izlauzās un nozuda mežā.

Lielākais čekistu ieguvums šās operācijas laikā bija arestētais Sarkanās armijas dezertieris Vilis Sproģis. Tā kā brīvībā bija

palicis viņa brālis – arī dezertieris, tad čekisti arestēja viņu tēvu Kārli Sproģi no Krišjāņu Ūdensdzirnavām. Cietumā viņu kā ķīlnieku turēja līdz pat 1945. gada jūlijam, kad noskaidrojās, ka otrs dēls Arnolds jau pirms vairāk nekā pusgada ir nogalināts kā “bandīts”.⁵³ Taču kopumā šī operācija NKVD karspēkam bija izgāšanās.

ČEKISTU IZRĒĶINĀŠANĀS AR BALTINAVAS PAGASTA DEŅICOVAS CIEMA VĪRIEM

Decembra sākumā smagi cieta Baltinavas pagasta Deņicovas ciema vīri, kuri bija apmetušies Lutanānu purvā Paegļu salā. Uz salas uzceltajā bunkurā pastāvīgi mitinājās septiņi vīri, kuru rīcībā bija tikai viens krievu automāts, divas šautenes, viena pistole un piecas rokasgranātas. Konkrēta vadītāja grupai nebija, bet kā neoficiāls līderis darbojās Jānis Zelčs. Par bunkura atrašanās vietu zināja ne tikai tā iemītnieki, bet arī citi apkārtnes nelegālisti, kuri tur reizēm mēdza ciemoties.⁵⁴

8. decembrī, ejot uz mājām pēc pārtikas, tika sagūstīti divi nelegālisti. Nopratināšanā viņi atzinās, ka zina “bandītu” bunkura atrašanās vietu Lutanānu purva Paegļu salā, kurā gan paši nedzīvoja, bet bija to apmeklējuši.⁵⁵

Šķiet, ka čekisti iedomājās, ka Paegļu salā dzīvojošie vīri ir saistīti ar viņu septembrī nogalinātajiem biedriem, jo Šķilbēnu pagasta Pužulova, kur risinājās minētie notikumi, atradās netālu. Acīmredzot ar to ir izskaidrojami tālākie baisie notikumi...

9. decembrī operācijā uz Paegļu salu nosūtīja pastiprinātu NKVD karaspēka rotu 120 karavīru sastāvā, kuru komandēja leitnants Mindenko (*Mindenko*). Uz 3,5 kilometrus no purva malas esošo Paegļu salu karaspēks virzījās, brienot pa purvu, vietām pat līdz jostasvietai ūdenī. Kad pulksten 5.00 no rīta gūstekņi ziņoja, ka līdz bunkuram atlikuši tikai kādi 150 metri, karaspēks sagatavojās uzbrukumam – bunkura atrašanās vietu aplenca un uz priekšu devās trieciengrupa.⁵⁶

Tonakt bunkurā nakšņoja pieci vīri. Sargs, pamanījis uzbrucējus, izšāva un metās bēgt, bet tika ievainots un sagūstīts. Pie bun-

kura pieskrējušie čekisti tajā sameta vairākas rokasgranātas. Pēc neilgas pretošanās no sprādzieniem apdullušie partizāni padevās gūstā.⁵⁷

Taču šausmīgākais vēl tikai sekoja. Bunkura priekšā sakūra milzīgu ugunsroku, un tajā sasietus iemeta un dzīvus sadedzināja grupas komandieri Jāni Zelču un Bronislavu Loginu, kurš kā sargs bija šāvis uz tuvojošajiem čekistiem.⁵⁸ Visticamāk, čekisti tik zvērīgi izrēķinājās, jo uzskatīja, ka ir atraduši vainīgos, kuri 1944. gada 24. augustā Šķilbēnu pagasta Pužulovā nogalināja četrus viņu biedrus. Tā kā Zelča grupiņas bunkurs taisnā līnijā no Pužulovas atradās apmēram 4 km attālumā, šāds čekistu pieņēmums varēja šķist loģisks. Taču Zelča grupai, kurā bija apvienojušies Baltinavas pagasta Deņicovas ciema vīri, ar minētajiem notikumiem nebija nekāda sakara.

Pēc divām dienām, meklējot vīru, Paegļu salā uzdrošinājās ierasties Jāņa Zelča sieva Anna. Viņa atrada gan bunkura vietu, gan izdegušo ugunsroku ar apdegušajiem cilvēku kauliem, no kuriem gan bija palikušas tikai kājas. Savu vīru Anna Zelča atpazīna pēc vienas kājas apava. Sadegušo Jāņa Zelča un Bronislava Logina kaulus slepus apglabāja Tilžas pagasta Ūdrenes kapos.⁵⁹

BERĶA GRUPAS KAUIJA BRŪKLĀJU MEŽĀ

Kamēr NKVD karaspēks tvarstīja slikti organizētos dezertierus, nopietnākas kaujas sadursmes nenotika. Tās vairāk bija soda operācijas ar mērķi iebiedēt iedzīvotājus, izķert dezertierus un citus aizdomīgus elementus. Taču 1944. gada decembra vidū čekisti uzdūrās jau nopietnākai un labi organizētai partizānu grupai.

Balvu pagasta Brūklāju mežā Lielā purva malā vietā, kuru tautā sauc par Žīda pirti, savu bunkuru bija iekārtojusi 11 vīru liela grupa, kurā bija apvienojušies divi brāļi Berķi, trīs brāļi Kravaļi un vēl vairāki vīri. Grupa prasmīgi iekārtoja savu bunkuru nelielas nogāzītes malā un tam apkārt izveidoja mīnu lauku. Mīnas varēja iedarbināt no bunkura, paraujot aiz aukliņas.⁶⁰

1944. gada 14. decembrī partizāns Alberts Akmens devās uz mājām pēc pārtikas, bet uzskrēja virsū NKVD karavīru patruļai un tika sagūstīts. Nopratināšanā viņš piekrita kļūt par nodevēju un uzrādīt grupas bunkura atrašanās vietu.

NKVD 143. pulka 1. bataljona komandieris vecākais leitnants Zinčenko uz operāciju nosūtīja ložmetējnieku vadu 11 cilvēku sastāvā, kuram piekomandēja arī bataljona komsorgu jaunāko leitnantu K. [pilns uzvārds autoram pieejamajā dokumentā nebija uzrādīts. – Z. T.] un sapieri. Interesanti, ka pretpartizānu operācijā piedalījās tikai 13 cilvēki.⁶¹ Tas liecina par čekas karaspēka pašpārliecinātību, jo līdz tam gandrīz divu mēnešu laikā viņi ar nopietnu pretošanos nebija saskārušies.

Operācija sākās 15. decembra vēlā vakarā. Nodevēja Akmens pievestie čekisti bez pūlēm atrada bunkuru un, tā apkārtnē ieņēmuši pozīcijas, sāka gaidīt. Rītausmā sapieris sāka pārbaudīt bunkura apkārtni, lai neitralizētu partizānu izliktās mīnas. Nevienu mīnu atrast viņam tā arī neizdevās.⁶²

Sapiera rosīšanos ārpusē sadzirdēja bunkurā esošie partizāni. Sākotnēji viņi nosprieda, ka bunkurā atgriežas viņu biedrs Akmens. Taču neviens iekšā nenāca, bet trokšņi ārpusē turpinājās, un tas kļuva aizdomīgi. Vīri pavēra bunkura lūku un paskatījās ārā. Ieraugot rīta krēslā pie bunkura guļošos čekistus, lūku aizrāva ciet. Pēc brīža atkal to pavēra, lai pārliecinātos, ka redzētais ir patiesība, un atkal lūku aizvēra.⁶³

Lūkas kustību redzēja arī čekisti un devās uzbrukumā, jo partizāni viņus bija pamanījuši. Caur skursteni bunkurā iemeta rokasgranātu, kas sprāga krāsniņā. Bunkurā pašķīda krāsns ķieģeļu lauska un plīts virsmas šķembas, bet telpu piepildīja dūmi un putekļi. Taču, tā kā krāsniņa atradās bunkura paplašinājuma nišā, vienīgais cietušais bija partizāns Kravalis, kuru ievainoja kājā.

Partizāni atbildēja, uzspridzinot vairākas mīnas, ar kurām no bunkura jumta izdevās patriekt čekistus. Pēc tam uzbrucēji sāka apmētāt bunkura ieejas lūku ar rokasgranātām un atklāja pret to ložmetēju uguni. Savukārt partizāni uzsāka izlaušanos no aplen-

kuma. Priekšgalā gāja kaujās pieredzējušais leģionārs Hugo Berķis, kurš vispirms izmeta vēl divas rokasgranātas un tad, šaujot ar Degterjova rokas ložmetēju, metās uz priekšu. Pārējie vīri viņam sekoja. No bunkura un aplenkuma iznesa arī kājā ievainoto partizānu Kravali. Par agresīvo pretošanos pārsteigtie čekas karavīri apjuka, un partizāni netraucēti nozuda meža biežoknī.⁶⁴

Kaujas rezultātā NKVD karaspēks bija zaudējis trīs kritušos: jaunāko leitnantu, vecāko seržantu un sapieri.⁶⁵ Savukārt visi partizāni no aplenkuma bija izlauzušies. Ievainotais partizāns pēc mēneša ievainojumu sadziedēja un atgriezās grupā.

Pēc neveiksmīgās kaujas ar Berķa grupu NKVD karaspēks Abrenes apriņķī pārtrauca savas soda operācijas. Uz laiku iestājās klusāks periods.

SECINĀJUMI

Apkopojot datus par situāciju no otrreizējās padomju okupācijas sākuma līdz 1944. gada 31. decembrim, mēs iegūstam šādus skaitļus. Gan NKVD darbinieki, gan iekšējais karaspēks bija aizturējis vismaz 368 cilvēkus, no kuriem 142 tika atzīti par “bandītiem”, dezertieriem, izvairījušamies no iesaukuma vai viņu atbalstītājiem. Bija nogalināti deviņi “bandīti”, no kuriem pieci krita kaujā, bet četri tika nosisti pēc aizturēšanas.

Savukārt no padomju okupācijas režīma puses cīņās ar nelegālistiem bija krituši astoņi NKVD iekšējā karaspēka karavīri. Bez tam partizāni uz aizdomu pamata par nodevību vai simpatizēšanu padomju okupantiem bija nogalinājuši četrus vietējos iedzīvotājus.

Ja rēķina pēc okupantu datiem, ka Abrenes apriņķī no iesaukuma izvairījās vai dezertēja ap 1500 cilvēku, tad šīs čekas operācijas bija aizķērušas tikai nelielu daļiņu no šiem vīriem. Joprojām liela daļa nelegālistu dzīvoja samērā brīvi un bezrūpīgi. Atkarībā no priekšstata par to, kurš diennakts laiks ir bīstamāks, bija vīri, kuri pa dienu slēpās mežā, bet naktīs nakšņoja mājās, bet bija tādi, kuri pa dienu dzīvoja mājās, bet naktīs devās pārnakšņot uz meža slēptuvēm.

Savukārt tās nelegālistu grupas, kuras NKVD karaspēka darbības rezultātā bija cietušas daļējus zaudējumus vai guvušas pirmo partizānu cīņu pieredzi, sāka nopietni organizēties un pamazām pārtapa par jau organizētākām un apbruņotām partizānu grupām. Kopumā Abrenes apriņķī 1944. gada nogalē izveidojās vairāki desmiti lielāku un mazāku, labāk un sliktāk organizētu partizānu un nelegālistu grupu, kuras savu iespēju un saprašanas robežās izvērta pretdarbību okupācijas režīmam.

Par cīņas sākumu liecina LPSR prokurora vietas izpildītāja Ivana Dzeņa vēstule LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam, kurā viņš nosauc šādus partizānu darbību raksturojošus skaitļus: 1944. gada septembrī Abrenes apriņķī notikuši divi partizānu uzbrukumi, oktobrī – četri, novembrī – seši, decembrī – pieci, bet 1945. gada janvāra pirmajās divās nedēļās jau 23 uzbrukumi.⁶⁶ Partizānu cīņas bija sākušās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LNA-LVA), 1986. fonds.
- ² PSRS Iekšlietu tautas komisariāta iekšējā karaspēka speciālo uzdevumu strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora P. Ļeontjeva un divīzijas štāba priekšnieka apakšpulkveža Poļaka pilnīgi slepenais 1945. gada 10. janvāra kaujas operāciju apraksts cīņā pret nacionālajiem partizāniem Latvijā, Abrenes apriņķī laikā no 1944. gada 1. septembra līdz 1944. gada 15. decembrim. *Krievijas Valsts kara arhīvs* (turpmāk: KVKA), 38673–1–40, 1.–5. lp. No: Heinrihs Strods (1999). *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944.–1956: Dokumenti un materiāli*. Rīga: Preses nams, 419.–425. lpp.
- ³ Francis Dukovskis (1993). Uzticīgi tautai un Tēvzemei. No: *Uz ežiņas galvu liku*. Rīga: Daugava, 90.–100. lpp.; Pēteris Keišs (2004). *Kur ilgu dzērve brien...: Baltinavišu piemiņai*. 2. papildinātais izdevums. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība; Pēteris Keišs (2006). *...te maldu putni kļiedz: Baltinavišu piemiņai*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība; Valerijans Rundzāns (1995). *Mani Ūlasi vēl dzīvo...* Balvi: Nacionālo Daugavas vanagu Balvu nodaļas izdevums; Inese Dreimane (2006). Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas. No: Rudīte Vīksne (sast.). *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 178.–190. lpp. (Lat-

- vijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.); Novadpētnieka Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- 4 Jānis Riekstiņš (2005). Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944–1945). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 420. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.).
  - 5 Uldis Neiburgs. Pret savu gribu Sarkanajā armijā. *Latvijas Avīze*, 01.09.2007.
  - 6 Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā, 420. lpp.
  - 7 Keišs. *...te maldu putni kliedz*, 80. lpp.
  - 8 Turpat, 85. lpp.
  - 9 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 221. lpp.
  - 10 Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
  - 11 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 198. lpp.
  - 12 Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā, 422. lpp.
  - 13 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 203. lpp.
  - 14 LNA-LVA, 101–8–12 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret banditismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 11. lp.
  - 15 LNA-LVA, 1986–1 (Toma Viļa krimināllieta Nr. 30641), 1. sēj., 29.–30. lp.
  - 16 LNA-LVA, 1986–1 (Gaitlazdas Staņislava krimināllieta Nr. 14677), 1. sēj., 225. lp.
  - 17 Turpat, 2. sēj., 226.–229. lp.
  - 18 Turpat, 1. sēj., 1. lp.; 2. sēj., 234.–239. lp.
  - 19 Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 166.–169. lpp.
  - 20 LNA-LVA, 1825–2 (Kartotēka. Sadaļa “No partizāniem cietušie”).
  - 21 Turpat.
  - 22 LNA-LVA, 101–8–18 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret banditismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 3. lp.
  - 23 LNA-LVA, 101–6–21, 29.–30. lp.
  - 24 LNA-LVA, 1847 (PSRS VDM iekšlietu karaspēka 5. strēlnieku divīzijas materiāli 1944.–1956. g.), 31. l., 63. lp.
  - 25 LNA-LVA, 1825–2 (Kartotēka. Sadaļa “Partizānu uzbrukumi”).
  - 26 KVKA, 38673–1–40, 1.–5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956: Dokumenti un materiāli*, 421. lpp.
  - 27 Istrebiķeļu bataljoni (*istrebitel'nye batal'ony* – IB) – padomju drošības dienestam NKVD pakļautas zemessardzes vienības. Izveidotas 1941. gada jūnijā visā vācu vēl neokupētajā PSRS teritorijā, izņemot dažus Sibīrijas apgabalus. Tos veidoja no īpaši uzticamiem brīvprātīgajiem izpalīgiem – komunistiem, komjauniešiem u.c. padomju aktīvistiem. Savas pastāvēšanas laikā tie nodarbojās ar tādiem uzdevumiem kā kārtības nodrošināšana,

stratēģiski svarīgu objektu apsardze, palīdzība NKVD orgāniem arestu un deportāciju veikšanā. Bez tam PSRS rietumu reģionos tie gan patstāvīgi, gan kopā ar NKVD karaspēku veica kaujas operācijas pret bruņotajām nacionālās pretošanās grupām. Latvijā istrebiķeļu bataljoni tika izveidoti līdz ar padomju okupācijas atgriešanos 1944. gadā un pastāvēja līdz pat 1954. gadam. Tautā šo vienību dalībniekus sauca par strebkām, strebokiem, strebiķeļiem utt. Padomju propaganda Latvijā šo vienību nosaukumu latviskoja kā “iznīcinātāju bataljoni”, kaut arī šādu terminu ne reālajā dzīvē, ne krieviski veiktajā istrebiķeļu bataljonu lietvedībā ne-
lietoja.

²⁸ LNA-LVA, 101-8-18, 27.-28. lp.

²⁹ Turpat, 28. lp.

³⁰ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 421. lpp.

³¹ Turpat, 425. lpp.

³² Turpat, 421. lpp.

³³ Turpat, 421. lpp.

³⁴ Turpat, 422. lpp.

³⁵ LNA-LVA, 1986-1 (Morozs Aleksandra krimināllieta Nr. 17191), 36.-40. lp.

³⁶ Turpat, 40. lp.

³⁷ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 421.-422. lpp.

³⁸ Rundzāns. *Mani Ūlasi vēl dzīvo...*, 13. lpp.

³⁹ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁰ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 422. lpp.

⁴¹ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴² Turpat.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 422. lpp.

⁴⁵ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁶ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.

⁴⁷ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁸ LNA-LVA, 1986-1 (Agļeniķa Alberta krimināllieta Nr. 41216. Uzraudzības lieta), 235. lp.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ LNA-LVA, 1986-1 (Roskoša Antona krimināllieta Nr. 42813), 1. sēj., 52., 80. lp.

⁵¹ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 425. lpp.

- ⁵² LNA-LVA, 1986-1 (Aglenieka Alberta krimināllieta Nr. 41216. Uzraudzības lieta), 235. lp.
- ⁵³ LNA-LVA, 1986-1 (Zečests Bertas krimināllieta Nr. 40761), 1. sēj., 113. lp.
- ⁵⁴ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 117.-122. lpp.; KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.
- ⁵⁵ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.
- ⁵⁶ Turpat.
- ⁵⁷ Turpat, 423.-424. lpp.
- ⁵⁸ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 117.-122. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 124. lpp.
- ⁶⁰ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁶¹ <http://srpo.ru/forum/index.php?topic=196.0>
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā; <http://srpo.ru/forum/index.php?topic=196.0>
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ LNA-LVA, 101-8-18 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret bandītismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 3. lp.

SAĪSINĀJUMI

- LK(b)P CK – Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja
- LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)
- NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (*Narodnyi komisariat vnutrennikh del*)
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
- OBБ – Bandītisma apkarošanas daļa (*Otdel po bor'be s banditizmom*)

THE BEGINNINGS OF ARMED RESISTANCE
IN LATVIA IN THE AUTUMN OF 1944:
SITUATION IN THE ABRENE DISTRICT

Zigmārs Turčinskis

Mg. Hist., researcher at the Department of the 20th century history, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: armed resistance to the Soviet power in 1944–1956. At present the author works on the book *Fights of the National Partisans in Northern Latgale in 1944–1956*.

The article deals with armed resistance of the national partisans to the Soviet occupying power at the end of World War II in the Abrene District (northeastern part of Latvia). When the Soviets had reentered the territory of Latvia, they immediately decreed total mobilization of all physically able men. This decree caused the first form of spontaneous resistance. The call-ups sought safety by fleeing to forests where the first groups of national partisans were organized. The Soviet authorities, in their turn, sent the NKVD troops to fight against national partisans. Thus, at the end of August 1944, armed resistance of the national partisans to the NKVD troops began and continued until 1956 when the last groups of partisans were annihilated.

Key words: World War II, national partisans, armed resistance, NKVD troops, Abrene District.

Summary

During World War II, in the summer of 1944, a change of the occupational powers took place in the territory of Latvia. As the front line moved towards west, German Nazi occupation authorities were replaced by their Soviet counterparts. Having returned in the re-occupied territories, Soviets set out to restore communist regime. One of their first decrees proclaimed total mobilization of all physically able men into the Red Army. This evoked the first form of spontaneous resistance, i. e. evasion from recruitment or desertation. At first the fugitives continued to stay at home, as it was harvest time. With the strengthening of Soviet regime, attempts to catch the deserters were started and men were forced to seek safety in fleeing to forests where they gathered in groups and furnished themselves with arms. Later, when the troops of the People's Commissariat of the Internal

Affairs had been charged with the task of fighting against deserters, the partisan war started, bloody and ruthless.

The article deals with those events in one specific administrative unit, i.e. in the Abrene District, northeastern part of Latvia. The Red Army occupied the territory of Abrene at the end of July 1944. Already on 6 August total mobilization was decreed. 7086 men from the Abrene District were called up into the Red Army. About 1500 (appr. 17% of the call-ups) avoided mobilization. These men became the main basis of armed resistance to Soviet occupational power.

The first armed clash between the deserters and the NKVD troops occurred on 27 August 1944, in the small Pužulova village (Šķilbēni civil parish in the Abrene District), after which four soldiers of the NKVD troops were reported to be missing. In the autumn the number of the cases of armed resistance to the Soviet power in the Abrene District increased.

In order to change this situation, in November 1944, 350 soldiers of the NKVD 35th Rifle Regiment were sent to the Abrene District. From 5 November up to 15 December they carried out regular military operations, searching people's homes and forests in order to find and annihilate armed national partisan groups which the deserters had formed. During these operations the NKVD troops sometimes acted extremely brutally and ruthlessly. Thus, on 16 November 1944, in the Kazukalna village of the Viļaka District three deserters were captured. But only one of them was sentenced to imprisonment in the GULAG camps. The corpses of the other two men with hands tied up by barbed wire were found at the edge of the nearby forest. Likewise, in a bunker situated in the Lutināni Bog (Baltinava civil parish) two corpses of the national partisans were found; after armed resistance to the NKVD troops they had been burned alive.

The first serious case of armed resistance to the NKVD troops in the Abrene District occurred on 15 December 1944 in the Brūklāji Bog located in the Balvi civil parish, where the troops besieged a bunker of national partisans but they broke through by fighting. The NKVD troops lost three men, while among the partisans there was only one lightly wounded man. Thus, it is possible to maintain that by December 1944 the national partisan movement had already been formed and consolidated as a real force that could effectively resist

military operations of the NKVD troops and even leave the battle place as winners.

Altogether in the autumn of 1944 the NKVD troops in the Abrene District had arrested 368 national partisans, of whom 142 were proclaimed to be “bandits”, deserters, men avoiding mobilization or their supporters. Nine “bandits” lost their lives; five of them fell in action and the other four were murdered after their arrest.

On the other hand, during fights with illegalists eight soldiers of the NKVD troops were killed. Besides, national partisans, on account that these men were traitors or sympathizers of occupants, had killed four local inhabitants.

Thus, these operations of the NKVD troops had not brought the desired outcome to the Soviet occupants. In fact, it was just the other way: terror of chekists caused an increase in the partisan movement. A letter by Prosecutor of the LSSR to Secretary of the CC of the CPL Jānis Kalnbērziņš gives proof of the beginning of this fight, including the following information on the activities of national partisans: in September 1944, in the Abrene District there had been two surprise attacks of national partisans, in October – four, in November – six, in December – five, but in the first two weeks of January 1945 – already 23 attacks. Partisan fights had begun.

LATVIEŠU PADOMJU FOLKLORA: KLASISKO FOLKLORAS FORMU VULGARIZĀCIJAS MĒGINĀJUMS (1947–1954)

Arturs Žvinklis

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks.

Zinātniskās intereses: Latvijas Republikas parlamentārisms (1920–1934), padomju un nacistiskās Vācijas varas periods Latvijā (1940–1991).

Leo Jansons

Mg. hist., Pasaules Enerģijas padomes Latvijas Nacionālās komitejas zinātnes projektu koordinators.

Zinātniskās intereses: Baltijas jautājums pēc 1945. gada, starptautisko tiesību vēsture 20. gadsimtā, PSRS sociālekonomiskā vēsture, padomju industrializācija.

Rakstā analizēts, kā, vulgarizējot klasiskās folkloras formas, tika mēģināts radīt latviešu padomju folkloru.

Atslēgas vārdi: folkloras vulgarizācija, padomju folkloras, latviešu padomju tautasdziesmas, padomju tautasdziesmu semantiskā un tekstuālā analīze.

IEVADS

1917. gada Oktobra apvērsuma un tam sekojošā pilsoņu kara, kā arī citu ar padomju varas tiesisko un politisko ģenēzi saistīto notikumu folklorizācijas centieni Padomju Krievijā aizsākās visai agri. Šādas tendences bija vērojams jau 20. gadsimta 20. gadu sākumā,¹ tomēr tām bija izteikti precedentuāls vai sporādisks raksturs, ko lielā mērā noteica valsts smagā iekšpolitiskā un ārpolitiskā situācija.² Iekšpolitiskā izpratnē perioda no 1917. gada beigām līdz tā dēvētās jaunās ekonomiskās politikas (*Novaia*

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

ekonomicheskaia politika – NEP) aizsākumam smagumu uzskatāmi demonstrēja tādi visaptveroši un “neliriski” fenomeni kā ilgstoša karadarbība un tās sociālekonomiskās sekas, “sarkanā terora” nežēlība, “kara komunisma” ekonomikas graujošā ietekme uz tautsaimniecību, visaptverošais sociālais haoss, kā arī centrālās un reģionālās varas fragmentārisms.³ Šo destruktīvo faktoru kopumu papildināja arī forsēta, vardarbīga un visaptveroša tradicionālās sabiedrības struktūras noārdīšana daudzos Padomju Krievijas reģionos un veselu sociālo slāņu ostrakisms, kas visspilgtāk izpaudās iekšējā jeb “šķiras ienaidnieka” metodiskā un plānveidīgā apkarošanā, bieži ar to saprotot vienīgi masveidīgu fizisku iznīcināšanu.⁴

Interesanti, ka šķiras ienaidnieku apkarošanas reālais un simboliskais diskurss tieši sasaucas ar agrīnā padomju ideoloģijā tirāžēto vienkāršoto valstiskuma izpratni, kas postulē, ka valsts ir kā mehānisms, kā ražošanas agregāts vai mašīna – anonīms, absolūts politiski lojālā sabiedrības vairākuma labuma avots. Un valsts mašīna spēj darboties tikai tad, ja “visi zobratīņi griežas” un to vada darba tauta.⁵ Šis uzstādījums, ko savā apcerējumā “*Dva goda bor’by na vnutrennem fronte*” (Divi gadi cīņas iekšējā frontē) prezentē arī sarkanā terora apoloģēts, Viskrievijas Ārkārtējās komisijas kolēģijas loceklis Mārtiņš Lācis (Sudrabs), padomju vulgarizētās folkloras ģenēzes kontekstā laika gaitā ieguva arhetipisku un dziļi simbolisku jēgu. Pakāpeniski transformējoties un strukturāli evolucionējot, tas sākotnēji pārvērtās īpatnējā, pseidomītiskā valsts, vadonības un lumpenproletariāta sintēzē, bet vēlāk – 30. gados, izvērtās sazarotā, visaptverošā krievu klasisko folkloras formu vulgarizācijas principu sistēmā.

Zināmā mērā krievu folkloras vulgarizācija izauga no tautas traumatiskās pagātnes akcentu mazināšanas tendences – no valsts un vadonības centieniem pat simboliskā līmenī nonivelēt pagātnes smago emocionālo un mentālo mantojumu, kaut gan praktiskajā dzīvē – sociālajā realitātē šo fundamentālo satricinājumu rezonanse bija jūtama vēl ļoti ilgi.⁶

Padomju masu kultūras ģenēzes pētnieka, sociālantropologa un kulturologa Frenka Millera (*Frank Miller*) monogrāfijas “*Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin*

Era” ievadā, piemēram, izteikta doma, ka plaisu starp vēlamo un reālo – padomju sistēmas izveides praktisko un idealizēto versiju – tika mēģināts aizpildīt ar vulgarizētās folkloras sistēmām. Masu traumētajā apziņā tika mēģināts iesakņot ideju, ka pat senkrievu episkajos tekstos un tautas folklorā iespējams atrast iekodētas konkrētu mūsdienu varoņu – Ļeņina, Staļina, Vorošilova, Budjonniņa u.c. tēlu projekcijas. Pilnīgi iespējams, ka neliela Padomju Krievijas sabiedrības daļa šo politiski ideoloģisko un kultūrsociālo nonsensu arī pieņēma kā reāli iespējamu.⁷

Vēl vairāk, mūsdienu varoņu izcelšanas jeb vadonības tēlu “pārļaicīguma” pierādīšanas centieni bija tieši saistīti arī to vēsturiskās tradīcijas jeb bāzes meklējumiem, kas līdz ar Staļina personības kulta nostiprināšanos Krievijas sociokultūras telpā aizēnoja citu fenomenu vai norišu folklorizācijas tendences. Vadonības tēlu bāzes meklējumu praktiskās konsekvences savukārt tieši saucās ar nepieciešamību meklētos pierādījumus atrast un prezentēt pēc iespējas drīz, kā rezultātā folkloristiem tika uzlikts par pienākumu uzrādīt reālus teicējus, kuru tautas mutvārdu daiļrade ietvertu ne tikai senas vai ne tik senas pagātnes, bet arī jaunās, “gaišās” padomju dzīves un tās cēlāju apdziedājumu.⁸

Viens no galvenajiem šādu meklējumu iniciatoriem un teorētiķiem bija rakstnieks Maksims Gorkijs, kurš, uzstājoties Pirmajā Vissavienības rakstnieku kongresā 1934. gadā Maskavā, postulēja, ka folklorā “ir visas tautas kultūras – gan senās, gan modernās – pamats un neizsmeļams prieka un optimisma avots”.⁹ Bez tam viņš piezīmēja, ka jebkurš laikmets, jebkurš tautas vēstures periods savas centrālās idejas un politisko pārliecību reproducē arī folklorā. Bet, ja par galveno modernās folkloras pirmavotu, līdzīgi kā klasiskās folkloras gadījumā, tiek uzskatīts teicējs – no tautas vidus nācis mutvārdu tradīcijas nesējs, saglabātājs un arī jaunradītājs, tad tieši šī avota meklējumiem arī padomju folklorā jāvelti pienācīgas pūles. Jāatrod teicēji, kuru repertuārā būtu apvienotas klasiskās kultūras tradīcijas, jaunie kultūrideoloģiskie uzstādījumi un – kas ir ne mazāk svarīgi – arī sociālā optimisma koncepti.

Vairums mēģinājumu atrast teicējus, kuru daiļrade atbilstu visiem vēlamajiem uzstādījumiem, pilnīgi izgāzās gaužām triviāla,

bet saprotama iemesla dēļ: šādi folkloras teicēji vienkārši neeksistēja.¹⁰ Tomēr arī šādā situācijā tika rasts pieņemams risinājums, ko atspoguļo 1933. gada decembrī noritējušās Pirmās rakstnieku un folkloristu apspriedes laikā atbalstītais folklorista Jurija Soklova ierosinājums atļaut informācijas vācējam “aktīvi iesaistīties folkloras procesā”.¹¹ Līdz ar to visai drīz Krievijā tika iedibināta tradīcija, kas pilnībā diskreditēja klasiskās folkloras vākšanas un apkopšanas ideju un ko laika gaitā pārņēma visa PSRS kultūr-ideoloģiskā telpa: folkloras vācējam tika dota leģitīma sankcija “literāri sadarboties” ar folkloras teicēju padomju kultūras tradīcijai atbilstošu folkloras formu radīšanai.¹²

Tomēr citos avotos norādīts, ka bijusi arī vērojama atsevišķu padomju sociālpolitiskās dzīves norišu spontāna folklorizācija: tā Ļeņina nāvei veltītās raudu dziesmas esot pierakstītas no reāliem teicējiem viņa nāves gadā (1924) – krietni pirms Staļina personības kulta eskalācijas periodā organizētās padomju folkloras vākšanas kampaņas (laika periods no 1934. vai 1937. gada. – *L. J., A. Ž.*).¹³

Staļina kulta kāpinājuma periodā pēc Otrā pasaules kara gan Krievijā, gan arī citās PSRS republikās padomju skarbajai dzīves realitātei tika pretnostatīta mākslīgi uzturēta ideja par simbolisko vienotību, par tautas vitālo vajadzību apmierināšanas un politiskās ideoloģijas konvergenci, kas, neraugoties uz savu visai apšaubāmo raksturu, bija jāpropagandē, jākopj un ideālā gadījumā arī ētiski un estētiski jāpamato. Krievu folkloras vulgarizācijai vēl joprojām labilajā padomju tautas kolektīvajā apziņā vajadzēja kļūt par emocionālo alternatīvu reālās dzīves grūtībām – visa veida fiziskiem, morāliem un intelektuāliem spaidiem, kas pieredzēti ilgajos pilsoņu kara, agrīnās sovjetizācijas, kolektivizācijas, 30. gadu beigu staļinisma un, visbeidzot, Otrā pasaules kara gados. Tādējādi folkloras vulgarizācija Padomju Krievijā vienlīdz izteikti skāra ļoti plašu klasisko folkloras formu spektru: biļinas, častuškas, pasakas, folklorizētas garīga satura dziesmas un pat bērnu raudu dziesmas,¹⁴ tomēr vispilgtākās satura un formas pielāgojuma izpausmes konstatējamas tieši lirisko folkloras formu kropļojumos.¹⁵

Padomju folklorā tika pārņemti klasiskie folkloras arhetipi, tēlu sistēmas, lingvistiskās struktūras, kā arī ētisko un estētisko vērtību korelācijas modeļi, bieži papildinot tos ar didaktisko elementu, kas klasiskajās folkloras formās sastopams salīdzinoši reti. Bija vērojama klasiskajiem folkloras personāžiem, piemēram, trīs biļinu episkajiem spēkavīriem (Ilja Muromietis, Dobriņa Nikitičs un Aļoša Popovičs), raksturīgo pārdabisko spēju projicēšana uz jaunās folkloras centrālajiem tēliem. Piemēram, Staļina tēls tika apveltīts ar pārdabisku gudrību un fizisko spēku, un pēc analogijas ar Ilju Muromieti tas tika sūtīts “klajā laukā” (*chisto pole*) cīnīties ar ienaidnieku.¹⁶

Arī latviešu folkloras vulgarizācijas konteksts maz atšķirās no šīs nu jau vispārpieņemtās padomju kultūras sovjetizācijas prakses. Lai gan sākotnēji Latvijā teicēja un folklorista “sadarbības” tēze īpaši popularizēta netika, taču pēc 1951. gada 23. janvārī – 3. februārī Maskavā sarīkotās Vissavienības etnogrāfiskās apspriedes šādas “sadarbības” nepieciešamība jau tika pasludināta kā obligāti izpildāma direktīva: “Folkloristam aktīvi jāpiedalās folkloras jaunradē, jāpalīdz radīt idejisku, augstvērtīgu laikmetīgo folkloru, jāapkaro viss nezinātniskais, arhaiski nevērtīgais, neidejiskais tautas daiļradē.”¹⁷

Mazliet oriģinālu nokrāsu latviešu padomju folkloras vākšanai piešķir fakts, ka vākšanas procesā tika pieprasīts mazāk orientēties uz atsevišķiem jeb individuāliem, bet vairāk – uz kolektīviem teicējiem kā darbam organizētiem kolektīviem (kolhoza brigādi, kad tā dodas darbā vai veic darbu, uz strādnieku maiņām cehos, uz kolektīviem ražošanas apspriedēs, darba pārtraukumos utt.).¹⁸

Formāli salīdzinot latviešu un krievu padomju folkloras “mantojumu”, ir vērojamas vēl vairākas atšķirības, kā, piemēram: latviešu padomju tautasdziesmās praktiski neparādās militārā tematika, kam krievu analogos tiek atvēlēta visai ievērojama loma.¹⁹ Iespējams, ka šis fenomens saistāms ar atšķirīgo vēsturisko un sociālpolitisko pieredzi, kā arī padomju folkloras ģenēzes hronoloģisko novirzi. Krievijā šo folkloras formu rašanās, kā tika minēts iepriekš, saistāma pat ar 20. gadsimta 20. gadiem, bet Latvijā –

tikai ar 40. gadu beigām. Lai gan 1945. gadā par Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Folkloras institūta direktoru kļuvašais Roberts Pelše saskaņā ar “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” publicēto informāciju jau 1911. gadā esot “teorētiski un praktiski licis pamatus latviešu marksistiskajai folklorai”²⁰

Jāakcentē savā ziņā unikāla latviešu padomju folkloras vārdu krājuma iezīme: lingvistisko arhaismu kombinēšana ar absolūtām terminoloģiskām novitātēm. Tā vienā vulgarizētas tautasdziesmas paraugā varēja līdzāspastāvēt tādi arhaiski, vissenākajos tautasdziesmu paraugos atrodamī terminī kā “sieks”, “pūrs” (kā laulību piedeva, ne mērvienība), “dālderis”, “dukāts” un tādi politizētie jaunpienesumi kā “kolhoznieks”, “kombainieris”, “Ļeņins”, “Stalīns”, “partija”.

Arī lingvistiskais plurālisms uzskatāms par īpašu, tieši Latvijas kultūrvidē raksturīgu padomju folkloras iezīmi – sacerējumu kopējais klāsts ir bilingvāls (latviešu, krievu valoda) vai pat trilingvāls (latviešu un krievu valoda, latgaliešu dialekts).²¹

Šajā rakstā aplūkotās tēmas hronoloģiskie ietvari aptver laika posmu no 1947. līdz 1954. gadam, sākot no brīža, kad publiski tika izsludināta latviešu padomju folkloras materiālu vākšana un apkopošana, līdz pēdējai noskaidrotajai šo materiālu publikācijai. Rakstā iekļauti un analizēti tikai minētajā periodā presē un attiecīgos krājumos publicētie, tātad oficiāli atzītie padomju folkloras sacerējumi, iekļaujot arī atsevišķus agrāk tapušos, bet minētajā periodā publicētos un padomju folklorā ierindotos tautas folkloras paraugus.

KLASISKO FOLKLORAS FORMU VULGARIZĀCIJAS MĒĢINĀJUMS LATVIEŠU FOLKLORĀ

Klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums latviešu folklorā hronoloģiski saistāms ar 20. gadsimta 40. gadu otro pusi un 50. gadu sākumu. Vadlīnijas Latvijas padomju folkloristu darbam iezīmēja 1947. gada 25. jūlijā laikrakstā “Literatūra un Māksla” publicētais Jāņa Niedres raksts. Pārmetot folkloristiem “buržuāziskajā Latvijā” nepilnīgu, nezinātnisku un formālistisku pieeju

folkloras vākšanai, folkloras teicēju šķiriskās piederības ignorēšanu un līdz šim savākto folkloras materiālu kopumā raksturojot kā “skaitliski iespaidīgu, bet būtībā trūcīgu latviešu folkloras vielu”, autors nosprauda šādu “darba programmu folkloristiem Staļina 4. piecgadē”:

- latviešu buržuāzisko folkloristu darba principu un metožu kritika, latviešu un krievu folkloras sakaru noskaidrošana,
- padomju folkloras materiālu iegūšana no visas Latvijas un vecās (klasiskās) folkloras materiālu vākšana no tiem apvidiem, kas buržuāziskajā Latvijā nebija aptverti, konkrēti norādot uz Ilūkstes apriņķa “12 mēmiem pagastiem”, kuros folkloras vākšana būtu veicama vispirms.²²

Līdzīgi kā citās PSRS republikās, arī Latvijā tika mērķtiecīgi strādāts pie padomju folkloras un kultūras tradīcijas leģitimitātes atrašanas.²³

Atzīstot Krišjāņa Barona veikuma progresīvo raksturu, visai drīz, gan netiešā veidā, bija likts noprast, ka latviešu padomju folkloristi gatavojas turpināt viņa “Dainu” tradīcijas, lai gan vienlaikus “Dainu” klasificējuma sistēma tika arī kritizēta kā nemarksisitiska, jo K. Barons “iziet no buržuāziska uzskata par cilvēku ģimeni kā sabiedrības pamatvienību”.²⁴ Latviešu padomju tautasdziesmām ideālajā variantā vajadzēja būt padomju ideoloģisko un politisko dogmu un postulātu izklāstam dainu pantmērā un ritmā.

Latviešu padomju folkloristiem līdz ar to nācās uziet un prezentēt padomju kultūrideoloģijas tiešu atainojumu tautas mutvārdu daiļradē un vēlams tādās šīs daiļrades formās, kas bija labi zināmas, tuvas un viegli saprotamas tautas vairākumam. Galvenais akcents padomju folkloras vākšanā tādējādi tika likts uz vitālāko, interaktīvāko, formāli atvērtāko un, protams, pazīstamāko latviešu klasiskās folkloras formu – tautasdziesmu. Reizē notika mēģinājumi piepildīt ar padomisku saturu arī atsevišķas citas latviešu tradicionālās folkloras formas, radot, piemēram, latviešu padomju sakāmvārdu jeb brahiloģismu, nostāstu, mīklu un pat anekdošu paraugus, tomēr tiem bija lemts īsāks mūžs un daudz pieticīgāka publicitāte nekā latviešu padomju tautasdziesmām.

LATVIEŠU PADOMJU SAKĀMVĀRDI UN PARUNAS

Pirmie latviešu padomju sakāmvārdi tika publiskoti atskaitē par Latvijas PSR folkloristu otro zinātnisko ekspedīciju Tukuma apriņķī 1948. gadā. Vākums izrādījās skaitliski neliels, turklāt tam pietrūka cerētās ideoloģiskās nokrāsas. Tā par sentences “Tas nav karavīrs, kas atdod savu dzīvību, neņemot 10 ienaidnieka dzīvības”²⁵ asinskāribu varētu priecāties jebkura armijas vai bruņota formējuma komandieri neatkarīgi no tā, zem kāda karoga viņi cīnītos.

Salīdzinoši krietni mērenāks bija kara laikā tapušais latviešu strēlnieku presē publicētais un padomju folklorā iekļautais izteiciens: “Tas nav īsts gwards, kas nav nogalinājis nevienu vācieti.”²⁶ Ideoloģiskās konkrētības trūkums izpaudās arī teicienā: “Ja valstij būs labi, arī tev būs labi,”²⁷ padarot to pieņemamu jebkuram autoritāra vai totalitāra tipa valstiskam veidojumam.

Tomēr jau tajā pašā 1948. gadā tika publiskoti arī pirmie visām padomju ideoloģiskajām un politiskajām prasībām atbilstoši sakāmvārdi par kolhozu tēmu:

- Viensētā dzīvoja, skrandās staigāja, kolhozā iegāja, svārkus uzvilka.
- Labs priekšsēdētājs neklaiņās, zīda kreklu apvilcis.
- Budzim budža daba.²⁸ (Parunas: “Sunim suņa daba” pārfrāzējums.)

Līdz ar masveida kolektivizāciju Latvijā 1949. gadā jūtami pieauga arī padomju sakāmvārdu klāsts:

- Ko nevar viens, to var visi kopā.
- Padomju cilvēks var kalnus pārceļt un gravas pielidzināt.
- Kas priekšzīmīgi kopējā darbā, tiem arī kolektīvs neliedz algu.
- Kolhozā darbi darāmi saskaņoti.
- Čaklie un apzinīgie rudenī algu nesīs uz muguras maisos, kūtrie – priekšautā.
- Rudenī algas dališana izārstēs sliņķus.²⁹

Latviešu padomju folklorā tika ieskaitīts arī Staļina teiciens: “*Mnogo ambitsii, malo amunitsii*” latviskotais variants: “Cilvēks ar lielu somu, bet mazu domu.”³⁰

LATVIEŠU PADOMJU NOSTĀSTI

Šo latviešu padomju folkloras veidu, spriežot pēc publiskoto vienību kvantitatīvajiem rādītājiem, nevar uzskatīt par sevišķi bieži sacerētu vai savāktu.

Atsevišķu nostāstu grupu veido stāstījumi, kuros daudzināta padomju partizānu un pagrīdnieku varonība un attapība Otrā pasaules kara laikā, īpaši uzsverot sarkano partizānu pieklājīgo un cilvēcīgo izturēšanos pret mierīgajiem iedzīvotājiem:

– 1942. gada vēlā rudenī Litenes pagasta Auravas ciemā kulšanas talkā ieradušies apmēram 10 bruņoti vīri, pa lielākaļ daļai privāti ģērbušies, citi palikuši ārā sardzē, teikuši, ka vāciešus sakaus, ka Sarkanā armija drīz nāks atpakaļ un ka no devējiem būs par saviem darbiem jāatbild. Pēc šīs demonstratīvās parādīšanās pazuduši, nevienam nekā nav darījuši.

– Stāsts par Imantu Sudmali. Reiz Imants ar diviem partizāniem bija devies vienā no saviem parastajiem izlūku gājieniem Latgalē. Uzdevums jau bijis veikts, kad viņš izdzirdējis mūzikas skaņas kādās tuvējās mājās. Imants, kas nepameta neno-skaidrotu nevienu sīkumu, nolēma pārbaudīt, kas par cilvēkiem tur priecājas. Izrādījās, ka telpa pilna šucmaņu, kas, ieročus nolikuši kaktā, uzdzīvoja. Imants ar viņam piemītošo aukstasinību sāka rīkoties. Vienu partizānu nolika par sargu, bet ar otru devās telpās. Iekarsušie šucmaņi ienācējiem nepiegrieza gandrīz nekādas uzmanības. Imants mierīgi noņēmis savas brilles, noslaucījis tām stiklus, tad atkal uzlicis un teicis: “Un tagad, kungi, rociņas gaisā!” Un pagriezis pret tiem savu automātu. Šucmaņus, likās, bija ķēris zibens no skaidrām debesīm. Dažus mirkļus tie sēdēja mēmi un nekustīgi kā sālsstabi, tad lēnām sāka celties rokas.³¹

Ja iepriekš minētos stāstus raksturoja izklāsta loģika, izvērsts un literāri bagāts stāstījums, tad 40. gadu beigās tapušie nostāsti par Ļeņinu izcēlās ar galēju primitīvismu un valodas nabadzību:

- Ļeņinu strādnieki mīlēja, viņš bija labs runātājs un visu labi darīja.
- Ļeņins nekad neklausījās, ko citi viņam stāstīja, bet gribēja pats par visu pārliecināties, pats visu skatīt savām acīm.³²

Šādiem un līdzīgiem sacerējumiem, protams, nebija nekā kopīga ar latviešu tautas nostāstiem un teikām ne satura, ne formas ziņā. Turklāt padomju folkloras veidotājus un vācējus no dziļākiem un plašākiem mēģinājumiem radīt padomju nostāstus un teikas atturēja šim folkloras veidam dabiski piemītošie fantastisku pārspilējumu elementi, kurus būtu ļoti grūti integrēt padomju ideoloģiskajās dogmās un politiskajās nostādnēs, neriskējot kļūt smieklīgiem un tādējādi izpelnīties apsūdzību pretpadomju darbībā.

LATVIEŠU PADOMJU ANEKDOTES

Padomju folklorā tika iekļautas kara laika anekdotes, kurās izsmiets nacistiskās Vācijas okupācijas režīms, tā vietējie atbalstītāji un līdzskrējēji:

- Kādā latviešu mājā ienācis vācu kareivis, nolīcis uz galda zobenu un teicis: “Es tagad šē esmu noteicējs.” Pēc brītiņa ienācis no lauka saimnieks, nolīcis blakus mēslu dakšu un teicis: “Jaunskungs, jums pie tik liela naža vajag arī lielu dakšu.”
- Vistas pašnāvība. Pēc tam, kad vācieši pieprasīja no katras vistas nodot 70 olu gadā, Asūnes pagastā notika šāds gadījums. Kāds zemnieks krustceļos pakāra vistu un pielika klāt zīmīti ar šādu saturu: “Godātais ģenerālkomisār! Nevainojiet, nesodiet saimnieku par manu nāvi. Es nespēju priekš jums izdēt 70 olu un tāpēc labprātīgi dodos pašnāvībā. Manas mirstīgās atliekas lūdzu ieskaitīt mana saimnieka gaļas nodevās.”
- Rīgā nevar dabūt gaļu tāpēc, ka visi teļi leģionā, cūkas augstos amatos un visas govīs staigā ar vāciešiem.³³

Minētās anekdotes ar to asprātību un trāpīgumu neapšaubāmi pieskaitāmas vislabākajiem latviešu politisko anekdošu žanra paraugiem. Tās radās tajā īsajā brīdī 1943.–1944. gadā, kad latviešu tautas veselīgais prāts neapmierinātībā ar nacistu valdīšanas veikto piespiedu mobilizāciju SS karaspēkā, pieaugošajām lauksaimniecības produktu nodevām un nacistu okupantu vietējo rokaspuisi nelietībām atradās vienotās pozīcijās ar padomju varu. Daļa latviešu sabiedrības bija gatava sagaidīt Sarkano armiju kā atbrīvotāju. Šajās anekdotēs latviešu lauku māju saimnieks netiek rādīts kā budzis, bet gan ir atjautīgs, izdomas pilns pozitīvs personāžs.

Stāvoklis krasi mainījās līdz ar padomju varas atgriešanos. Anekdotes kļuva par abpusgriezīgu asmeni. Padomju režīma represijas, obligātās lauksaimniecības produktu piegādes un klaušas deva pamatu anekdotēm. Turklāt bieži nenācās izdomāt neko jaunu, atlika tikai vecajās anekdotēs nacistu ģenerālkomisāra vārdu nomainīt ar Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja titulu – un anekdote bija gatava. Taču šāda veida anekdošu stāstītājus (teicējus) gandrīz neizbēgami gaidīja smagas represijas. Tādējādi anekdošu stāstīšana kļuva par ārkārtīgi bīstamu lietu.

Tika gan veikti atsevišķi mēģinājumi sacerēt padomiskas anekdotes, piemēram, par budžiem, kuri, uz baznīcas torņa uzrapušies, gaida angļus vai zviedrus, par “atomkara kurinātājiem” Čērčilu un Trumenu,³⁴ bet rezultāts acīmredzot bija tik nožēlojams, ka konkrēto anekdošu tekstus atzina par nepublicējamiem. Padomju folklorā radīja savdabīgu situāciju, kad smieklīgi bija nopietni domāti sakāmvārdi un tautasdziesmas, bet par anekdotēm smieklī īpaši nenāca.

LATVIEŠU PADOMJU MĪKLAS

Padomju mīklu radīšana notika divos veidos. Pirmais paņēmieni neatšķīrās no tādu folkloras veidu kā tautasdziesmu vai daļēji sakāmvārdu darināšanā praktizētās seno tekstu aizstāšanas ar pārveidojumiem. Tā latviešu tautas mīkla:

– Tērauda sunīt's

Māju sargā.

Atminējums: atslēga,

jaunajā padomju versijā bija šāda:

– Tērauda sunītis milzu vērtības sargā.

Atminējums: kolhoza klēts atslēga.³⁵

Katram padomju ideoloģisko audzināšanu saņēmušam latvietim, šo mīklu minot, bija jāsaprot un jāzina, ka agrāko “eksploatatoru iekārtu” laikā mājā nekādu milzīgu vērtību nevarēja būt. Sociālismā savas mājas slēgšana uzskatāma labākajā gadījumā par sliktu paradumu, sliktākajā – tas liecina, ka cilvēkam ir kaut kas slēpjams. Priekšstatu, kas ir milzu vērtības, nabaga latvietis iegūvis tikai pēc kolhozu izveidošanas, un vienīgi šī kolhozu (sabiedriskā) manta ir jātur aiz atslēgas.

Savukārt kādai citai mīklai:

– Kas dara piecus darbus reizē?

Atminējums: kombains,³⁶

vajadzēja skaidri norādīt, ka tehnikas progress Latvijas laukos kļuvis par realitāti, vienīgi pateicoties padomju varas nodibināšanai.

Otrais padomju mīklu veids bija t.s. anagrammas – vārdu mīklas, kuru atminējums iegūstams, pārstatot doto vārdu burtus vai zilbes un tā atrodot citu vārdu. Padomiskie nosaukumi, jēdzieni un lozungi bija jāatrod šādās mīklās:

– Gaidris Irbe. Kas ir šis jauneklis? Atminējums: brigadieris.

– A. Bernads, Z. Gaisava, B. Rumpītis, Dz. Asaris. Kas ir šo jauniešu lozungs? Atminējums: Esi gatavs darbam un PSRS aizsardzībai.

– Pēteris Salna, Ādams Kāpējs, Gustavs Alvoša. Ko gaida šie jaunieši? Atminējums: Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanas.

– A. Saka, M. Papa, A. Jasņēravs. Kas jāveic šiem jauniešiem? Atminējums: pavasara sējas kampaņa.

– Balva Pavārs, Irina Bilāks. Kāds ir šo jauniešu darba mērķis? Atminējums: vairāk labības virs plāna.³⁷

Protams, varētu jau papētīt, cik Latvijā ir Gaidru, vai kādā no vēlētāju sarakstiem atrodams Gustava Alvošas vārds un vai pavasara sējas kampaņu pirmrindnieku vidū sastopams arī kāds A. Jasņērvs. Tomēr prātīgāk laikam gan būtu atzīt, ka samākslotu un ērmīgu padomju mīklu darināšanas vārdā tika upurētas latviešu personvārdu rakstības literārās normas.

LATVIEŠU PADOMJU TAUTASDZIESMAS

Tomēr tieši tautasdziesma iznesa gandrīz visu folkloras vulgarizācijas mēģinājumu smagumu, kas citu tautu folkloras ideoloģiskas pielāgošanas gadījumos bija vienmērīgi izklaidēts pa dažādiem klasiskās folkloras žanriem.³⁸

Latviešu padomju tautasdziesmu izpētē izmantojami divi viens otru papildinoši analīzes veidi: tieša tekstuālā analīze (ietver vadonības kulta un padomju dzīves reāliju izpētes līmeņus) un formas un satura semantiskā analīze (ietver satura vulgarizācijas un formas plaģiātisma līmeņus).

Vadonības kulta folklorizācijas pamatā iegūla jaunā “pārcilvēka” – padomju dzīves ideoloģisko, politisko, sociālo, morālo, ētisko un arī estētisko vērtību nesēja un to ideālās kvintesences iemiesotāja – ideja. Vadonības folklorizācijas koncepcijā vadonis (varonis) – politiskais un garīgais līderis, kas jau *a priori* ir apveltīts ar visām ideālā cilvēka iezīmēm, tika zināmā mērā pretnostatīts visiem pārējiem indivīdiem un tautai kā šo indivīdu kopumam. Vadoņa tēla ētiskās un estētiskās kvalitātes izteikti konfrontēja ar anonīmo, no atsevišķiem – ne vienmēr ideāliem vai glorificēšanas vērtiem – indivīdiem sastāvošo tautas masu.

Jaunajā padomju folkloras koncepcijā tauta tika iekļauta piesardzīgi, un ļoti bieži tā veidoja vien daudzkrāsainu, interesantu un politikorektu vadoņa tēla izcēluma fonu. Vadoņa un tautas attiecības automātiski tika definētas kā pakārtotas: vadonis allaž ir līderis, viņa autoritāte nav apšaubāma. Viņš ir visu vērtīgo un nozīmīgo ideju avots; atsevišķos gadījumos arī bargs, bet taisnīgs soģis, patriarhs, zināšanu un prasmju, dzīvesprieka un spēka

devējs. Viņš ir arī vadonis saule – padomju dzīves makrokosma absolūtais centrs.

Tomēr vadoņa un tautas subordinācijā nav saskatāms pakārtotā elementa mazvērtīguma uzsvars – tieši pretēji, tiek akcentēta tautas lielā nozīme un tās pastāvīgā līdzdalība visos sociāli politiskajos procesos. Tauta ir kolektīvs praktiskā darba darītājs, kas pārnes darba dzīvē un ikdienā vadoņa idejisko doktrīnu. Un šo simboliski praktisko uzdevumu tautai nav grūti veikt, ja vadonis – saule to nepieciešamības gadījumā tēvišķi pamāca, morāli stiprina un pat aplaimo ar dažādām, ikdienas dzīves komforta līmeni paaugstinošām lietām.³⁹

Vadoņa un tam paklausīgās tautas tēliem latviešu padomju tautasdziesmās tiek izvirzīts arī ideoloģisks pretmets – nosacīts antivaronis, valsts, sistēmas un tautas ienaidnieks. Vadoņa tēls vairumā gadījumu ir personalizēts – vadonis netiek apdziedāts anonīmi, turpretim antivaroņa vārds padomju tautasdziesmās tiek minēts ārkārtīgi retos gadījumos.⁴⁰ Biežāk tas parādās kā apkopojošs koncepts – kā padomju sistēmai nomināli naidīgas sociālās grupas piederīgais, uz kuru automātiski tiek attiecinātas visas “ienaidnieku” raksturojošās iezīmes.⁴¹ Ļoti reti antivaronis tiek aprakstīts tikpat poētiski kā vadonis un viņam pietuvinātie: tā adjektīva vai verba substantivizācija,⁴² kas uzkrītoši dominē vadoņa aprakstā, antivaroni raksturo vien dažu tautasdziesmu piemēros.

Vadonības kulta arhetipiskās variācijas latviešu padomju tautasdziesmās iespējams iedalīt šādi:

1) vadonis kā audzinātājs, izglītotājs, apgaismotājs, ideologs:

Ļeņins tautu aicināja
Kopā darbus apvienot,
Staļins visus iemācīja
Kopā sēt, kopā pļaut.⁴³

2) vadonis kā aksioloģijas pamata principu definētājs, ētiskās doktrīnas postulētājs un šīs doktrīnas centrs:

a) vadonis – patriarhs:

Paldies saku
Staļina tēvam:
Mūžam saulīte
Padomju zemē.⁴⁴

b) vadonis – tautas labklājības cēlājs (personīgi):

Staļinam pateicos
Par pensijas devumiņu;
Gods un slava Staļinam
Par vecīšu apgādību.

Gāja gadi, gāja mūži,
Kunga darbā vergojot;
Staļins Konstitūciju mums devis,
Nu var brīvi uzelpot,
Jaunu dzīvi veidojot.⁴⁵

c) vadoņa personifikācija – partija:

Par mūsu nākotni –
Gaišu un priecīgu
Partijai, Staļinam
Dižais paldies!⁴⁶

3) antivaronis (ārējā un iekšējā ienaidnieka tēls: Rietumu valstu politiķi, budži u.c.):

Aiz jūrām Čerčilkungs
Atombumbu vicināja.
Nebrauc tuvu, Čerčilīti,
Ar savām mašīnām.
Nogrims tavas gaisa bumbas
Dziļā jūras dibenā.⁴⁷

Nebrēc, budzi, nebēdā,
 Ja neņem kolchozā.
 Tev paliek tā maizīte,
 Ko atņēmi gājējiem.⁴⁸

Budzis brēca, budzis kļiedza,
 Kolchozā neiešot.
 Ej pie velna mālus mīt,
 Nav tev vietas kolchozā.⁴⁹

Nav vairs kungu kūlējiņu,
 Nav vairs sviedru rijējiņu,
 Neraud mana rudzu druva
 Negausnieka apcirkņos.⁵⁰

Savukārt padomju dzīves reāliju atainojumā padomju tautasdziesmās iespējams izšķirt divus nozīmīgus diskursus: padomju dzīves reāliju analītiski strukturālo un salīdzinošo diskursu.

Pirmo grupu raksturo konsekvents padomju dzīves reāliju aplūkojums bez salīdzinājuma ar citiem politiskajiem un ekonomiskajiem modeļiem, savukārt otrā grupa piedāvā vismaz nominālas salīdzinājuma iespējas. Abu grupu ētiskā un estētiskā bāze gan ir ļoti līdzīga – abos gadījumos tiek lietoti identiski ideoloģiskie un tematiskie pretmeti (dihotomijas) un tiek ekspluatēta formula: “labais = skaistais” vai “jaunais = neglītāis”. Tāpat saskatāmas līdzīgas sociālo grupu, profesiju un ekonomisko reāliju apraksta shēmas.

Padomju dzīves reāliju analītiski strukturālo diskursu latviešu padomju tautasdziesmās var klasificēt pēc:

1) sistemātiskās pieejas (kolektīvs, kolhozs, sovhozs, kopiena utt.):

Kas kaitēja nedzīvot,
 Dižajā kolchozā,
 Brīvi ļaudis, brīvas domas,
 Pricēgs darba darītājs.⁵¹

2) antropocentriskās pieejas (personalizētā variantā – Staļins (Ļeņins), anonīmā variantā – koptīruma arājiņš, bāliņš utt.):

Ļeņins – mūsu dzīves saule,
 Ļeņins – mūsu dzīves prieks,
 Staļins – mūsu vadon's cēlais,
 Staļins – mūsu mīlais draugs.

Ļeņins meta dzirksteli
 Darbļaužu pulkā,
 Liesmu uzpūta
 Lielais Staļins.⁵²

Godājiet jūs, meitiņas,
 Koptīruma arājiņu,
 Koptīruma arājiņš
 Ved ļautiņus saulītē.⁵³

Rudens meta zelta vilni
 Pār kolchoza tīrumiņu,
 Bāliņš veda zelta graudus
 Mūsu pašu apcirkņos.⁵⁴

3) fenomenoloģiskās pieejas (kolhoznieki (kā sociālā grupa), strādnieki (kā šķira), vergu un kalpu laika beigas, brīvības saule utt.):

Vecus kokus vētra lauza,
 Lai aug jaunas ataudzītes,
 Vergu važas ļaudis meta,
 Lai aug skaista darba dzīve;
 Varu ņēma darbaļaudis,
 Dzīvi jaunu kaldināt.⁵⁵

Pēc migliņas saule lēca,
 Visu rasu nožāvēja,
 Tā atnāca brīves saule,
 Asariņas žāvēdama.⁵⁶

Kolchoznieki mežā brauca,
Galvā caunu cepurītes:
Kolchoznieces govīs slauca,
Dzeltenām kurpītēm.

Meži trīc, meži dimd
Aiz kalniem, ielejām.
Kas tos mežus tricīnāja?
Kas to zemi dimdināja?
Strādnieks mežus tricīnāja,
Traktors zemi dimdināja.

4) tehnocentriskās pieejas (elektrifikācija, jaunas ražošanas vienības, moderna lauksaimniecības tehnika utt.):

Lai ir viegli, kur ir viegli,
Kolchozā – tur ir viegli,
Traktors ara, traktors sēja,
Kombains kūla zelta graudus.⁵⁷

Zilīte atnesa
Jaunu vēsti:
Kolchoza mājās
Saulīte lēca,
Saulīte lēca
Istabas vidū,
Spīdēt spīdēja
Pie augstiem griestiem.⁵⁸

Nāciet, ļaudis, skatīties,
Kādas lietas kolchozā:
Elektrība malku cērt,
Elektrība govīs slauc.

Bet padomju dzīves reāliju salīdzinošo diskursu padomju tautsdziesmās var klasificēt pēc:

1) padomju cilvēka laimīgās dzīves kā pretmeta imperiālisma spaidiem;

2) padomju sociālās drošības kā pretmeta imperiālisma un kapitālisma ekspluatācijai:

Bumba, bumba, ātombumba! –
Tā kliedz miera ienaidnieki.
Nost ar karu, nost ar karu! –
Tā sauc visi darba ļaudis.

Pār jūrām zilajām
Bieza migla paceļas:
Tā nevaida bieza migla,
Miljardieri karu draud.
Tiem vajaga kara peļņas,
Darbaļaužu asintiņu.

Tomēr pēdējās tautasdziesmas gadījumā, kā atzīmēja bargie kritiķi, “vārds “asintiņš” padara šo dziesmu seklu, diskriminē pašu miera cīņas tēmu, jo amerikāņu miljardieru kara plāni paredz miljonu iznīcināšanu, neredzētu asiņu izliešanu”.⁵⁹

FORMAS UN SATURA SEMANTISKĀ ANALĪZE

Latvijas padomju folklorā izšķirami divi galvenie tautasdziesmas vulgarizācijas semantiskie virzieni – satura jeb kontenta un formas vulgarizācija (plaģiātisms).

Satura vulgarizāciju raksturo tendence reālu tautasdziesmu tekstos aizstāt atsevišķus oriģinālos terminus ar citiem – padomju dzīves realitāti raksturojošiem, kā arī tendence selektīvi pārveidot tautasdziesmu. Piemēram, četrriņdē saglabāt divas oriģinālas riņdas un pievienot divas jaunsacerētas; saglabāt vienu oriģinālo riņdu un pievienot trīs jaunsacerētas utt.

Savu laiku rudzus sēju,
Savu laiku āboliņu;
Savu laiku kolchoznieki
Dara saldu alutiņu.

Kolchoznieku dārziņā(i)
Rindām auga ābelītes:
Kad atnāca rudenītis,
Siekim bira āboliši.

Plaša, plaša mana zeme,
Nu varēju atelpot.
Plašu soli dzīve prasa
Ikvienā vietīnā.

Rītā teku, vakarā,
Nava grūti patecēt,
Dzirdu citus darba ļaudis,
Kopu soli dimdinot.⁶⁰

Es kolhoza kumeļam
Trīs gadiņi stalli taisu:
Stikla durvis, vara grīda,
Sidrabiņa redelītes.

Pēdējais piemērs, neraugoties uz teju ideālo formālo atbilstību latviešu padomju tautasdziesmas darināšanas kritērijiem, tika asi kritizēts, jo “sacerētājs ir ņēmis vecu latviešu tautas dziesmas pantu, kurā zemnieks viensētnieks stāsta par staļļa celšanu savam kumeļam, apmainījis vārdu “savam” ar “kolhoza” un domā, radījis padomju tautas dziesmu. Bet iznākusi – padomju īstenības nopulgošana. Iedomājieties tikai: trīs gadi taisa vienam kumeļam stalli! Un tas pie mūsu celtniecības tempiem, kad kolhozos vairāk nekā simt zirgiem uzceļ stalli dažos mēnešos!”⁶¹

Satura vulgarizācijas rezultātā veidojās literāras kompilācijas, kurās atrodami gan oriģinālie klasiskās folkloras elementi, gan mākslīgi pievienoti jauninājumi. Jautājums par šādas kompilācijas izveides mērķi ir atklāts vēl arvien, un var izvirzīt pieņēmumu, ka šāds veco un jauno elementu sapludinājums varēja būt nepieciešams folkloras tradīcijas pārmantojamības un leģitīmās saiknes šķietamības radīšanai. Noteikti bija nepieciešams norādīt, ka lat-

viešu padomju tautasdziesmu tradīcijai patiesībā ir dziļas kultūr- vēsturiskas un lingvistiskas saknes – ka jaunās mutvārdu folkloras formācija, jaunā tematika un jaunie arhetipi tieši izriet no klasiskajiem avotiem un ir cieši saistīti ar tiem.

Kalnā kāpu gaviļēt,
Lai balstiņa tālu skan,
Lai dzirdēja visi ļaudis,
Tur dziedāja kolchoznieki.

Ai, brālīti, mīļū, baltu,
Laid māsiņu kolchozā.
Kolchozā viegla dzīve,
Dar' darbiņu dziedādami.⁶²

Iespējams, ka pseidofolkloras tradīcijas iedibinājumiem ar laiku vajadzēja kļūt par neatņemamu klasiskās folkloras tradīcijas daļu: uz to norāda tādas pazīmes kā centieni maksimāli sapludināt tās terminoloģiju ar tradicionālajām, gadsimtu gaitā nostiprinātajām tautasdziesmu lingvistiski strukturālajām shēmām. Minētā tendence uzskatāma gandrīz vienīgi par klasisko latviešu tautasdziesmu ideoloģiskas pielāgošanas instrumentu, jo, piemēram, krievu klasiskās folkloras lirisko formu ideoloģiskā apstrādē tā izmantota daudz nekonekvētāk.⁶³

DIDAKTISKĀS KULTŪRIDEOLOĢIJAS, ĒTIKAS UN ESTĒTIKAS ELEMENTI SATURA VULGARIZĀCIJAS KONTEKSTĀ

Didaktiskās kultūrīdeoloģijas kategorijas tautasdziesmu satura vulgarizācijā ienāca neuzkrītoši un pakāpeniski: tika meklēts balanss starp arhaiskajiem, tradicionālajiem, it kā instinktīvi atpazīstamajiem elementiem un jaunajiem konstruktiem, kas satura vulgarizācijas ģenēzes procesā tika “injcēti” klasiskās tautasdziesmas formas un satura veselumā. Arhaisko un jauno elementu nostatīšana līdzās akcentēja tradicionālo un jauno kategoriju

līdzvērtīgumu vai pat to faktisko saplūdumu. Tomēr didaktiskā kultūrideoloģija šajā aspektā nebūtu uzskatāma par agresīvas propagandas instrumentu – padomju sistēmu slavinošās idejas bieži tika paustas vien noģiedamā formā.⁶⁴ Reāli jaunajās tautasdziesmās kultūrideoloģijas projekcijas izpaudās vien atsevišķu terminu vai īsu izteicienu veidā: piemēram, padomju tautasdziesma no savas autentiskās versijas atšķiras vienīgi ar nelielu, parazītisku terminoloģisko papildinājumu – politiska darbinieka vārdu, padomju sociālajā realitātē cildinātu profesiju vai partijas nosaukumu.

Lieli, plaši rudzu lauki
Kā ezeri līgojās,
Diži, skaisti kolchoznieki
Ar darbiņu lepojās.⁶⁵

Ai, dzīvīte, ai, dzīvīte,
Laba bija kolchozā,
Gan darbiņu viegli veikt,
Gan dziesmiņu padziedāt.⁶⁶

Satura vulgarizācija parasti nerevidēja tautasdziesmā iekodētās ētiskās un estētiskās kategorijas, bet, aizstājot tās autentisko saturisko un semantisko centru ar ideoloģizētu parazītu, automātiski novirzīja visas sākotnējās projekcijas uz oriģinālajai versijai svešo, jaunpievienoto konceptu.⁶⁷

Tāpat jāatzīmē, ka daudzas tautasdziesmu tematiskās grupas savas neakcentētās didaktiskās ievirzes dēļ šādiem pielāgojumiem vispār nebija izmantojamas. Padomju politizētās folkloras vācējiem nācās visai labi orientēties klasisko tautasdziesmu materiālā, lai atlasītu tās nedaudzās tautasdziesmu grupas, kuru “modernizācijā” varēja mēģināt pielietot satura vulgarizācijas principus – turklāt vēl censties tos sasaistīt ar didaktiskās kultūrideoloģijas prerogatīvām.

Ētikas un estētikas elementi padomju tautasdziesmā bija izteikti korelējoši, vienlīdz nozīmīgi un kolorīti. Galvenā šo ele-

mentu sasaistes īpatnība bija to minimālā pakļaušana tiešai redakcijai – pārveidojot tautasdziesmas, lielākā daļa oriģinālā teksta parasti tika atstāta neskarta. It īpaši gadījumos, ja šīs konstrukcijas bija lingvistiski izsmalcinātas un attiecīgi optimāli izmantojamas tautasdziesmas jaunā, ideoloģiski derīgā centrālā tēla izcelšanai.

Klasiskajām tautasdziesmām raksturīgā ētisko un estētisko elementu sasaistes dihotomija daļēji tika pārnesta arī uz padomju tautasdziesmām. Pozitīvo varoni tradicionāli raksturoja pozitīvas personības iezīmes, sociāli pieņemama vērtībkategoriju orientācija, cildena rīcība un piedienīga uzvedība, ko dabiski papildināja arī varoņa tēla estētiskās kvalitātes – pievilcīga āriene, miesiskais skaistums, fiziskais spēks un izturība.⁶⁸ Savukārt negatīvais tēls jeb antivaronis līdz ar apšaubāmu morāli ētisko stāju varēja iemiesot arī tikpat apšaubāmas estētiskās kvalitātes. Vizuālā apraksta ziņā antivaronis visbiežāk vispār nebija iezīmēts – visa uzmanība bija veltīta viņa destruktīvajai personībai, nejaukajam raksturam un nepieņemamai pārliecībai, uztverot ārējo nepievilcību kā pēc noklusēšanas pašsaprotamu lietu.⁶⁹

Tomēr, neraugoties uz pozitīvo un negatīvo varoņu dabisko arhetipisko pretnostatījumu, to vienlaicīga parādīšanās tautasdziesmu tekstos praktiski nav konstatējama.

Formas vulgarizāciju jeb formas plaģiātismu savukārt raksturo centieni “ielikt jaunu saturu vecā čaulā”, uz ko norāda klasiskās tautasdziesmas teksta parametru saglabāšana, pilnībā pārveidojot saturu. Tas nāk ar jaunām tekstuālām konstrukcijām, kurās vairs praktiski nav atrodami klasisko tautasdziesmu terminoloģijas vai arhaisko gramatisko formu “citāti”.

Nav laika, nav laika
Veltus vārdus tērēt,
Nav laika, nav laika
Uz vietas stāvēt.
Padomju zeme
Jāceļ mums skaista,
Jāceļ mums varena
Pašu darba rokām.

Jāveido kolhozi,
 Jādaīlo pilsētas.
 Jāvada ūdeņi
 Tuksnešos sausos.⁷⁰

Atbilstoši šiem principiem tika radītas padomju tautasdziesmas gan latviešu, gan krievu valodā, turklāt formas plaģiātisma kritēriji tika ievēroti ļoti precīzi (latviešu valodā saglabājot latviešu tautasdziesmu ārējās pazīmes, krievu valodas gadījumā – krievu tautasdziesmu ārējās pazīmes).

*Oi kalina, oi malina,
 V rechke tikhhaia voda.
 Ty skazhi, kalina,
 Kak popala ty siuda?
 Traktoristy, kombainery
 Kazhdy den' byvaiut tut,
 Tonkikh vetok naryvaiut,
 A tsvet belyi beregut.⁷¹*

Formas plaģiātisma kontekstā īpaši aktualizējas padomju folkloras vācēju paveiktā darba ticamības jautājums: vai 50. gadu sākumā organizētās padomju mutvārdu folkloras vākšanas ekspedīciju dalībnieki Latvijas laukos kaut ko arī *savāca*, vai visu it kā *savākto* patiesībā sacerēja paši.⁷² Iespējams, ļoti neliela daļa vēlāk publiskotā materiāla tika savākta (vai kopīgi radīta) ekspedīciju laikā, tomēr jāšaubās, vai patiesi autentiskais tautasdziesmu klāsts, ja tāds vispār eksistēja, varēja būt sociāli un politiski piemērots plašai padomju auditorijai, jo tas līdztekus kolhoza vai fabrikas saulainās ikdienas cildinājumam varēja skart arī diezgan skarbus Staļina laika Padomju Latvijas sociālās īstenības aspektus. Piemēram, alkoholismu, vardarbību, seksuālu izlaidību un līdzīgas tēmas. Radikālākie autentisko padomju tautasdziesmu paraugi, kas eksistēja tā dēvētajā ķēķa mutvārdu tradīcijā, līdz oficiālās folkloras vācējiem, visticamāk, nekad nenonāca. Un, pat ja pie kādas “ķēķa tautasdziesmas” folkloras vācēji arī tika, tad, pro-

tams, nevarēja būt ne runas par to oficiālu fiksēšanu un vēl vairāk – publiskošanu. To izskaidro gan teicēju, gan folkloras vācēju pamatotās bailes no iespējamās konfrontācijas ar valdošo ideoloģiju, kam varēja būt visai nepatīkamas sociālekonomiskas vai tiesiskas sekas.

Viens no retiem šādas tautasdziesmas piemēriem ir Maļinovkas sādžā pierakstītais teksts par kolhoza dzīvi (pierakstīts krievu valodā 1949. gadā):

*Ia v kolhoze rabotala,
Buraki perebirala.
Chto po luchshe – otklala,
Samagona budu gnat',
Vsia brigada napilas'...*

“Kēķa mutvārdu tradīcijas” piemērus latviešu valodā pētījuma autoriem atrast nav izdevies.

DIDAKTISKĀS KULTŪRIDEOLOĢIJAS, ĒTIKAS UN ESTĒTIKAS ELEMENTI FORMAS PLAĢIĀTISMA KONTEKSTĀ

Didaktiskās kultūrideoloģijas, ētikas un estētikas projekcijas formas plaģiātisma kontekstā raksturo lingvistisko elementu un tēlaino izteiksmes līdzekļu daudzveidība. Klasisko latviešu tautasdziesmu vulgarizācijai, izmantojot formas plaģiātisma principus, raksturīga pilnīga senās terminoloģijas zaudēšana – folkloristam vairs nav jānomoka sevi ar veco un jauno jēdzienu korelācijas panākšanu, tautasdziesmas pamatteksta apstrādi, kā arī arhaisko deskriptīvo kategoriju attiecināšanu uz teksta jaunajiem centrālajiem tēliem. Retos gadījumos tiek saglabātas atsevišķas ētiski estētiskās analogijas, piemēram, saule kā dabiskā skaistuma, gaismas, dāsnuma, absolūtās labestības simbols, kas pilnībā korelē ar vadoņa (varoņa) tēla pārspīlējumu.⁷³

Formas plaģiātisms paredz pilnīgi jaunu, ar klasisko tautasdziesmu tematiku nesaistītu tēlu ētiskās un estētiskās

konstruēšanas metožu izmantošanu, kā, piemēram, arī no PSRS sociālās realitātes attālinātu konceptu ieviešanu. Protams, šie koncepti gan tika lietoti tiešai vai netiešai padomju dzīves un politiskās iekārtas cildināšanai. Piemēram:

Sniedz pretī rokas
Lielajai brīvei
Ļaudis no Ķīnas,
No citām zemēm.

Tomēr formas plaģiātismam raksturīga ne tikai tēlaino izteiksmes līdzekļu bagātība un pat zināma literārā pievilcība, bet arī ārkārtīgi vienkārša, pat primitīva pieeja tautasdziesmu tekstu konstruēšanai, kas balstīta klišejskā jautājuma – atbildes polemikā. Tajā tiek izvirzīts autoritatīvs, neapstrīdams apgalvojums par centrālā elementa absolūto kultūrideoloģisko pilnību.

Vai zināt tādu zemi,
Kāda mūsu Padomjzeme?
Padomjzeme – saules zeme,
Otru tādu neatrast.⁷⁴

LATVIEŠU PADOMJU FOLKLORAS IZMANTOŠANA PROPAGANDAS KAMPAŅĀS

Pirmā plašākā latviešu padomju folkloras kopojuma publikācija bija veltīta Staļina 70. dzimšanas dienas atzīmēšanai. Staļins tika godināts un slavīnāts visos iespējamajos folkloras veidos – gan ar sakāmvārdiem:

- Staļina vārdi – zelta vārdi;
- Staļina padoms – vislabākais padoms,

gan Aizkraukles kolhoznieku sacerētā nostāstā “Kā Staļins likumus devis”:

- Kad Maskavā bijusi likumdošana, tad ļaudis saaicināti uz Maskavu, uz Kremli. Pats Staļins jaunos likumus pa punktiem lasījis priekšā un jautājis, vai der.

Netika aizmirsta arī Staļina konstitūcija, ko cildināja kāda Ventspils apriņķī tapusi padomju tautasdziesma:

Ar Konstitūciju, ko devis Staļins,
Mums, darba tautas cilvēkiem,
Ir uzlēkusi brīves saule,
Kas mirdz pār mūsu likteņiem.

Piedevām Staļina jubilejai veltītajā latviešu padomju folkloras apkopojumā bija apgalvots, ka “Staļina Konstitūcijas daži panti latviešu darba ļaudīm jau kļuvuši tik pazīstami, ka tie it kā jau folklorizējušies un tos kā sakāmvārdus lieto ikdienas darba dzīvē”, kā piemērus minot šādas sentences:

- Padomju iekārtā darbu taisnīgi atalgo;
- Katram jāstrādā pēc viņa spējām;
- Atalgojumu katrs saņem pēc sava darba.⁷⁵

Latviešu padomju tautasdziesmas tika izmantotas arī vietējo padomju vēlēšanu kampaņā 1950. gada decembrī, vēlēšanu dienā (17. decembrī) laikraksta “Literatūra un Māksla” speciālā tieši šim notikumam veltītā atvērumā bez jebkādiem komentāriem publicējot astoņas tautasdziesmas. To, ka tās sacerētas konkrēti sakarā ar šīm vēlēšanām, apliecināja jau pati pirmā tautasdziesma:

Vēlēsim, vēlēsim
Deputātus decembrī,
Bēri jūgsim kamanās,
Brauksam jautri dziedādami.

Tālākajās četrindēs secīgi aprakstītas visas tā laika padomju vēlēšanu rituāla norises un prasības. Vispirms bija jāizrotā aģitpunktī (vēlēšanu iecirkņi):

Izpušķoju aģitpunktu
Ar zaļāmi skujiņām,
Ar zaļāmi skujiņām,
Ar sārtāmi lentītēm.

Pēc tam sekoja deputātu kandidātu izvirzīšana:

Izvirzījām deputātu,
Kurš bij labs darbinieks:
Lai prasītu padomiņu,
Kā labāk darbu veikt.

Protams, vislabāk bija tad, ja uz vēlēšanām varēja braukt nevis ar “kamanās iejūgtu bērīti”, bet gan ar automašīnu. Tas parādītu līdz ar kolhoziem atnākušo tehnikas progresu, turklāt bērītim būtu visai grūti piekarināt sarkano karogu, bet auto izrotāt bija daudz vieglāk:

Appuškoju mašīnīti
Ar sārtiem karogiem:
Lai jo tālu visi redz –
Kolhoznieki vēlēt brauc.

Nerakstīts, bet obligāts nosacījums bija vēlēšanu dienas rītā ierasties uz balsošanu pēc iespējas agrāk, tāpēc:

Gulēt iet kolhoznieki,
Rītā agri jāceļas,
Jo tie visi nolēmuši
Paši pirmie novēlēt.

Pienāca vēlēšanu dienas rīts:

Vēlēšanu rītiņā
Aunu kājas zābakos:
Lai pirmais novēlētu,
Kamēr citi zirgus jūdz.

Beidzot deputāts bija ievēlēts:

Ja, bērniņ, tu zinātu,
Kas ir tava māmuliņa!
Agrāk bija kalponīte,
Tagad tautas deputāte.⁷⁶

Pēdējā šeit citētā tautasdziesma izrādījās par vairākiem gadu desmitiem apsteigusi savu laiku un padomju ideologu un tiesību zinātnieku domu, jo tautas deputāta nosaukums tika ieviests tikai ar 1977. gada PSRS un 1978. gada Latvijas PSR konstitūcijas pieņemšanu. Līdz tam laikam un arī šīs tautasdziesmas sacerēšanas brīdī vietējo padomju oficiālais nosaukums bija “darbaļaužu deputātu padomes”, ko nekādi nevarēja sabalsot ar klasiskās tautasdziesmās izmantotajām atskaņām. Jāpiebilst, ka latviešu tautasdziesmās pieņemtais pantmērs visās šīm vēlēšanām veltītajās tautasdziesmās bija ievērots ļoti strikti.

SECINĀJUMI

Klasisko folkloras formu vulgarizācija, kas Latvijā hronoloģiski aptvēra ļoti īsu laika periodu no 20. gadsimta 40. gadu beigām līdz 50. gadu vidum, vislielākajā mērā skāra tautasdziesmas un izpaudās divos dažādos, savstarpēji neizslēdzošos veidos: kā tiešā teksta vai formas un satura semantiskā vulgarizācija.

Padomju tautasdziesmu tematiskais spektrs bija visai ierobežots, un tajā prevalēja vadonības glorifikācijas, padomju dzīves cildināšanas, atsevišķu sociālo grupu izcelšanas, kultūrideoloģiskās dominantes un padomju politiskā režīma nevainojamības tematika, kas dažos gadījumos sasauca ar autentisko tautasdziesmu sociālās nevienlīdzības kritikas akcentiem. Tautasdziesmu ētiskos un estētiskos komponentus raksturoja cieša leģitīma saikne, kā arī šī tandēma papildināšana ar didaktiski kultūrideoloģiskiem un sociālpolitiskiem uzslāņojumiem. Atšķirībā no krievu padomju folkloras, kam raksturīga dziļa, visaptveroša ievirze un apmēram divdesmit gadus ilgs evolūcijas periods, latviešu tautasdziesmas padomiskošana uzskatāma par izolētu un acīmredzami neveiksmīgu klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājumu bez jebkādam tālejošām sekām.

Tādējādi var secināt, ka latviešu folkloras vulgarizēto formu acīmredzamais mākslīgums, triviālums, kā arī to nespēja izraisīt polemisku rezonansi nedz valodnieku, literātu vai folkloristu

apriņdās, nedz arī plašākā sabiedrībā, norāda vien uz nodevu laikmetam – uz neproduktīvu padomju pseidokultūras izpausmi, kas no Padomju Latvijas sociokultūras “skatuves” pazuda tikpat ātri, kā bija uz tās parādījusies.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Lai gan pirmie padomju folkloras vākšanas fakti esot attiecināmi pat uz 1918. gadu: James von Geldern, Richard Stites (eds.) (1995). *Mass Culture in Soviet Russia: Tales, Poems, Songs, Movies, Plays and Folklore (1917–1953)*. Bloomington: Indiana University Press, p. 123.
- ² Lewis H. Siegelbaum (1992). *Soviet State and Society between Revolutions, 1918–1929*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 27–28.
- ³ David L. Hoffmann (2003). *Stalinist Values: the Cultural Norms of Soviet Modernity (1917–1941)*. Ithaca, NY: Cornell University Press, p. 15.
- ⁴ Igor' Simbirtsev (2008). *VChK v leninskoj Rossii: 1917–1922. V zareve revoliutsii*. Moskva: Tcentropoligraf, s. 27.
- ⁵ Martyn I. Latsis (1920). *Dva goda bor'by na vnutrennem fronte*. Moskva: Gos. izd., s. 11.
- ⁶ Sk., piemēram: Geldern, Stites (eds.). *Mass Culture in Soviet Russia: Tales, Poems, Songs, Movies, Plays and Folklore (1917–1953)*, p. 7.
- ⁷ Frank J. Miller (1990). *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudo-folklore of the Stalin Era*. Armonk, NY: M. E. Sharpe, p. 22 (šeit minēts odiozais pseidofolkloras pētījums “Stalin v narodnom epose”, Moskva, 1939, kas veltīts viņa 60 dzimšanas dienai. Šis darbs ir bibliogrāfiska rari-tāte).
- ⁸ Alma Ancelāne (1950). ZA Folkloras institūta IV zinātniskā ekspedīcija. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 130.–138. lpp.
- ⁹ Hoffmann. *Stalinist Values: the Cultural Norms of Soviet Modernity (1917–1941)*, p. 171.
- ¹⁰ Tatiana G. Ivanova (2000). Skazitel' i ofitsial'naia politika v oblasti fol'kloristiki v 1930-e gody. V kn.: *Doklady III nauchnoj konferentsii “Riabininskie chtenia 99”*. Petrozavodsk, s. 84–91.
- ¹¹ Irina V. Kozlova (2008). Fol'klor v svete ideologicheskogo diskursa 1930-kh godov (pisatel' N. P. Leont'ev i narodnaia skazatel'nitsa M. R. Golubkova). *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena*, vyp. № 74-1, s. 237–238.
- ¹² Doklad pisatelja N. P. Leont'eva “Moi opyt raboty so skazitel'nitsej M. R. Golubkovoij” na soveshchanii vo Vsesoiuznom Dome narodnogo tvorchestva (1994). V kn.: *Fol'klor Rossii v dokumentakh sovetskogo perioda 1933–1941 gg.: Sbornik dokumentov*. Moskva: Gos. resp. tsentr rus-skogo fol'klora, s. 103–104. Šeit autors N. Leont'jevs “sadarbību” ar folk-

loras teicēju Mariannu Golubkovu pamato šādi: "... es vēl neuzskatīju sevi par piederīgu folkloristu korporācijai, un mani vēl neapgrūtināja tie aizspriedumi, ar kuriem atsevišķi šīs cienījamās zinātnes pārstāvji ielēna dzīvo tautas vārdu. Man likās pilnīgi dabiski palīdzēt tālāk attīstīties šai ļoti apdāvinātajai teicējai [M. Golubkovai. – L. J., A. Ž.], ievirzīt [izcēlums mūsu. – L. J., A. Ž.] viņas radošo enerģiju kalpošanai padomju tautai.”

- ¹³ Irina V. Kozlova (2010). Spet' pesni o Lenine (na primere analiza skaza A. I. Gladkoborodovoi "O Lenine"). V kn.: *Vesenniaia shkola – 2010. Analiz fol'klornogo teksta: pragmatika, semantika, morfologija*. Pieejams: http://www.ruthenia.ru/folklore/ls10_program_kozlova.htm (skatīts 09.06.2016.)
- ¹⁴ N. Handzinskii (1925). "Pokoinishnyi voi" po Lenine. *Sibirskaiia zhivaia starina* (Irkutsk), vyp. III–IV, s. 53–64.
- ¹⁵ Miller. *Folklore for Stalin*, p. 7.
- ¹⁶ Ivanova. Skazitel' i ofitsial'naia politika v oblasti fol'kloristiki v 1930-e gody.
- ¹⁷ Jānis Niedre. Padomju zinātne par tautām un to daiļradi. *Literatūra un Māksla*, 18.02.1951., 5. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Sk., piemēram: K. N. Fenomenov (red.) (1968). *Russkii sovetskii fol'klor: Antologija*. Leningrad: Nauka. Te minēti padomju tautasdziesmu piemēri, kuru saknes, pēc sastādītāju domām, meklējamas 1917. gada revolūcionāro/agrīno pilsoņu kara notikumumu laikā (Iz-za lesu, lesu kopii i mechei / Vyshla rota kommunarov-likhachei' / Gei, gei, pust' govoriat, / Vyshla rota kommunarov-likhachei. / Vpered i vsekhi komandir ikh molodoi, / Vedet rotu kommunarov za soboi (49. lpp.)).
- ²⁰ Jānis Alberts Jansons (1950). R. Pelšes darbs latviešu folkloristikā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 107.–116. lpp.
- ²¹ Trilingvāls – tikai tādā gadījumā, ja latgalisko dialektu izdala kā atsevišķu (pašpietiekamu) lingvistisko veselumu. Latgaliešu dialektā tapušas padomju tautasdziesmas piemērs (saīsināts): "Vakor bejom vīnsētniki, / Šudin asam kolhoznīki."
- ²² Jānis Niedre. Latvijas folkloristikas padomju ceļš. *Literatūra un Māksla*, 25.07.1947., 2. lpp.
- ²³ Boriss Infantjevs (1950). Padomju Latvijas folkloristu sasniegumi 10 gados. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7, 176. lpp.
- ²⁴ Jānis Niedre. Krišjāņa Barona mūža darbs (sakarā ar 25. nāves gada dienu). *Literatūra un Māksla*, 07.03.1948., 2. lpp.
- ²⁵ Alma Ancelāne. Latvijas PSR folkloristu II zinātniskā ekspedīcija. *Literatūra un Māksla*, 01.08.1948., 6. lpp.
- ²⁶ Jānis Niedre (1948). *Latviešu folklorā*. Prof. R. Pelšes redakcijā. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 224. lpp.

- ²⁷ Ancelāne. Latvijas PSR folkloristu II zinātniskā ekspedīcija, 6. lpp.
- ²⁸ Niedre. *Latviešu folklorā*, 223. lpp.
- ²⁹ Alma Ancelāne. Folklorā – padomju dzīves atspoguļotāja. *Literatūra un Māksla*, 18.09.1949., 1. lpp.
- ³⁰ Niedre. *Latviešu folklorā*, 224. lpp.
- ³¹ Turpat, 222. lpp.
- ³² Ancelāne. Folklorā – padomju dzīves atspoguļotāja, 1. lpp.
- ³³ Niedre. *Latviešu folklorā*, 220. lpp.
- ³⁴ Turpat, 221. lpp.
- ³⁵ Alma Ancelāne (sast.) (1954). *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 16.–17. lpp.
- ³⁶ Alma Ancelāne. Kolhoza laukos dzied kombaini. *Literatūra un Māksla*, 07.09.1952., 4. lpp.
- ³⁷ Ancelāne. *Latviešu tautas mīklas*, 340.–341. lpp.
- ³⁸ Hoffmann. *Stalinist Values: the Cultural Norms of Soviet Modernity (1917–1941)*, pp. 146–147.
- ³⁹ Krievu tautas klasisko folkloras formu vulgarizācijā materiālā labuma/dzīves komforta paaugstināšanas tendence ir vājāk izteikta – tajā dominē kopējā jeb tautas masu labuma ideja.
- ⁴⁰ Viens no nedaudziem piemēriem – V. Čērčila pieminēšana. Detalizētu konkrētā precedenta analīzi sk. 47. atsaucē. Arī krievu folkloras vulgarizācijas piemēros konkrēts antivaronis tiek minēts ārkārtīgi reti.
- ⁴¹ Budzis, kungs utt.
- ⁴² “Nav vairs kungu kūlējiņu, / Nav vairs sviedru rijējiņu, / Neraud mana rudzu druva / Negausnieka apcirkņos.” (*Latviešu padomju folklorā: izlase* (1950). Rīga: Latvijas PSR ZA, 4. lpp.) Šajā piemērā redzama gan adjektīva (īpašības vārda), gan verba (darbības vārda) substantivizācija kā poētiska antivaroņa apraksta metode.
- ⁴³ *Latviešu padomju folklorā*, 2. lpp. Četrindē fiksēta reti sastopama iezīme: divu vadoņu un to funkciju subordinācija. Ļeņins tajā atklāts kā konceptuāls vadonis, ideologs un teorētiķis, bet Staļins – praktisko funkciju veicējs, teorētisko nostādņu ieviesējs dzīvē, praktisks – tautai tuvs un saprotams darbaudzinātājs (uz to norāda visai vienkāršotā formā izteiktā Staļina funkcija – kopīgas strādāšanas iemācīšana).
- ⁴⁴ *Latviešu padomju folklorā*, 1. lpp.
- ⁴⁵ Alma Ancelāne. Staļina tēls latviešu padomju folklorā. *Literatūra un Māksla*, 25.12.1949., 5. lpp.
- ⁴⁶ *Latviešu padomju folklorā*, 2. lpp. Šajā piemērā vērojama īpatnēja kombinācija – partija tiek minēta kopā ar Staļinu (kā pateicības saņēmēji), un to minēšanas kārtība norāda uz partiju kā plašāku loģisku konceptu. Tomēr personifikācijas limenis, kas pausts četrindes tekstā, drīzāk norāda uz nozīmi pastiprinošu jēdzienisku (ne terminoloģisku) tautoloģiju – pateicība tiek izteikta gan Staļinam kā partijas personifikācijai, gan

- arī Staļinam kā vadonim/sociālās labklājības cēlājam utt. personīgi. Šī tautoloģija redzama arī četrriņdē: “Paldies teicu Staļinam, / Paldies teicu Partijai, / Es strādāju kolchozā, / Man dzīvīte kalnā gāja, / Man dzīvīte kalnā gāja, / Ne rikšiem – aulēkšiem.” Turpat, 2. lpp.
- ⁴⁷ Te saskatāma īpatnēja tautasdziesmu arhaisko lingvistisko konstruktū pielāgošana jaunajai tematikai: “kunga” koncepts tiek kombinēts ar anti-varoņa personifikāciju – šajā gadījumā tiek veidots saliktenis no terminiem “Čerčils” un “kungs” (šīs pašas formas analogs – nievājošā nozīmē lietotā deminutīva forma “Čerčilitis”). Interesants, pat odiozs ir arī minētās četrriņdes vēsturiskais konteksts – Lielbritānija, nevis 40. gadu beigu un 50. gadu sākuma vienīgā pasaules kodollielvalsts ASV tiek pozicionēta kā kodolkara iespējamā izraisītāja.
- ⁴⁸ *Latviešu padomju folklorā*, 9. lpp.; ar terminu “gājēji” apzīmēti “kolhozā gājēji” (nevis gājēji kā arhaiska bezzemnieku grupa).
- ⁴⁹ *Latviešu padomju folklorā*, 9. lpp. Šajā piemērā redzams arhetipiskā absoļūtā ļaunuma tēla – velna – piesaukšanas fakts, tādējādi vēl vairāk pastiprinot anti-varoņa vispārējo negativismu, asocialitāti (arī nevēlamību – simbolisko izstumšanu no kopienas, par kuras daļu viņš pats arī nevēlas būt).
- ⁵⁰ *Latviešu padomju folklorā*, 4. lpp.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² Šī un iepriekšējā četrriņde: turpat, 1. lpp.
- ⁵³ Turpat, 8. lpp.
- ⁵⁴ Turpat, 7. lpp.
- ⁵⁵ Turpat, 2. lpp.
- ⁵⁶ Turpat. Šajā četrriņdē jaunais – mākslīgais elements gandrīz nav saskatāms; pilnīgi iespējams, ka tā saglabājusi savu sākotnējo formu un saturu, tikai agrīnā padomju perioda folkloristi tās saturā saskatījuši iespējamās ideoloģiskās projekcijas 40. gadu padomju dzīves “romantiskajā” realitātē. Kā piesaistes koncepts izmantots abstraktais un dažādi traktējamais jēdziens “brīves saule”.
- ⁵⁷ *Latviešu padomju folklorā*, 6. lpp.
- ⁵⁸ Turpat, 7. lpp. Šī četrriņde arī iezīmīga ar pārspīlētu valodas tēlainību, aprakstot tik triviālu, lai gan nenoliedzami progresīvu faktu kā dzīvojamo ēku elektrifikācija.
- ⁵⁹ Jānis Niedre. Pret viltus tautiskumu mākslinieciskās pašdarbības jaunradē. *Literatūra un Māksla*, 10.02.1952., 3. lpp.
- ⁶⁰ Šī un iepriekšējās četrriņdes – *Latviešu padomju folklorā*, 3. lpp.
- ⁶¹ Niedre. Pret viltus tautiskumu mākslinieciskās pašdarbības jaunradē, 3. lpp.
- ⁶² *Latviešu padomju folklorā*, 3. lpp.
- ⁶³ Informāciju par krievu folkloras satura korekcijas metodēm vulgarizācijas kontekstā sk.: Tatiana G. Ivanova (2002). O fol'klornoj i psevdofol'klornoj

prirode sovetiskogo eposa. V kn.: *Rukopisi, kotorykh ne bylo: Poddelki v oblasti slavianskogo fol'klora*. Moskva: Ladomir.

- ⁶⁴ Spilgti noģiedamās formas piemēri: “Pēc miglīņas saule lēca, / Visu rasu nožāvēja, / Tā atnāca brīves saule, / Asariņas žāvēdama” un “Pulkā gāju, pulkā nācu, / Pulkā viegla strādāšana, / Pulkā viegla strādāšana, / Drīz darbiņu padariju” (*Latviešu padomju folklorā*, 4. lpp.).
- ⁶⁵ Turpat, 3. lpp.
- ⁶⁶ Turpat, 5. lpp.
- ⁶⁷ Uz to shematiskajā latviešu folkloras attīstības tendenču aprakstā norāda Aldis Pūtelis. Sk.: Aldis Pūtelis (1997). *Folklore and identity: the situation of Latvia. Folklore: Electronic Journal of Folklore*, issue 4, pp. 61–76 (raksta elektroniskās kopijas 8. lpp.).
- ⁶⁸ Miller. *Folklore for Stalin*, p. 146.
- ⁶⁹ Ētiski estētisko pretmetu dihotomija tiek atstāta “pēc noklusēšanas”. Jo visi tāpat zina, kāds ir pozitīvais un kāds negatīvais varonis. Tomēr anti-varoņa ētiskās “kvalitātes” tekstuāli ir daudz biežāk fiksētas nekā viņa estētiskās (vai tieši pretēji – antiestētiskās) iezīmes. Tā, piemēram, četrtrindē “Nebrēc, budzi, nebēdā, / Ja neņem kolchozā. / Tev paliek tā maizīte, / Ko atņēmi gājējiem” (*Latviešu padomju folklorā*, 9. lpp.) minētais budzis ir skaļš (trokšņains) un zaglīgs – šīs abstraktā antivaroņa arhetipa iezīmes atrodamas tekstā. Savukārt uz tā estētiskām kvalitātēm konkrētu norāžu tekstā nav. Var tikai teorētiski pieļaut, ka budzis noteikti nav ekvivalents cēlajam, skaistajam un staltajam kolhozniekam, traktoristam vai [koplauka] arājiņam.
- ⁷⁰ Jaunas latviešu tautas dziesmas par mieru un Staļina laikmeta celtnēm. *Literatūra un Māksla*, 12.11.1950., 2. lpp.
- ⁷¹ Fenomenov (red.). *Russkii sovetskii fol'klor*, s. 35.
- ⁷² Katrai latviešu padomju tautasdziesmai tiek uzrādīts reāls teicējs. Teicēja identitāte fiksēta pēc klasiskās folkloras teicēju atzīmēšanas parauga, piemēram: Teikusi kolchozniece Florentine Matisone, Valmieras raj. Dikļos. FI 1769, 2122 (*Latviešu padomju folklorā*, 4. lpp.). Ļoti retos gadījumos kā teicējs tiek uzrādīta personu kopa (piemēram, pionieru pulciņš, kolhoznieki utt.).
- ⁷³ *Latviešu padomju folklorā*, 1. lpp.
- ⁷⁴ Turpat, 3. lpp.
- ⁷⁵ Ancelāne. Staļina tēls latviešu padomju folklorā, 5. lpp.
- ⁷⁶ Jaunas latviešu tautas dziesmas par vēlēšanām. *Literatūra un Māksla*, 17.12.1950., 2. lpp.

LATVIAN SOVIET FOLKLORE:
AN ATTEMPT AT VULGARIZATION OF CLASSICAL
FOLKLORE FORMS
(1947–1954)

Arturs Žvinklis

Researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.
Scientific interests: parliamentarianism of the Republic of Latvia (1920–1934), Soviet and Nazi rule in Latvia (1940–1991).

Leo Jansons

Scientific interests: the Baltic issue after 1945, 20th century history of international rights, socioeconomic history of the USSR, Soviet industrialization.

The article examines the process of creating the Latvian Soviet folklore as an attempt at vulgarization of classical folklore forms.

Key words: vulgarization of folklore; Soviet folklore; Latvian Soviet folk songs; the semantic and textual analysis of Latvian Soviet folk songs.

Summary

The article discusses attempts to manipulate and vulgarize classical Latvian folklore forms in order to make them suitable for Soviet ideological purposes. This process took place between late 1940s and mid-50s, creating quite bizarre pieces of the so-called Soviet oral tradition that, in many ways, resembled original folklore material. Most of them were completely forgotten quite soon as a useless part of Latvian Soviet literary heritage. However, in the context of in-depth studies of Soviet cultural history, they still may revive researchers' interest as sources reflecting oddities in the development of the early Latvian Soviet literature on the one hand, and as unique attempts to manipulate both the form and contents of such classical Latvian folklore forms as tales, proverbs, riddles and folk songs on the other.

As it is impossible to cover the whole Latvian Soviet folklore material in a single article, authors have chosen a few typical examples of the folklore manipulations, which provide a clear idea how the process was planned, carried out and reflected.

In current research a general insight into the historical and ideological origins of folklore vulgarization development during the Soviet era is given, too, with a particular emphasis on the comparative dimension of the Russian and Latvian folklore “improvement”. As the very idea of folklore fitted for Soviet ideology had emerged during the turbulent times of the Civil War and war communism experiment and had reached its peak during the so-called high Stalinism in the late 1930s, Russian folklore shows significantly wider spectrum of ideological impact than its Latvian counterpart. Folklore sovietization in Latvia took only a decade to develop, but Russian folklore was subjected to intense ideological retailoring for almost thirty years.

VĒSTURES AVOTI

Ēriks Jēkabsons

LATVIJAS UN PSRS ATTIECĪBAS: MILITĀRO DELEGĀCIJU APMAIŅA 1937. GADĀ

Pagājušā gadsimta 30. gadu vidū un otrajā pusē Padomju Savienības starptautiskais iespaids pakāpeniski turpināja pieaugt, cita starpā šai valstij noslēdzot bilaterālus savstarpējas palīdzības paktus ar Franciju un Čehoslovākiju. PSRS un Baltijas valstu savstarpējās attiecības bija sarežģītas, pirmajai cenšoties dažādos veidos piesaistīt Baltijas valstis sev, faktiski tās pakļaujot. Tieši šādā virzienā darbojās PSRS ārpolitikas Baltijas virziena realizētāji. Turklāt viņu mērķis nekādā gadījumā nebija attiecības uz līdzvērtīgiem pamatiem, ko diezgan skaidri apliecināja arī Latvijas valdības 1935. gada 10. jūlija priekšlikuma (paužot gatavību noslēgt divpusēju savstarpējas palīdzības līgumu ar PSRS) atstāšana bez mazākās ievēribas un atbildes Maskavā. Līdzīga situācija bija ar pārējām Baltijas valstīm (iemesls – arī Maskavas nevēlēšanās uzņemties sev neizdevīgas saistības Polijas vai Vācijas agresijas gadījumā pret kādu no Baltijas valstīm). Sekoja Maskavas mēģinājumi panākt Baltijas valstu piesaisti sev, no savas puses neuzņemoties nekādas saistības, turklāt apstākļos, kad pati centās panākt attiecību uzlabošanu ar Vāciju. Tādējādi Baltijas valstīm, īpaši Latvijai un Igaunijai, kļuva sevišķi sarežģīti saglabāt labas attiecības vienlaikus ar visām reģionā dominējošajām un savstarpēji pretrunās esošajām valstīm – PSRS, Vāciju un Poliju. 1936. gada pavasarī PSRS valdība uzaicināja Baltijas valstu armiju štābu priekšniekus kā viesus piedalīties 1. maija karaspēka parādē Maskavā un “ie pazīties ar PSRS armiju”. Pēc tam, kad priekšlikumu bez savstarpējas apspriešanās ar pārējām valstīm bija pieņēmušas Lietuva un Igaunija, piekrišanu izteica arī Latvijas puse, un pasākumā piedalījās Latvijas Armijas štāba priekšnieks ģenerālis

Mārtiņš Hartmanis kopā ar Armijas štāba Informācijas daļas priekšnieku pulkvedi Grigoriju Ķikuli.¹ Vēsturnieks Edgars Andersons uzskata, ka uzaicinātāju mērķis bija demonstrēt Baltijas valstu tuvināšanos PSRS, kā arī savas militārās varenības apliecināšana pēdējo pārstāvjiem. Tomēr lielāku iespaidu vizīte neatstāja.²

1937. gada februārī Baltijas valstis oficiālā vizītē apmeklēja PSRS Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks maršals Aleksandrs Jegorovs,³ bet tā paša gada septembrī visu triju Baltijas valstu armiju vadības pārstāvji viesojās PSRS. Latvijas delegāciju vadīja Augstākās karaskolas priekšnieks pulkvedis Hugo Rozenšteins, tajā ietilpa Artilērijas inspektora štāba priekšnieks pulkvedis Andrejs Skroderēns, Armijas štāba Operatīvās daļas Operatīvās nodaļas priekšnieks pulkvedis-leitnants Jānis Upītis, 8. Daugavpils kājnieku pulka štāba priekšnieks pulkvedis-leitnants Rūdolfs Vēliņš un Armijas štāba Operatīvās daļas Operatīvās nodaļas priekšnieka palīgs kapteinis Kārlis Augstkalns.⁴

Publicētie dokumenti – Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera pārskats par Aleksandra Jegorova vizīti Latvijā, sūtņa Friča Kociņa ziņojums par Latvijas armijas delegācijas viesošanos PSRS un Latvijas delegācijas vadītāja – pulkveža Hugo Rozenšteina ziņojums par saviem un kolēģu Sarkanās armijas manevros gūtajiem iespaidiem par Padomju Savienības bruņotajiem spēkiem. Šie dokumenti ir būtiskas liecības par norisēm abu valstu vēsturē un savstarpējās attiecībās, ļaujot tās izprast pilnīgāk. Publicētajos dokumentos iespēju robežās maksimāli saglabātas oriģinālās rakstības īpatnības.

Ārlietu ministra V. Muntera⁵ pārskats sūtņiem par Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieka maršala A. Jegorova⁶ vizīti Latvijā. 1937. g. 27. februārī

Pagodinos Jūs īsumā informēt par maršala Jegorova braucienu uz Latviju.

Mēs vienojāmies ar kara ministra kungu,⁷ ka mēs liksim lielāku uzsvāru uz to – rādīt viesim mūsu armijas un tautas dzīves apstākļus un mazāk dižoties ar armijas tehniskiem sasniegumiem,

ar kuriem viesi pārsteigt laikam būtu bijis grūti. Tādēļ arī maršals Jegorovs un viņa pavadoņi ir izgājuši cauri garu programmu, jo bez 5. pulka,⁸ Sapieru pulka⁹ un Cēsu garnizona¹⁰ viņi vēl apmeklēja Armijas Ekonomisko veikalu,¹¹ daiļamatniecības izstādi, Ķemerus, Brāļu kapus un Rīgas tirgu.

Pēc mūsu armijas vadības ieskatiem un arī spriežot pēc manām sarunām ar pašu maršalu un ar P.S.R.S. sūtni,¹² viesi ar savu uzturēšanos Latvijā ir bijuši apmierināti. Nekādas politiskas sarunas maršals Jegorovs šeit nav vedis, tāpat arī nav pārrunāts jautājums par jebkādiem kara pasūtījumiem. Šai sakarībā man jāpiezīmē, ka tādas pārrunas nav notikušas arī Lietuvā, un ziņas par tām, kā arī krievu karaspēka [iespējamo] caurlaišanu caur Lietuvas teritoriju ir tikušas lancētas¹³ no Polijas.

Zīmīga bija vācu preses atturība sakarā ar maršala braucienu, un man līdz šim vēl nav nācis zināms neviens vācu preses raksts, kurā būtu atkārtota nodrāztā pasaciņa par Baltijas valstu ietekmēšanu no P.S.R.S. puses.

Vēl man jāpiemin viens protokolārs apstākļi, kas šeit diplomātiskās aprindās izsaucis zināmas pārrunas, proti, maršals Jegorovs Kauņā un Tallinā ir ticis pieņemts pie valsts galvas,¹⁴ turpretim Rīgā tas nav noticis. Šai ārējā apstākļi gribēja saskatīt zināmu politisku niansi, bet tas neatbilst patiesiem apstākļiem. Kauņā un Tallinā maršals piedalījās abu valstu nacionālos svētkos¹⁵ un viņa sastapšanās ar valsts galvām bija neizbēgama, kādēļ pieklājība prasīja, lai pirms tam viņš izdarītu attiecīgas vizītes. Rīgā apstākļi bija citādi, un, tā kā pagājušā gadā maijā mūsu štāba priekšnieks¹⁶ nav bijis vizītē ne pie Kaļiņina,¹⁷ ne pie Molotova,¹⁸ tad mēs neredzējām vajadzību organizēt audienci pie Valsts prezidenta.¹⁹ No padomju puses arī nekādas piezīmes šai jautājumā nav taisītas.

Kāds, kas biežāk sastapās ar padomju viesiem, novērojis starpību starp veco paaudzi, kuru reprezentēja pats maršals un 2 no viņa pavadoņiem, un jauno paaudzi, kurā ietilpa pārējie 2 maršala pavadoņi. Kamēr ar vecās paaudzes pārstāvjiem varēja diezgan viegli rast personīgu kontaktu, jauno virsnieku mentalitātē jau bija svešāka. Esot ticis novērots arī, ka pēdējie nav lāga ticējuši, ka mūsu veikalos var katrs brīvi iepirkties, un tāpat viņi esot

apšaubījuši, ka kareivju pusdienas, ko viņi nogaršoja vienā otrā vietā, esot ikdienišķa parādība.

No atsevišķām maršala Jegorova piezīmēm ievēribu pelna sekojošais.

Viņš izteicās, ka ar Vāciju nav iedomājama saprašanās ne tagadējā, ne nākošā paaudzē. Tāpat viņš izteica zināmas aizdomas par Hitlera²⁰ politiku, uzsverot, ka varbūt patlaban iestājies zināms nomierinājums, bet Hitlera cik-caki²¹ tomēr vedot uz noteiktu mērķi, ko viņš izteica savā grāmatā.²² Bez tam viņš stipri interesējās par to, ko ģenerālis Reek's²³ esot darījis Berlīnē, un vispār par ģenerāli taisījis vienu otru zobgalīgu piezīmi. Viņš prasījis, vai arī mēs taisoties braukt uz Berlīni, uz ko viņam atbildēts, ka līdz šim par to nav ticis runāts. Pēc Jegorova informācijas, drīzumā notikšot maršala Rydz-Smiglija²⁴ brauciens uz Berlīni. Beidzot, zīmējoties uz Holsti²⁵ braucienu uz P.S.R.S., viņš izteicās, ka tagad ar Somiju ejot labāk.

Savelkot visu kopā, jākonstatē, ka šis ceļojums kvalificējams kā draudzības un miera demonstrācija, bez kādiem sevišķiem politiskiem vai propagandas blakus nolūkiem.

Avots: *Hoover Institute Archives*, Latvian Embassy²⁶ in Stockholm, box 4.

Sūtņa F. Kociņa²⁷ ziņojums ārlietu ministram V. Munteram par Latvijas armijas vadības delegācijas piedalīšanos Sarkanās armijas manevros. 1937. g. 7. oktobrī

Sekojošā sarkanarmijas štāba ielūgumam, š.g. 18. septembrī Padomju Savienībā ieradās mūsu armijas 5 virsnieku delegācija ar ģenerāli Rozenšteinu²⁸ priekšgalā. Vienā laikā ar viņiem ieradās arī 3 igauņu un četri lietuvju virsnieki. Lietuvas delegāciju reprezentēja ģenerālis Pundzevičius,²⁹ Igaunijas – ģenerālis Kruus.³⁰ Bigosovas stacijā viesus sagaidīja Baltkrievijas kara apgabala štāba priekšnieks.³¹ Pavadītas no Baltijas valstu un Padomju Savienības militāriem pārstāvjiem, delegācijas tieši izbrauca uz manevru vietu: Rogačevas–Gomeļas rajonu.

Sprīžot pēc skaitliskā sastāva, Baltkrievijas sarkanarmijas manevrus, kurus vadīja apgabala komandieris Belovs,³² jāuzskata

par lielākiem š.g. rudens manevriem Padomju Savienībā. Viņos aktīvu dalību ņēma 5 strēlnieku korpusi, 2 kavalērijas korpusi, motor.-mehān. korpus (4 brigādes), gaisa desanta brigāde un daudzas citas vienības. Arī kara komisāra maršala Vorošilova,³³ kara aviācijas priekšnieka Alkšņa³⁴ un Maskavas kara apgabala komandiera maršala Budjonniņa³⁵ piedalīšanās norāda, kādu vē-rību piegriezta armijas vadība šiem manevriem.

Noslēdzot manevrus, š. g. 26. septembrī maršals Vorošilovs pieņēma dalībnieku parādi [...]

Mūsu delegācijas atsauksmes par manevriem visumā bija la-bas. Pēc viņas novērtējuma, komandējošais sastāvs samērā jauns, ar vājām vispārējām un militārām zināšanām. Kareivju apmācība un ārējā disciplīna ļoti laba. Komandieriem vāja taktiskā uztvere. Vadītāju darbība stipri shematiska. Darbību paņēmieni strauji, lai ar ātrumu, tehnisko ieroču pārsvaru un masām sistu pretinieku. Šāda apmācība var dot labus rezultātu pirmā darbības periodā, turpretim, saduroties ar līdzīgiem spēkiem, kustīgu un taktiski sagatavotu pretinieku, rezultāti var būt citādi. Aviācija un motori-zētās daļas kā tehniski, tā individuāli ir labi sagatavotas. Tas pats sakāms attiecībā uz tanku daļām, tanki ir moderni, ar labi apmā-cītu apkalpi. Vispārīgi, materiālā daļā jaunievedumi gan nav tieši novērtēti. Priekšnieku un apakšnieku attiecības korektas, tomēr priekšniekos novērojama zināma atturība pret padotiem, acīm-redzot bailes no viņu kritikas. Kādās formās šīs attiecības var iz-liesties kara laikā, ir liels jautājums.

Uzņemšana bijusi laipna; sevišķu uzmanību guvusi mūsu de-legācija, kuru parasti atzīmējuši pirmā vietā. Igaunijas delegācija bijusi atturīga. Viņu militārā pārstāvja majora Sinkas³⁶ nevietā iz-teiktā kritika izsaukusi pat ironiskas piezīmes no maršala Voroši-lova. Kad mūsu delegācijas vadītājs gribējis saskaņot ar igauņiem atbildes runu, ģenerālis Kruus paskaidrojis, ka viņam no ģenerāļa Laidonera³⁷ doti speciāli norādījumi. Tiešām, viņa runa bijusi īsa un, salīdzinot ar pārējām, atturīgāka.

26. septembrī manevriem izbeidzoties, Baltkrievijas kara ap-gabala priekšnieks Belovs rikojis manevru dalībniekiem un de-legācijām uzņemšanu, kurā piedalījies arī maršals Vorošilovs.

Belovs savā runā izteicis prieku par Baltijas valstu delegāciju ierašanos un cerības, ka tās ar redzēto apmierinātas. Pasvītrojis, ka sarkanarmija kalpo mieram, bet vajadzības gadījumā prātis aizstāvēt savu tēviju.

Atbildes runā mūsu delegācijas vadītājs ģenerālis Rozenšteins pateicies par viesmīlību un ielūgumu noskatīties sarkanarmijas manevros, kurus tā vērojuši ar lielu interesi, un atzīmējis sarkanarmijas labo apmācību. Starp citu, teicis: “Mēs šeit dzirdējam, ka sarkanarmija kalpo mieram. Arī mūsu armijai ir tāds pat mērķis. Jau 18 gadus mums ir labas kaimiņu attiecības. Esmu pārliecināts, ka šīs labās attiecības paliks arī nākotnē.”

No 27. līdz 30. septembrim militāro delegāciju locekļi uzkavējās Maskavā, kur apmeklēja teātrus, apskatīja Volgas–Maskavas kanālu,³⁸ sarkanarmijas namu³⁹ un citas ievērojamākās vietas. 28. septembrī delegāciju vadītājus pieņēma maršals Jegorovs.

30. septembrī sarīkoju pie sevis brokastis, kurās piedalījās visu militāro delegāciju locekļi, Igaunijas lietvedis,⁴⁰ Lietuvas sūtnis,⁴¹ Sarkanarmijas ģenerālštāba priekšnieks Mereckovs⁴² ar štāba virsniekiem un Baltijas valstu un Pad[omju] Savienības militārie pārstāvji. 30. septembrī delegācijas atstāja Maskavu.

Tagadējā laikmetā viens no visvairāk lietotiem terminiem ir karš, ar kuru ciešā sakarā stāv vārdi – armija, manevri. Vasaras intensīvām apmācībām izbeidzoties, armija savu gatavību pārbauda rudens manevros, kurus rīko parasti apvidos, kur kara laikā nāksies darboties. Ziņas par lieliem rudens manevriem nāk no visām Eiropas valstīm. Padomju Savienība savus lielos manevrus rīkoja š.g. Polijas robežu tuvumā. Viņos noskatīties bija lūgtas no ārzemniekiem vienīgi Baltijas valstu militārās delegācijas, neskaitot sarkanarmijai piekomandētos atsevišķos Francijas armijas virsniekus. Pag. gadā viņos noskatījās Čehijas⁴³ un Francijas militārās autoritātes. Mūsu armijas virsnieki, kuriem nācās pirmo reizi vērot sarkanarmijas taktiskās mācības, pie tam vienā no svarīgākiem kara apgabaliem, aiznesa, man šķiet, bagātus un vērtīgus novērojumus par lielā kaimiņa armijas kaujas spējām, kurus līdz šim tie smēla no ārvalstu literatūras.

Avots: *Hoover Institute Archives*, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

Izraksts no ģenerāļa H. Rozenšteina pārskata par Latvijas militārās delegācijas iespaidiem Sarkanās armijas Baltkrievijas kara apgabalā 1937. g. 21.–24. septembra manevros

1. Sarkanās armijas kara darbības principi.

Sarkanās armijas kara darbības principi ir izteikti viņu 1936. g. pagaidu lauka reglamentā (P.U.⁴⁴ – 36). Šie principi, kuri savā principā nemainīgi, neatšķiras no tiem principiem, kādi uzstādīti pie mums. Dažādības saskatāmas tikai to pielietošanas metodēs.

Pašā pirmajā vietā sarkanā armijā tiek likts aktivitātes princips. Ja mēs to varam pielietot tikai taktisko vienību darbībā, tad sarkanā armijā, kā skaitliski lielā armijā, prasa to pielietot arī operatīvā mērogā. Reglamentā tas deklarēts sekojoši: “Sarkanās armijas katra komandiera un cīnītāja audzināšanas un darbības pamatos jābūt pastāvīgai tieksmei uzsākt kauju ar ienaidnieku, lai viņu satriektu. Bez kaut kādas sevišķas pavēles ienaidniekam jāuzbrūk drošsirdīgi un strauji visur, kur vien tas tiek konstatēts.” Šī principa pielietošana, kas visumā kopēta no vāciešiem, cik novērots praksē, ir armijā iesakņojusies. Bet reizē ar to manevros vairākos gadījumos konstatēts, ka šis princips ne vienmēr pareizi tiek saaprasts. Tomēr, neraugoties uz šīm negatīvām parādībām, visumā jāsaprot, ka tagadējā Krievijas armija nav vecā Krievijas armija ar savu pasivitāti.

Tūliņ otrā vietā sarkanā armijā tiek likti spēku apkopošanas un taupības principi. Papildu mērķu sasniegšanai, izejot no spēku taupības principa, drīkst pielietot tikai tik daudz spēku, lai ienaidnieku saistītu. Praksē – strēlnieku lielāko vienību darbībā smagpunkts ne visur ticis izteikts ar vajadzīgo un iespējamo spēku daudzumu, kamēr jātnieku lielāku vienību darbībā nācies novērot pārspīlētu tiekšanos pēc spēku sakopošanas (kulak⁴⁵), sakarā ar ko bieži mazsvarīgos virzienos nav bijis spēku, kas varētu pat ienaidnieku saistīt.

Pārsteiguma princips.

Šis princips sevī ietver slepenību un kustīgumu, un šā principa pielietošanā sarkanā armija ir sasniegusi ļoti labus rezultātus.

Slepenības ieturēšanai, kā armijā, tā arī ārpus tās, tiek piegriezta ļoti liela vērība.

Ļoti lielus sasniegumus sarkanā armija var uzrādīt arī karaspēka lielās pārvietošanas spējās. Normālais dienas pārgājiens noteikts apvienotām ieroču šķirām (divīzijām, korpusiem) 32 km, un forsētais 42–44 km.

Ar atvieglotu tērpu (bez mantu somām) karaspēks ir ietrenēts t.s. lēcienos (brosok⁴⁶), kuri var ilgt līdz 1 stundai, pie kam bataljonam šīnī laikā jāveic 8 km. Šī norma ir reglamentēta, un manevri pierādīja, ka tā tiek sasniegta.

Ja vecās Krievijas armijas vadība tika Vakareiropas⁴⁷ armijās novērtēta kā ļoti lēna lēmumu pieņemšanā, kļūdainā to izteikšanā pavēļu veidā, kā arī nekārtīgā un lēnā to nogādāšanā izpildītājiem, tad to nevar visumā teikt par sarkano armiju. Štābu darbu tehnika ir stipri uzlabota; lēmumi tiek pieņemti ātri, lai gan tie ir visumā shematiski. Pavēles ir īsas un skaidras, bet bez kopdarbības nokārtošanas. Sakari pavēļu nodošanā ir visumā nokārtoti. No tehniskiem sakaru līdzekļiem – radio ieņem vienu no pirmajām vietām.

Visumā ir jāsaka, ka vadība savā darbībā ir veikla.

Kopdarbība starp ieroču šķirām un vienībām vai operatīviem grupējumiem – vāji nokārtota. Cenšanās pēc īsām pavēlēm ļoti lielā mērā kavē kopdarbības saskaņošanu, sevišķi tas sakāms par vienībām, sākot no pulka un augstāk.

II. Iespaidis par armijas sastāva sagatavošanas pakāpi.

a) Komandieri

Divīzijas un augstāko vienību komandieri ir pilsoņu kara daļbnieki. Lielākā daļa no viņiem ir ar vāju vispārējo izglītību. Iespaidis tāds, ka to militārās zināšanas arīdzan vājas un taktiskā izpratne šaura. Pilsoņu kara piedzīvojumi ir shemats arī nākotnes darbības veidiem. Savu autoritāti pie padotajiem tie uztur ar saviem pilsoņu kara nopelniem. Aptaujājoties par vienu un otru no tiem, nekā nedzirdēju, ka slavētu viņu profesionālo vērtību.

Rotu un vadu komandieri neatstāj iespaidu, ka tie būtu pietiekoši sagatavoti. Tā nevar no viņiem arī prasīt, jo, pirmkārt, tiem iztrūkst pienācīga vispārējā izglītība un, otrkārt, tiem maz prak-

ses, jo izvirzīšanās uz augstākiem amatiem samērā notiekas ātri. No šiem komandieriem visumā tāds iespaids, ka viņus varētu pielīdzināt militārās sagatavošanas ziņā mūsu virsdienesta instruktoriem. Pašlaik kara skolas tiekot komplektētas it kā ar vidusskolas beigušiem, kādēļ noteikti šo komandieru vērtība tika pacelta.

Viens no btl. komandieriem, kura darbību mums izdevās novērot, atstāja vislabāko iespaidu, un tas bija pilnvērtīgs kaut kuram no mūsu btl. komandieriem. Bet še nebija izslēgta iespēja, ka tas bij kāds no kara akadēmiju beigušiem. Šās iestādes virsnieki ir ar plašām teorētiskām zināšanām. Uzkrīt viņu labās zināšanas kara tehnikas jautājumos. Taktiskā izpratne visumā tikai apmierinoša.

Sarkanarmiešu sagatavošanas pakāpe karaspēka daļās ir ļoti dažāda. Ir karaspēka daļas, kur kā tehniskās, tā arī kaujas apmācības ir labas, bet ir daļas, kur sevišķi pēdējā ir pilnīgi neapmierinošas. Vispārī savrupējā tehniskā apmācība ir laba. Paņēmienu un kustības tiek izvestas ātri un veikli. No tehniskās vienību apmācības – apmācībai slēgtā ierindā, cik novērots parādēs, tiek piegriezts maz vērības. Vienību tehniskā apmācība vaļējā ierindā dažās vienībās bija laba, bet citās neapmierinoša. Savrupējā kaujas apmācība, kā arī apmācība grupas sastāvā – ir laba. Lielāku vienību kaujas apmācība kaujas darbībai, izņemot nedaudzus gadījumus, visumā ir neapmierinoša.

b) Audzināšana

Militārai morāliskai audzināšanai Sarkanā armijā tiek piegriezta tik liela vērība, ka ar viņu sacensties šajā nozarē varēs reti kāda armija. Droši var pieņemt, ka sarkanarmietis, kas sastāv armijas rindās, apzinīgi pildīs savus pienākumus, kādus viņam uzliks, arī kara laikā. Tas tiek sagatavots, lai būtu pilnīgi pārliecināts par sava uzdevuma: aizstāvēt sociālistisko valsti, svarīgumu. Viņa stāvoklis sabiedrībā ir augsts, un materiāli tas ir labāki nodrošināts nekā pārējie pilsoņi. Cits jautājums ir ar rezervistiem un zemniekiem, kuru dzīves līmenis – sociāli ļoti zems, un tādēļ, kamēr neuzlabos to stāvokli, maz ticams, ka tie būs apzinīgi cīnītāji.

Disciplīna sarkanā armijā ir ļoti stingra. Cik vērojams, tad tā bāzējas vairāk uz bailēm no soda nekā labprātīgu un apzinīgu armijas kārtības ievērošanu. Iekšējā dienestā militārās cieņas ziņā netiek ievērota nekāda atšķirība starp karavīru grupām, visur stingrs, pat ass uzrunas veids. Vienotības un biedriskuma jūtas sarkanā armijā maz izkoptas. Kāda var būt savstarpēja uzticība, kur armijas rindās starp vadošām personām tiek atrasti: “spiegi, diversanti un kaitētāji”. Apbrīnošanas cienīga ir propaganda, kas Sarkanās armijas sastāvam prata ietekmēt pārliecību par nesen nošauto augstāko vadoņu “vainīgumu” apvainotos noziedzīgos nodarījumos.⁴⁸

c) Militārā fiziskā audzināšana Sarkanā armijā ir ievērības cienīga, sevišķi kas attiecas uz gājiena vingrinājumiem. Augstāk jau tika minēts par sasniegumiem, izdarot gājiena lēcienus (1 stundā bez mantu somām – 8 km). Tie prasa treniņus ne tikai no sarkanarmiešu puses, bet arī no komandieriem, ieskaitot btl. komandierus. Sarkanarmietis atstāj ļoti veselīgu iespaidu, kamēr par komandieriem visumā to teikt nevar. Pēdējā parādība it kā izskaidrojama ar to, ka komandieriem jādzīvo apstākļos, kādos darbs un atpūta netiek regulēti, kādēļ pārpūlēšanās esot vispārīga parādība.

III. Sarkanās armijas vērtība bruņoto spēku organizācijas un to materiālās nodrošināšanas ziņā.

Karaspēka kaujas spējas, bez karavīru morāliem un fiziskiem spēkiem un apmācības, noteic karaspēka organizācija un tā apbruņojums. Runājot par organizāciju, jāsaka, ka Sarkanās armijas vadība ir to pieskaņojusi tai karaspēka darbībai, kāda viņai nākotnes karā ir paredzēta.

Sarkanā armija pirmā vietā liek aktivitātes principu, kas pozitīvā mērogā saistīts ar ofensīvu. Bet mēs zinām, ka tagadējiem moderniem karaspēkiem ir taisni lielas defensīvas (aizstāvēšanās) spējas, kas līdz ar rezervju pārvietošanas iespējamību padarīs ofensīvu par ļoti grūtu uzdevumu. Rēķinājoties ar šiem apstākļiem, Sarkanās armijas vadība pie bruņoto spēku organizācijas ir savus bruņotos spēkus padarījusi kustīgākus, lai sasniegtu lielāku pārvietošanās ātrumu, nekā pretinieks to varētu izdarīt, pārvieto-

jot pretdarbībai savas rezerves, un otrs – pastiprinājusi vienības ar uguns ieročiem, caur ko sasniedzams vieglāki vajadzīgais uguns pārsvars ofensīvai.

Bez lielākām kājnieku vienībām: str[ēlnieku] korpusem un divīzijām, patstāvīgu kaujas uzdevumu veikšanai, Sarkanā armijā ir vēl citu ieroču šķiru vienības, kādu mūsu armijā nav: stratēģiskie jātnieki un mehanizētās vienības. Stratēģiskiem jātniekiem ir lielas kustības spējas, liels uguns un trieciena spēks. Šīs vienības darbosies galvenā kārtā pret flangiem un aizmugurē. Mehanizētās vienības ir ar lielākām kustības spējām nekā jātnieki, ar spēcīgāku uguni un lielām trieciena spējām. Ofensīvā šīs vienības izpildīs uzdevumus, līdzīgus stratēģiskiem jātniekiem. Ja mēs apskatām proporciju skaita ziņā starp kājniekiem un šīm kustīgām vienībām, tad dabūjam apm. 3: 1, kāds procents kustīgo vienību, salīdzinājot ar citu lielvalstu armijām, ir liels. Vēl nedrīkstam aizmirst aviācijas vienības, kuras izdara patstāvīgas operācijas un kuru pamatipašība ir milzīgais ātrums, spēcīgais uguns, bet kurām trieciena spēku var piešķirt atsevišķu parašutu⁴⁹ desanta daļas.

IV. Secinājumi.

Sarkanā armija morāliskā ziņā pašlaik pilnīgi sagatavota, lai pildītu kaut kuru doto uzdevumu. Valsts iekšējā stāvoklī, ievēlotos karam vai neveiksmju gadījumos, var rasties zināmi iekšējie satricinājumi. Karavīru fiziskais stāvoklis labs, un kaujā tie uzrādīs pietiekošu izturību un veiklību. Karaspēks ir sagatavots galvenā kārtā ofensīvai. Flanku⁵⁰ manevrs – šīs darbības galvenais veids, tomēr māksla šī manevra izpildīšanai stāv zemu.

Kadru pienācīga sagatavošana vēl prasīs ilgāku laiku. Ievestā armijā modernā teorija par dziļo uzbrukuma taktiku prasa ļoti daudz artilērijas, tanku un aviācijas, kādu vēl Sarkanā armijā nav tādā daudzumā, lai pietiktu to pielietojumam pret kādu no lielvalstīm, kas liek domāt, ka tuvākā laikā, kamēr nebūs šis trūkums novērsts, Krievija bruņotos konfliktos ar lielvalstīm neiejauksies. Lielākā daļa no tankiem un aviācijas, kurus izdevās novērot Baltkrievijas kara apgabala manevros, prasa apmaiņu pret moderniem. Salīdzinot ar mūsu armiju, Sarkanā armija ir daudz

bagātāka ar kustīgu ieroču šķirām: jātniekiem, mehanizētām. Līdzīgu ieroču šķiru vienības ir pārsvarā apbruņojumā ar uguns un tehniskiem līdzekļiem, kā arī kustīguma ziņā.

Avots: *Hoover Institute Archives*, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sīkāk sk. vēsturnieka A. Strangas analīzi par minētajām norisēm un notikumiem: Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns, Antonijs Zunda (2016). *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 1. sēj. Rīga: Jumava, 324.–333. lpp.
- ² Edgars Andersons (1982). *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*. I. Stokholma: Daugava, 488.–489. lpp.
- ³ A. Jegorova ziņojumu par vizīti Baltijas valstīs sk.: Zenons Butkus, Magnus Ilmjervs (2009). Pārskats par PSRS Ģenerālštāba priekšnieka maršala Aleksandra Jegorova 1937. gada 15.–26. februāra vizīti Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. No: *Kara muzeja gadagrāmata*, X. Rīga, 118.–141. lpp.
- ⁴ Sk. arī: Ģenerāļa Rozenšteina vērojumi SPRS armijas manevros. *Latvijas Kareivis*, 03.10.1937., 1. lpp.
- ⁵ Vilhelms Munters (1898–1967), Latvijas valstsvīrs. 1936.–1940. g. ārlietu ministrs.
- ⁶ Aleksandrs Jegorovs (1883–1939), PSRS maršals. 1935.–1937. g. Ģenerālštāba priekšnieks, 1937.–1938. g. aizsardzības tautas komisāra 1. vietnieks. Represēts.
- ⁷ Latvijas kara ministrs 1931.–1940. g. bija atvaļinātais ģenerālis Jānis Balodis.
- ⁸ 5. Cēsu kājnieku pulks bija izvietots Rīgā, kazarmās Sapieru ielā (Grīziņkalnā).
- ⁹ Sapieru pulks bija izvietots Rīgā, kazarmās Bolderājā.
- ¹⁰ Latvijas armijas Cēsu garnizonā ietilpa daļa no 8. Daugavpils kājnieku pulka un Atsevišķais artilērijas divizons.
- ¹¹ Armijas ekonomiskais veikals, domāta šīs iestādes centrālā ēka Vecrīgā.
- ¹² PSRS sūtnis Latvijā 1933.–1937. g. bija Stepans Brodovskis.
- ¹³ Lancēt, domāts – noskaidrot.
- ¹⁴ Domāti Lietuvas prezidents Antans Smetona un Igaunijas valsts vecākais Konstantīns Petss.
- ¹⁵ Runa ir par Lietuvas neatkarības proklamēšanas svētkiem 1937. gada 16. februārī un Igaunijas neatkarības proklamēšanas svētkiem 24. februārī.
- ¹⁶ Latvijas Armijas štāba priekšnieks 1934.–1939. g. bija ģenerālis Mārtiņš Hartmanis.
- ¹⁷ Mihails Kaļiņins (1875–1946), PSRS valstsvīrs. 1922.–1938. g. PSRS Centrālās izpildkomitejas priekšsēdētājs.

- ¹⁸ Vjačeslavs Molotovs (īstajā uzvārdā Skrjabins; 1890–1986), PSRS valstsvīrs. 1930.–1941. g. Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs, no 1939. g. ārlietu tautas komisārs.
- ¹⁹ Valsts prezidents 1936.–1940. g. bija Kārlis Ulmanis.
- ²⁰ Ādolfs Hitlers (*Hitler*; 1889–1945), Vācijas valstsvīrs. 1933.–1945. g. kanclers.
- ²¹ Cik-caki – domāti zigzagi.
- ²² Domāts Ā. Hitlera darbs “*Mein kampf*” (Mana cīņa).
- ²³ Nikolajs Rēks (*Reek*, īstajā uzvārdā Bazukovs; 1890–1942), Igaunijas armijas ģenerālmajors, no 1938. g. ģenerālleitnants, valstsvīrs. 1927.–1928. g. aizsardzības ministrs, 1934.–1939. g. Ģenerālštāba priekšnieks. 1941. g. apcietināts, nošauts.
- ²⁴ Edvards Ridzs-Smigļijs (*Rydz-Šmigļy*; 1886–1941), Polijas maršals. 1935.–1939. g. bruņoto spēku ģenerālinpektors.
- ²⁵ Rudolfs Holsti (*Holsti*; 1881–1945), Somijas valstsvīrs. 1919.–1922., 1936.–1938. g. ārlietu ministrs.
- ²⁶ Oficiālajam kolekcijas nosaukumam pareizi būtu jābūt nevis “Embassy” (vēstniecība), bet “Legation” (sūtniecība).
- ²⁷ Fricis Kociņš (1895–1941), Latvijas armijas pulkvedis-leitnants, diplomāts. 1936.–1940. g. sūtnis PSRS. 1940. g. arestēts, nošauts.
- ²⁸ Hugo Rozenšteins (1892–1941), Latvijas armijas ģenerālis. No 1935. g. Augstākās karaskolas priekšnieks, 1939.–1940. g. Armijas štāba priekšnieks. 1940. g. apcietināts, nošauts.
- ²⁹ Stasis Pundzevičs (*Pundzevičius*; 1893–1980), Lietuvas armijas brigādes, no 1938. g. divīzijas ģenerālis. 1935.–1939. g. 1. divīzijas komandieris.
- ³⁰ Jāns Krūss (*Kruus*; 1884–1942), Igaunijas armijas ģenerālmajors. 1936.–1940. g. 2. divīzijas komandieris. 1941. g. apcietināts, nošauts.
- ³¹ Baltkrievijas kara apgabala štāba priekšnieks 1937. g. jūnijā – 1938. g. februārī, kad tika arestēts, bija divīzijas komandieris (Sarkanās armijas dienesta pakāpe – “komdivs”) Aleksejs Peremitovs.
- ³² Ivans Belovs (1893–1938), PSRS 1. ranga armijas komandieris. No 1927. g. Ziemeļkaukāza, no 1931. g. – Ļeņingradas, no 1935. g. – Maskavas, no 1937. g. jūnija – Baltkrievijas kara apgabala priekšnieks. 1938. g. janvārī arestēts, nošauts.
- ³³ Kliments Vorošilovs (1881–1969), PSRS maršals, valstsvīrs. 1934.–1940. g. aizsardzības tautas komisārs.
- ³⁴ Jēkabs Alksnis (1897–1938), PSRS 2. ranga armijas komandieris. No 1931. g. Gaisa kara spēku pavēlnieks, bija Aizsardzības tautas komisariāta Kara padomes loceklis. 1937. g. novembrī arestēts, nošauts.
- ³⁵ Semjons Budjonnijs (1883–1973), PSRS maršals. 1924.–1937. g. Sarkanās armijas kavalērijas inspektors, 1937.–1939. g. Maskavas kara apgabala priekšnieks.

- ³⁶ Arnolds Sinka (*Sinka*; 1897–1986), Igaunijas armijas majors, pēc tam pulkvežleitnants. 1935.–1940. g. militārais atašejs Maskavā.
- ³⁷ Johans Laidoners (*Laidoner*; 1884–1953), Igaunijas armijas ģenerālleitnants. 1918.–1920., 1924.–1925., 1934.–1940. g. armijas virspavēlnieks.
- ³⁸ Maskavas–Volgas kanāls (no 1947. g. Maskavas vārdā nosauktais kanāls), uzbūvēts laikā no 1932. g. septembra līdz 1937. g. aprīlim ar ieslodzīto darbaspēka palīdzību galvaspilsētas apgādei ar ūdeni.
- ³⁹ Domāts Sarkanās armijas Centrālais nams Maskavā (tag. Krievijas armijas Centrālais virsnieku nams).
- ⁴⁰ Igaunijas pilnvarotais lietvedis (*charge d'affaires*) Maskavā 1937. g. augustā – 1938. g. augustā bija Konstantīns Šmits (*Schmidt*).
- ⁴¹ Lietuvas sūtnis Padomju Krievijā (no 1922. g. – PSRS) 1920.–1939. g. bija Jurgis Baltrušaitis.
- ⁴² Kirils Mereckovs (1897–1968), PSRS maršals. 1937.–1938. g. Ģenerālštāba priekšnieka vietnieks.
- ⁴³ Domāta Čehoslovākija.
- ⁴⁴ Polevoi ustav (krievu val.) – lauka reglaments.
- ⁴⁵ Kulak (krievu val.) – arī militārs termins: dūre.
- ⁴⁶ Brosok (krievu val.) – militārs termins: lēciens.
- ⁴⁷ Vakareiropa – domāta Rietumeiropa.
- ⁴⁸ Runa ir par notikušajām un vēl arvien notiekošajām masveida represijām pret armijas augstāko komandējošo un administrējošo sastāvu, apvainojot tā pārstāvjus visdažādākajos noziegumos, t.sk. spiegošanā, terora aktu gatavošanā u.c.
- ⁴⁹ Parashut (krievu val.) – izpletnis.
- ⁵⁰ Flanks – domāts spārns.

Jānis Mažeiks

PRETPADOMJU DOMA ATVILKTNĒ atrasts Viļņa Zariņa manuskripts

2014. gada 30. janvārī pēkšņi nomira mans tēvs Vilnis Zariņš – vēsturnieks, filozofs, sabiedrisks darbinieks, publicists un augstskolas pasniedzējs. Pēc viņa nāves kopā ar brāļiem un māsu kārtoju viņa arhīvu, kurā bija gan viņa plašā bibliotēka, gan viņa manuskripti – V. Zariņa tulkotās grāmatas, raksti, epigrammas. Starp citām mapēm atradu viņa rokrakstā rakstītu 23 lappušu apjoma darbu ar intriģējošu virsrakstu “*Kāda būs latviešu tautas nākotne?*” *Vadošā darbinieka Jurvita Tetera runa Randavas sabiedriskā aktīva sanāksmē. (saīsināta)*”. Sākot lasīt šo darbu, kļuva skaidrs, ka tas rakstīts padomju laikā, ka tā ir būtiska sava laika meta liecība, kuras autors ir Vilnis Zariņš.

Neradās šaubas par darba autorību vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, nekur neesmu atradis informāciju par “vadošo darbinieku Jurvitu Teteri”, kas norādīts kā darba autors, ne arī par Randavu¹, kurā šī runa it kā nolasīta. Otrkārt, manuskriptā ir V. Zariņa svītrojumi, no kuriem var redzēt, kā attīstījusies autora doma, slīpējot tekstu. Šādi labojumi viņam bija raksturīgi arī citos viņa darbos. Pievienotajā dokumentā autora svītrojumi ir saglabāti. Treškārt, darbs nav pilnībā pabeigts – piemēram, tabulās ir atstāta vieta attiecīgo datu ierakstīšanai. Manuskripta sākumdaļā autoram būtiskākie fakti apkopoti konspektīvi, nevis izvērstos teikumos. Ne svītrojumu, ne neaizpildītu tabulu nebūtu, ja šis darbs tiešām būtu kāda cita autora gatavots un V. Zariņš to būtu tikai pārrakstījis. Jāatzīmē, ka darba atsevišķo vietu nepabeigtība gan netraucē tā uztveri, jo pamatā neaizpildītas palikušas tikai statistikas ailes; šie dati lielākoties ir publiski. Ceturtkārt, darbā ir

¹ Vienīgā ģeogrāfiskā vieta Randava, ko izdevās atrast, ir neliels ciems Harkivas reģionā Ukrainā.

redzamas autora plašās zināšanas par Latvijas vēsturi un sabiedriskajiem procesiem pasaulē, t.sk. par jautājumiem, kas padomju cenzūras apstākļos tika noklusēti (piemēram, padomju īstenotās deportācijas, Latvijas armijas virsnieku nošaušana Litenē un Ulbrokā, precīzi skaitļi par holokausta upuriem Latvijā). Šāds zināšanu apjoms okupētajā Latvijā bija ļoti šauram cilvēku lokam, kam piederēja arī Vilnis Zariņš.

Izdevās samērā precīzi noteikt, kad darbs ir rakstīts. Iekļautajās tabulās cita starpā paredzēta vieta 1970. gada datiem. Šādus datus varēja iegūt pēc 1970. gadā notikušās Vissavienības tautas skaitīšanas datu publicēšanas. Attiecīgā publikācija drukāta 1974. gadā.² Tātad, visticamāk, darbs nav tapis agrāk kā 1974. gadā (galvenie tautas skaitīšanas dati esot publicēti presē jau 1971. gadā³). Grūtāk bija noteikt vēlāko iespējamo darba tapšanas laiku. Te labāko norādi dod autora teikums: “*Mūsu simpātijas ir basku tautas pusē, kura cīnās pret spāņu fašistu praktizētajiem varmācīgas asimilācijas pasākumiem.*” Spānijas pāreja no diktatūras uz demokrātiju sākās pēc F. Franko nāves 1975. gada 20. novembrī. Lai arī vardarbība Basku zemē turpinājās arī demokrātisko reformu periodā, V. Zariņš nebūtu atļāvies tagadnes formā lietot jēdzienu “spāņu fašisti” laikā, kad pēc Franko nāves darbu bija sākusi A. Suaresa reformistiskā valdība, zinot autora rūpīgo attieksmi pret terminiem. Apkopojot šo informāciju, varam secināt, ka V. Zariņš darbu sarakstījis 1971.–1975. gadā.

Grūtāk ir mēģināt izprast, vai darbam ir bijuši kādi iedvesmas avoti. Padomju cenzūras apstākļos atsevišķi Latvijas kultūras darbinieki ir radījuši t.s. atvilktnes darbus, par kuriem viņiem nebija ilūziju, ka tos varētu pārskatāmā nākotnē publicēt. Zināmākais piemērs šādam darbam ir Ojāra Vācieša poēma “Vadoņa augšamcelšanās”, kas sarakstīta 1967. gadā, bet publicēta tikai 1987. gadā, kā arī Bronislavas Mārtuževas dzeja. Arī Vizma Belševica un

² http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/1970_tautas_skaitisana_lpsr.pdf

³ https://lv.wikipedia.org/wiki/17_latvie%C5%A1u_komunistu_v%C4%93stule#cite_ref-ge_3-0 – nevaru pārbaudīt, vai patiesi ir rakstā minētais fakts “Tā bija sacerēta pēc tam, kad padomju presē tika publicēti 1970. gada tautas skaitīšanas dati (17.04.1971.)”

Knuts Skujenieks laikā, kad bija pakļauti drukas aizliegumam, rakstīja “atvilktnē”.

Politiskā jomā, ņemot vērā, ka Komunistiskās partijas un VDK kontrolē sabiedriskā doma nevarēja normāli attīstīties, šādu darbu ir vēl mazāk. Manuprāt, vienīgais salīdzināmais dokuments gan pēc satura, gan pēc tonalitātes ir “17 latviešu komunistu vēstule”, ko 1971. gadā sarakstīja Eduards Berklavs un 16 domu-biedri, bet 1972. gadā publicēja Rietumos.

Atšķirībā no “17 latviešu komunistu vēstules”, kas ir neslēpta padomju asimilācijas politikas kritika, V. Zariņa darbs it kā nav vērsts pret padomju varu, bet gan šķietami mudina to pilnveidoties. Viļņa Zariņa darbības formulu padomju laikā varētu raksturot kā “antikomunistiskais komunist”. Viņš bija Komunistiskās partijas biedrs; tas viņam bija nepieciešams gan pasniedzēja darba veikšanai, gan, lai varētu strādāt slēgtos arhīvos. Arī šajā rakstā autora kritika par padomju varas īstenoto latviešu asimilāciju formulēta ar it kā komunistiskiem argumentiem vai caur zemtekstiem, vēršoties pret sistēmu no iekšienes. Lai 21. gadsimtā pilnvērtīgi uztvertu V. Zariņa zemtekstu domu, jāsaprot viņa rakstītā ironija.

Grūti pateikt, vai V. Zariņš, rakstot šo darbu, bija domājis to izplatīt plašāk. Ja tas būtu darīts, Valsts drošības komitejai nebūtu sarežģīti izskaitļot darba autoru. Domājams, to apzinājās arī autors; atšķirībā no citiem V. Zariņa nepublicētiem darbiem (piemēram, epigrammas un dzejoļu tulkojumi), par šo darbu neviens no ģimenes locekļiem nezina līdz viņa nāvei.

Rakstam, manuprāt, ir divu veidu paliekoša vērtība. Pirmkārt, tā ir būtiska laikmeta vēstures liecība. Ir zināms par citām garīgās pretošanās formām Latvijā – zemtekstiem bagāta dzeja, “samizdata” izdevumu nodošana no rokas rokā un pavairošana, atsevišķas skrejlapas, Latvijas Republikas karoga izkāršana –, taču šāda veida izvērstu dokumentu ir maz. Otrkārt, tā ir liecība par latviešu inteliģences gruzdošo pretestību okupācijas varai. Šis fakts balstītais, taču emocionālais sāpju kļiedziens par savas tautas likteni ir skaidra atbilde demagoģiskiem apgalvojumiem, ka latvieši 50 gadus ir bijuši laimīga padomju tautas daļa. Vienlaikus darba nobeigums rāda, ka cerība uz latviešu tautas izdzīvošanu un attīstību bija dzīva arī šajā laikā.

Kāda būs latviešu tautas nākotne?

Vadošā darbinieka Jurvita Tetera runa Randavas sabiedriskā aktīva sanāksmē

(saīsināta)

Dārgie biedri! Visiem labi zināmi Padomju Savienības mūsu valsts izcilie sasniegumi saimniecības un kultūras attīstībā. Zināmu ieguldījumu šo panākumu gūšanā devusi arī latviešu tauta. Taču šoreiz atļaujiet sikāk nepakavēties pie sasniegumiem, bet aplūkot dažas problēmas, no kuru sekmīgas risināšanas lielā mērā atkarīgas mūsu turpmākās sekmes, mūsu valsts starptautiskais prestižs un visas pasaules progresīvo spēku saliedētība. Runa būs par problēmām, kas saistītas ar latviešu tautas tagadni un nākotnes perspektīvām.

Kāds šajā ziņā ir objektīvais stāvoklis šodien.

1. Latviešu skaits Latvijā

1897. g.

1935. g.

1959. g.

1970. g.

2. Latviešu kopskaits Krievijas impērijā, resp., Padomju Savienībā

no tiem dzimtā valoda latviešu

1897. g.

1935. g.

1959. g.

1970. g.

3. Latviešu īpatsvars Latvijā, salīdzinot ar citām tautībām

latviešu krievu vācu ebreju poļu pārējo

1897. g.

1935. g.

1959. g.

1970. g.

Kāda būs latviešu tautas nākotne?

Vadošā darbinieka Turvita Tetra ^(runa) Kandozas
subiedriskā aktīva sanāksmē. (Saiņināta)

Dārgie biedri! Visiem ļoti svarīgi ^{mūsu} ~~Latvijas~~
^{valsts} ~~Sovietu~~ ~~iedzīvotāju~~ iniciatīvai samieģuoni raimniecības
un kultūras attīstībā. Līnām ieguļotijum
so panākumu gūšanā domā mū latviešu
tanta. Tāim šorīc atļaujiet sīkāk nepas
vēties pie samieģuonim, bet ^{aplūkot} ~~parādīt~~
pār ^{as} ~~darītu~~ ^{problēmas,} ~~problēmas,~~ ^{no} ~~problēmām~~
no kuru sāmīgas risināšanas līdā
mērū atkarīgas mūsu turpmākās sekmes,
~~mūsu valsts~~ starptautiskais prestijs un
pīsas pasaulē progresīvo spēku sadarbī
tība. Runa būs par problēmām, kas saistītas
ar latviešu tautas tagadni un nākotnes perspektī
~~vienu.~~

4. Latviešu īpatsvars Krievijas impērijā, resp., Padomju Savienībā
 1897. g.
 1935. g.
 1959. g.
 1970. g.

5. Latviešu īpatsvars pasaulē
 1897. g.
 1935. g.
 1959. g.
 1970. g.

Kādēļ 20. gs. gaitā latviešu skaits un īpatsvars Latvijā, Pad. Savienībā un pasaulē nemitīgi mazinās? Te galvenokārt jāmin ekonomiska un militāra rakstura cēloņi.

1. Pirms pirmā pasaules kara (kopš 19. gs. 40. gadiem) F. Roziņš Manaseina revīzija, 1905. g. revolūcija. Kolonijas Krievijā, Emigrācija
2. Pirmais pasaules karš
  - a. Bēgļu kustība
  - b. Fabriku un skolu evakuācija
  - c. Strēlnieki Krievijā
  - d. Pilsoņu kara notikumi Latvijā, baltais terors
3. Buržuāziskās Latvijas periodā
 Saimnieciskas grūtības, jaunsaimniecības vīriešu trūkums, neprecēto sieviešu %
4. 1940.–41. g. represijas
 Arestēti līdz 1941. g. jūnijam
 ---”--- 1941. g. jūnijā

Virsnieki u.c. Litenē, Ulbrokā u.c.

Evakuācijā ... tūkst., no tiem līdz 1944. g. jūlijam kritušo ... tūkst.

5. Vācu fašistiskās okupācijas periods
  1. Nošauti 100 tūkst., no tiem 85 tūkst. ebreju, no pārējiem vairums latvieši
  2. Fašistiskās militārās formācijas, no tiem krita... emigrācijā... gāja bojā pēc kara konc. nometnēs...
  3. Deportācija uz Vāciju un emigrācija...

6. Pēc atbrīvošanas līdz 1956. g.
  1. Gāja bojā cīņā pret bandām
  2. ---”--- bandās
  3. 130. teritoriālajā korpusā
  4. Deportēti līdz 1944.–1949. g. no tiem miruši ārpus Latvijas
  5. ---”--- no 1949.–1953.
7. Pēc 1956. g. Ekonomiskais stāvoklis, vīriešu trūkums, neprecēto sieviešu % Darba spēka atražošanas ekonomiskie priekšnosacījumi

Pievēršot uzmanību tikai kvantitatīvajām izmaiņām un ignorējot šo izmaiņu objektīvos cēloņus, daži bezatbildīgi vietējie darbinieki izvirzījuši koncepciju, ka latviešu tautas dienas esot skaitītas, ka latviešiem kā tautai vajagot izbeigties un atsevišķiem indivīdiem pāriet kādā citā tautībā, un ka šāda latviešu tautas likvidācija atbilstot pasaules progresā interesēm.

Tā piemēram:

[*te manuskriptā atstāta tukša puslappuse*]

Šāda nostāja ir 1) zinātniski nepamatota
2) politiski kaitīga

I

Zinātniski nepamatota šāda koncepcija ir tādēļ, ka:

- 1) Mehāniski interpretē faktus un īsa vēstures posma tendences mehāniski ekstrapolē uz daudz lielākiem periodiem.
- 2) Ignorē faktu, ka 20. gadsimts ir nāciju vispusīgas attīstības vai nacionālas atbrīvošanas kustības pieauguma periods pasaules mērogā, ka mūsu dienās ir ļoti maz tādas vispārcilvēciskas kultūras, kura tajā pašā laikā nebūtu kādas tautas nacionālā kultūra, ka vispārējā izglītība, atskaitot varbūt visaugstākos tās posmus, sekmīgi var noritēt vienīgi dzimtajā valodā.
- 3) Ignorē faktu, ka sadzīvē visas valodas ir vienlīdz vērtīgas, neatkarīgi no tā, vai tanī runā 100 tūkstošu vai 100 miljonu cilvēku (tautām, mazākām par 100 tūkst., ir dažas papildu grūtības inteliģences gatavošanā savā valodā, taču arī šīs grūtības ir pārvaramas), bet zinātnē tikai vairāku valodu zināšana nodrošina panākumus. Viena vien valoda,

lai tā arī būtu angļu, kurā iznāk apmēram 2/3 pasaulē publicētās zinātniskās literatūras, nevar nodrošināt plašu rezerveslauku zinātniekiem. Visizcilākie zinātnieki un kultūras darbinieki, kas pratuši daudzas valodas, parasti mīlējuši savu tautu un dzimto valodu. un tas viņiem dara tikai godu.

- 4) Ignorē faktu, ka sociālistiskā nācija mūsu dienās ir progresīva sabiedrības organizācijas forma, un ka sociālisma un komunisma celtniecība ne vien neapdraud tās vai citas tautas pašas par kuru pasaulē nekā progresīvāka nav ar lielām attīstības iespējām.
- 5) Ignorē Ļeņina atzinumu, ka nacionālās īpatnības pastāvēs ilgi pēc komunisma uzvaras pasaules mērogā (Raksti... sēj. ... lpp.)

II

Šāda koncepcija ir politiski kaitīga, jo tā:

- 1) Rada skepticisma, bezcerības un pat izmisuma noskaņas plašos Latvijas PSR iedzīvotāju slāņos, it īpaši inteliģences un jaunatnes aprindās. Neredzēdami nekādu nākotnes perspektīvu savai tautai, daudzi latvieši, it īpaši tie, kuriem dominē emocionāla attieksme pret dzīvi, kas citādos apstākļos varētu daudz ko veikt sabiedrības labā un pat daudz ko upurēt progresīvu mērķu sasniegšanā, novēršas no reālās dzīves un meklē aizmiršanos alkoholā, reliģijā, erotiskās dēkās vai arī citādi cenšas kompensēt smago garīgo traumu. Ja jau nākotnē latviešu tautu gaida nacionālās savdabības degradācija un bojāeja, loģiski izvirzās jautājums, ka latviešu tautas ziedu laiki nav gaidāmi nākotnē. Tā kā daudzos rādītājos daudzējādā (skaita, valodas prestiža, dzīves līmeņa, sabiedriskās dzīves un sab. domas *rosībā*(?), pasaules mēroga kultūras sakaru, utt.) ziņā latviešu tauta pašreiz ievērojami atpaliek no stāvokļa pirms 1. vai pirms 2. pasaules kara, daudzi izdara secinājumu, ka latviešu tautas lielākais uzplaukums meklējams pagātnē, un nonāk pie pagātnes idealizācijas.

Dažās jaunatnes jauniešu grupās, kam grūti samierināties ar nāves spriedumu savai tautai, ~~pat nostājušās~~ un kam neviens nav palīdzējis orientēties reālajā situācijā, ~~pat ieņēmušas~~ izveidojušies naidīga attieksme pret padomju varu.

- 2) Kavē sociālistisko nāciju reālu tuvināšanos un kultūras vērtību apmaiņu starp tām.

Apstākļos, kad vienām nācijām plāno drīzu bojāeju, bet citām uzplaukumu, un abēju grupu nāciju piederīgie šiem plāniem tic, nevar pastāvēt ne patiesa draudzība, ne solidaritāte starp dažādu nāciju pārstāvjiem. Gluži otrādi, šāda situācija rada abpusējas bailes un savstarpēju naidu, kas var kļūt par nopietnu šķērslī padomju sabiedrības tālākai attīstībai, jo katrā sveštautietī liek saskatīt savas tautas kapraci. Šādu stāvokli var izmantot imperiālistisko valstu propaganda, lai sarīdītu dažādas tautas padomju tautas savā starpā un tā vājinātu sociālisma noietni.

- 3) Kavē sociālisma ideju izplatīšanos pasaulē, sevišķi Eiropā, bet arī jaunajās zemēs

a) Eiropas sociālistisko zemju tautās baidās var rasties piesardzīga attieksme pret tuvināšanās iespējām ar PSRS, ~~nevēlēdamās~~ sev jo ne visas no tām var vēlēties sev tādu pat likteni kā latviešiem.

b) Rietumeiropas, bet it īpaši Ziemeļeiropas tautas, salīdzinot, piemēram, latviešu un somu tautas attieksmi pret ~~sociā~~ Padomju Savienību 1939./40. g., pret sociālismu vispār pēckara periodā un šīs attieksmes ietekmi uz tautas likteni, ne vienmēr prātis saskatīt sociālisma atbilstību ikvienas tautas interesēm.

c) Jaunās neatkarīgās zemēs rodas var rasties šaubas, vai Padomju Savienības ~~palīdzība ir pilnīgi nesavtīga~~ cīņa par visu tautu tiesību vienlīdzību ~~nav tikai manevrs~~ katrā ziņā novedīs pie ikvienas tautas vispusīga uzplaukuma.

d) Visu nelielo tautu plašajās aprindās rodas ~~pārliecība~~ bažas, kā ~~sociālisms nozīmē nāves briesmas~~ ietekmēs šo tautu nacionālo savdabību.

e) Dod iespēju antikomunistiskajai propagandai apgalvot, ka tautas, kas izdzīvojušas gadsimtiem ilgu feodālo jūgu, neskaitāmus karus un epidēmijas, sociālisma apstākļos miera laikā var aiziet bojā samērā īsā laikā.

1. Vai ir vērts saglabāt nelielas tautas kultūru un savdabību?
Cik ilgi pasaulē pastāvēs dažādas kultūras? (vai tas atbilst latviešu tautas un atsevišķu latviešu, Pad. Sav., visas cilvēces interesēm?)
2. Vai latviešu tautai ir reāli iespējams saglabāt savu savdabību?
Kādi faktori to nosaka – dzimstība, profesiju daudzveidība, kultūras līmenis, svešvalodu zināšanas un patstāvīgi kultūras sakari ar pasauli.
Par izšķirošo var kļūt subjektīvais faktors.
3. Kādi ir ienaidnieki, kas to apdraud
  - 1) Imperiālisms, kas var izraisīt pasaules karu (un kas veicina militārismu mūsu zemē)
  - 2) Birokrātisms, tieksme pēc standarta un unifikācijas. Subjektīvisms, kas tiecas vadīties no vispārējām formulām un necenšas iedziļināties parādību daudzveidībā, to iekšējā attīstībā.
  - 3) Vienaldzība un nevižīga attieksme pašu tautā.

Kādu iespaidu pasaules, PSRS un Latvijas PSR attīstības vispārējās tendences atstāj uz latviešu tautas nākotnes perspektīvām.

I Pasaulē

- 1) Palielinās interese par ikvienas tautas un kultūras savdabību
- 2) Aug sabiedriskās domas neiecietība pret jebkādu rasistiskas vai nacionālas apspiestības izpausmi.

II PSRS

- 1) Krīt dzimstība Krievijas Federācijā, krīt krievu īpatsvars PSRS un pasaulē, izsīkst brīvā darbaspēka resursi.
- 2) Kolonizāciju nāksies virzīt uz Ķīnas robežām, lai nezaudētu Sibīriju.

- 3) Par izšķirošu ražošanas pieauguma faktoru kļūst darba ražības pieaugums, tātad pret kvalificētu darbaspēku arī stulbam birokrātam nāksies izturēties saudzīgi.
- 4) Ceļas vadošo kadru vispārējais kultūras līmenis un karojošs šovinisms krievu inteliģences aprindās jau kļūst par sliktu toņa pazīmi.

III Latvijā

- 1) Izbeidzies nelaimes situācijas noskaņojums, cilvēki sākuši paļāvīgāk skatīties nākotnē.
- 2) Atvirzās pagātnē vīriešu deficīts.
- 3) Laukos dzīves līmenis sācis uzlaboties, kļuvis stabilāks.
- 4) Laika posmā, kas pagājis pēc II pasaules kara un personības kulta necilvēcīgāko izpausmju likvidācijas(?) reģenerējusies zemākās un zināmā mērā arī vidējās kvalifikācijas latviešu inteliģence.
- 5) Latvijas nelatviešu inteliģence un zināmā mērā arī ieceļotāju jaunā paaudze ar interesi un pat ar zināmām simpātijām izturas pret latviešu valodu un kultūru.
Vairums lietuviešu un daži ebreji sūta savus bērnus latviešu pamatskolās un laukos arī krievi un baltkrievi.

Saglabāt latvju tautu, tās valodu un kultūru ir mūsu pienākums

1. Mūsu senču piemiņas vārdā
2. Četru pēdējo paaudžu latviešu revolucionāru piemiņas vārdā
3. Mūsu pašu un mūsu bērnu laimes vārdā
4. Sociālisma ideju un Padomju Savienības valstiskā prestiža vārdā
5. Cilvēces nākotnes vārdā.

3. (nobeigums)

Ir tiesa, ka līdztekus savas tautas sasniegumiem ikvienu tautu bagātina arī citu tautu veikumi. Taču vispirms tie jāpārtulko savā valodā. Ja domāšana nav izkopta dzimtajā valodā (un augsta domas kultūra iespējama vienīgi tur, kur ir augsta valodas kultūra), tad tā nav spējīga uzņemt citu tautu kultūras labākos sasniegumus. Starptautiski lietojamie vārdi, unificētie zinātniskie

jēdzieni un termini palīdz tuvināt dažādu tautu domāšanas veidu un atvieglo tulkošanas iespējas. No dažādām valodām tulkotā literatūra un citas kultūras vērtības bagātina ikvienas tautas kultūru, bet tā nekad nevarēs aizstāt oriģinālās, savas tautas kultūras vērtības.

Kultūras sakari ar daudzām un dažādām citām tautām ir kā bezdelīgas, kas liecina par jauna laikmeta un vienotas cilvēces kultūras tuvošanos, un par tiem mēs varam tikai priecāties. Taču tikai retais slavinās to cilvēku, kas, ieraudzījis pirmo bezdelīgu, secinās, ka pavasaris jau iestājies un aizmetīs vai izpārdos savas un savu bērnu siltās drēbes.

5. Cilvēces attīstības gaita objektīvi ved pie arvien lielāku apvienību veidošanās – no dzimts uz cilti, cilšu apvienību, tautību, nāciju. Pēdējiem trim gadsimtiem raksturīga daudzpusīgu sakaru nodibināšana un arvien pieaugoša attīstība starp tautām un nācijām pasaules mērogā. Daudzpusīgi ekonomiski, politiski un kultūras sakari, kaut arī ekspluatatoru iekārtas apstākļos tie bieži veidojušies varmācīgā ceļā, visumā veicinājuši atsevišķo tautu un kopumā visas cilvēces attīstību. Taču mēs neuzskatām par ieguldījumu cilvēces attīstībā tangutu cilšu un to kultūras iznīcināšanu, ko veica mongoļu feodāļi, maiju, acteku un inku kultūras sagraušanu, ko veica spāņu konkistadori vienotas centralizētas valsts un standartizētas kristīgās baznīcas ideoloģijas vārdā. Neuzskatām, ka cilvēces progress obligāti prasīja īru, skotu un velšiešu angliskošanu, kuras gaitā šīs tautas zaudēja lielāko daļu savas tūkstošgadīgās kultūras un no patstāvīgām, radošām kultūras vienībām pārvērtās par maznozīmīgām angļu valodas un kultūras provincēm. Neuzskatām par ieguldījumu cilvēces kultūrā arī spāņu fašistu centienus spanizēt basku tautu. Mūsu simpātijas ir basku tautas pusē, kura cinās pret spāņu fašistu praktizētajiem varmācīgas asimilācijas pasākumiem. Uzskatām, ka kultūrai vēl daudzu paaudžu dzīves gaitā būs nacionāls raksturs un cilvēces kultūras veidošanās notiks nevis tā, ka dažas tautas īsā laikā atmetīs visas savas kultūras vērtības un sāks parazitēt uz citu tautu kultūras vērtībām, bet gan gadsimtu gaitā pakāpeniski pieaugošie

starptautiskie kultūras sakari novedīs pie visu labāko sasniegumu iepludināšanas vienotajā nākotnes cilvēces kultūrā. Viegļprātīga attieksme pret mūsu tautas kultūras mantojumu jākvalificē kā daudz smagāks noziegums nekā lopu izkaušana pirms stāšanās kolhozā, ko vietumis darīja antisociālistiski noskaņoti vai ieraušanas kāres pārņemti ļaudis. Jo lopus var ataudzēt dažos gados, kamēr kultūra veidojas daudzu gadu simteņu un pat gadu tūkstošu gaitā. Nākotnes cilvēces kultūras veidošanā vērtīgi būs ikvienas nācijas kultūras sasniegumi, jo ikvienai nacionālajai kultūrai ir unikāls raksturs un tās nevar aizstāt cita citu. Samierināties ar priekšlaicīgu savas kultūras izzušanu nozīmētu pieļaut smagu noziegumu pret cilvēces nākotnes kultūru.

Jānis Mažeiks

UNPUBLISHED MANUSCRIPT BY VILNIS ZARIŅŠ

Summary

The article presents an unpublished manuscript “*What will be the future of the Latvian nation?*” by Vilnis Zariņš (1930–2014), a prominent Latvian historian, translator and university professor. The manuscript is undated but the time of the writing can be established between 1971 and 1975. It is a rare sample of Latvian political anti-Soviet writing which, although unfinished and uncirculated, shows the arguments of Latvian intelligentsia against the policies of assimilation of Latvians pursued by the Soviet state. After presenting the statistics with the shrinking number of Latvians in the 20th century due to two world wars, Soviet and Nazi repressions, V. Zariņš argues that the disappearance of Latvians would not only harm the Latvian nation, but would run counter to the stated goals of the USSR both domestically and internationally, as well as deprive the world of its cultural richness. The article covers many taboo subjects for the Soviet period; V. Zariņš addresses these issues by veiling his criticism in Communist phraseology.

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2015. GADĀ

2015. gadā LU Latvijas vēstures institūtā strādāja 52 darbinieki (to skaitā – 8 blakusdarbā), no tiem 44 zinātnieki un 8 zinātniski tehniskais un zinātni apkalpojošais personāls. Institūta struktūra nemainīga: piecas nodaļas, viena laboratorija, trīs krātuves. Starptautisko Eiropas projektu realizācijai 2015. gadā institūtā darbā pieņēma vēl divus jaunus darbiniekus.

2015. gadā institūtā realizēja četrus starptautiskos projektus (divus – ERAF, vienu – ESF un Norvēģijas finanšu instrumenta līdzfinansētu projektu), trīs Latvijas Zinātnes padomes finansētos projektus, kā arī Valsts pētījumu programmu (turpmāk – VPP).

Jāatzīmē arī trīs divpusējie sadarbības projekti: viens starp LU Latvijas vēstures institūtu un Polijas ZA Arheoloģijas un etnoloģijas institūtu; otrs ar Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras pētniecisko institūtu un Etnogrāfijas muzeju; trešais ir Somijas Kultūras fonda starptautiskais projekts, kurā tiek veikta Ķivutkalna – Latvijas bronzas laikmeta pilskalna un kapulauka zinātniska izpēte.

Atzīmēšanas vērts ir arī fakts, ka 2015. gadā tika atrisināts jautājums par **LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) dokumentu izpētes komisiju**, kuras priekšsēdētājs ir LU Latvijas vēstures institūta pētnieks Kārlis Kangeris. Komisiju ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 433 izveidoja jau 2014. gada 20. augustā, bet ieilgušo politisko strīdu dēļ par komisijas pārraudzību tā darbu uzsāka tikai 2015. gada rudenī. 2015. gada 18. septembrī pēc gadu ilgiem strīdiem tika noslēgts līgums ar Latvijas Universitāti kā komisijas darba administrētāju, kura savukārt praktisko darbību deleģēja Latvijas vēstures institūtam. Beidzot tika slēgti līgumi ar pētniekiem un uzsākts darbs, kas jau 15.–17. decembrī rezultējās ar pirmo zinātnisko konferenci Liepājas daudzfunkcionālajā koncertzālē “Lielais dzintars” un referātu sagatavošanu publicēšanai.

Lai gan skaitliski izskatās, ka LU Latvijas vēstures institūts piedalās daudzos projektos, tomēr vairākiem no tiem 2015. gads bija noslēguma gads. Vispirms 2015. gada 31. augustā beidzās ESF projekta

“Arheoloģiskajos izrakumos iegūtā Latvijas antropoloģiskā materiāla paleopatoloģiskā un molekulāri ģenētiskā izpēte” (01.01.2014.–31.08.2015.) realizācija, kurā vadošais partneris bija APP Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centrs. No institūta puses projektu koordinēja Dr. hist., vadošais pētnieks Guntis Gerhards un tā izpildē bija pieņemta jauna arheoloģe, doktorante Elīna Pētersone-Gordina. Nepilnu divu gadu laikā pētnieki veica arheoloģiskajos izrakumos Latvijā iegūtā 15.–17. gadsimta antropoloģiskā materiāla paleopatoloģisko izpēti un izveidoja datu reģistru. Pārskata periodā par pētījumu rezultātiem sagatavoti divi zinātniskie raksti, kas publicēti starptautiskajās datubāzēs iekļautos žurnālos, un ziņots divās starptautiskās konferencēs.

2015. gada 30. novembrī noslēdzās arī ERAF projekts Nr. 2011/0039/2DP/2.1.1.3.1./11/IPIA/VIAA/009 “Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētniecības centra zinātnes infrastruktūras attīstība”. 2015. gada pirmajā pusē ar koksnes gadskārtu mērīšanas iekārtu piegādi dendrohronoloģiskiem pētījumiem faktiski noslēdzās iepirkums darba vietu aprīkojuma un iekārtu iegādei (01.01.2012.–30.11.2015.). Rezultātā LU Latvijas vēstures institūtā ir iekārtotas 17 jaunas darba vietas (aprīkotas ar mēbelēm, datoriem, programmatūru u.c.). Kalpaka bulvārī 4 pagrabstāva telpās LU Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģisko materiālu krātuves materiāli ir nodrošināti ar piemērotu uzglabāšanu un pieejamību studentiem un pētniekiem.

Dendrohronoloģisko pētījumu laboratorija (Kalpaka bulvāris 4, 123. telpa) beidzot ir aprīkota ar jaunu koksnes gadskārtu mērīšanas iekārtu un dendrohronoloģisko datu apstrādes un digitālā attēla mērīšanas programmām.

Kopumā projekta vispārīgais mērķis ir izpildīts – pilnveidots kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju pētniecības aprīkojums, izveidota atbilstoša infrastruktūra un nodrošināta mūsdienīga materiāltehniskā bāze pētniecības aktivitātēm.

No 2015. gada 1. marta līdz gada beigām LU tika īstenots vēl viens ERAF projekts “Latvijas Universitātes institucionālās kapacitātes attīstība” (vienošanās Nr.2015/0027/2DP/2.1.1.3.3/15/IPIA/VIAA/003), kas zinātnisko institūciju konsolidācijas nolūkā pabeidza Latvijas vēstures institūta iekļaušanu Latvijas Universitātes sastāvā. Saskaņā ar

Latvijas Universitātes Senāta 2015. gada 26. oktobra lēmumu Nr. 235 ar 2016. gada 1. janvāri LU aģentūra "Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts" reorganizēta par Latvijas Universitātes pamatstruktūrvienību "Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu".

Šī projekta ietvaros notika arī LU Latvijas vēstures institūta krātuvju izvietošana jaunās telpās un nepieciešamā tehniskā aprīkojuma iegāde. Pilnībā pabeidza osteoloģisko un citu bioarheoloģisko materiālu pārvietošanu no Salaspils uz Rīgu, Kalpaka bulvāri 4 un Lielvārdes ielu 24, un izvietošana speciāli iekārtotās telpās.

Arī visu Arheoloģisko materiālu krātuvi decembrī no LZA augstceltnes telpām (Akadēmijas laukums 1) pārvietoja uz izremontētām telpām Rūpniecības ielā 10. Krātuvju darbiniekiem tika iekārtotas darba vietas un iegādāti ugunsdroši metāla skapji arheoloģisko pārskatu krājumam, pirmdokumentācijas krājumam, zīmēto senlietu perfokaršu krājumam, fotonegatīvu krājumam, jauni metāla plaukti uzziņu literatūras krājumam. Bez datortehnikas krātuvei tika iepirkti skeneri fotonegatīvu un zīmēto plānu A0 skenēšanai un materiālu digitalizācijai. 2015. gada otrajā pusē Arheoloģisko materiālu krātuvē pārvešanai tika saiņoti un šifrēti krātuves arhīva materiāli atbilstoši krājumiem: zīmēto plānu krājums (~ 27 600 vienības), izrakumu pārskatu krājums (1280 vienības ar 109 349 lappusēm), pirmdokumentācijas krājums (60 000 vienības), foto dokumentācijas krājums (130 000 filmu kadru), nozares literatūras krājums (~ 5650 publicētu vienību).

Vēl vienīgi Etnogrāfisko materiālu krātuve atrodas iepriekšējās telpās – LZA augstceltnē. Tās pārvietošanai vēl nav sagatavotas (izremontētas) telpas, toties projekta ietvaros ir jau sagādātas speciālās krātuves mēbeles un tehnika.

Ar 2015. gada 1. jūliju LU Latvijas vēstures institūts uzsāka Norvēģijas finanšu instrumenta līdzfinansētā projekta "NFI/R/2014/062, Technology transfer in the processing of mineral resources in earlier times" ("**Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos**") realizāciju. Projekts tiek īstenots LU Vēstures un filozofijas fakultātē, partneri bija LU Latvijas vēstures institūts un Oslo Universitātes Kultūrvēstures muzejs, bet pēc institūta iekļaušanas Latvijas Universitātē projekta vienīgais partneris no 2016. gada janvāra ir Oslo Universitātes Kultūrvēstures muzejs. Projekta izstrādātājs un zinātniskais vadītājs ir Dr., vadošais pētnieks Valdis Bērziņš

(LU Latvijas vēstures institūts). Projekta ietvaros (01.06.2015.–30.04.2017.) tiek pētītas tehnoloģijas, kas aizvēsturiskos un vēsturiskos laikos izmantotas nozīmīgu minerālo resursu apstrādē. Piesaistot norvēģu speciālistus, no tehnoloģiju pārnesei skatpunkta tiek aplūkota krama apstrāde akmens laikmetā, kā arī dzelzs ieguves tehnoloģiju attīstība Latvijas teritorijā no dzelzs laikmeta līdz agrajiem jauniem laikiem. 2015. gadā no 27. septembra līdz 3. oktobrim norisēja pieredzes apmaiņas brauciens uz Norvēģiju pie projekta partneriem no Oslo Universitātes Kultūrvēstures muzeja, kurā institūta un fakultātes pētnieki (D. Auziņa, V. Bebre, R. Brūzis, I. Doniņa, M. Jakovļeva, A. Šnē, A. Vasks, A. Vijups) iepazinās un apmeklēja daudzas arheoloģiskās dzelzs ieguves vietas Norvēģijā, kas aptver laikposmu no romiešu dzelzs laikmeta līdz 18. gadsimtam. Zinātnieki piedalījās dzelzs ieguves arheoloģiskā rekonstrukcijā un apsprieda turpmākās pētniecības stratēģijas.

2015. gadā institūta darbinieki turpināja pētījumus pie iepriekšējos gados uzsāktajiem Zinātniskās padomes finansētajiem trim fundamentālajiem projektiem (grantiem).

Septiņi arheologi (V. Bērziņš, I. Doniņa, E. Guščika, I. Zagorska, S. Tilko, A. Vilcāne, D. Legzdiņa) ir iesaistīti prof. Andreja Vaska vadītajā projektā Nr. 276/2012 “**Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem**”. Projekta ietvaros paredzēts uzrakstīt vairākas monogrāfijas, Ilga Zagorska gatavo darbu “Akmens laikmeta apdzīvotības attīstība Burtņieku ezera baseinā”, bet Antonija Vilcāne apkopo materiālus par Ērgļu Jaunākēnu dzelzs laikmeta kapulauku. Akmens perioda pētnieks V. Bērziņš strādā pie Lapiņu mezolīta apmetnes izrakumu materiāla analīzes un datu apkopošanas. Tēmu izstrādē nozīmīgi ir zinātniskās asistentes, LU doktorantes Dardegas Legzdiņas iegūtie stabilo izotopu analīžu dati par Latvijas akmens laikmeta cilvēku un dzīvnieku kaulu paraugiem. A. Vasks pārskata un precizē bronzas un senākā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu hronoloģiju, balstoties uz ¹⁴C analīžu datiem. Silvija Tilko turpina darbu pie Daugmales pilskalna apjomīgās kaula un raga priekšmetu kolekcijas, skaidrojot artefaktu hronoloģiju un izmantoto kaulu piederību konkrētiem dzīvniekiem. Arheoloģijas nodaļas jaunās pētnieces Elīna Guščika un Inga Doniņa pievērsušās Kurzemes reģiona arheoloģisko pieminekļu

izpētei: E. Guščika veic dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīciju izpēti, pamatojoties uz Īles meža senkapiem, savukārt I. Doniņa, pamatojoties uz jauniegūtajiem paraugiem, datēšanu un makroatlieku analīzi no Talsu Vilkmuižas ezera, skaidro tajā esošā kapulauka un ezera veidošanos.

Latvijas vēstures institūts piedalījās arī divu sadarbības projektu izstrādē. Vispirms jāatzīmē četru humanitāro institūtu sadarbības projekts “Kultūru migrācija Latvijā”. No šī lielā projekta Latvijas vēstures institūts realizē apakšprojektu **“Kultūru migrācija Latvijā – iedzīvotāju grupu etnokultūras izpausmju izmaiņas un ideoloģisko strāvojumu saskarsmes skatījums”** (vad. Gunita Zariņa). Projekta astoņi dalībnieki (I. Boldāne-Zeļenkova, D. Legzdiņa, A. Jansone, I. Ose, J. Stradiņš A. Vasks, G. Zariņa, G. Zemītis) aktīvi strādājuši pie kultūras migrāciju procesu izpētes Latvijas aizvēsturē. Lai uzsvērtu tēmas aktualitāti un pētījumu nozīmīgumu, 17. novembrī projekta dalībnieki organizēja konferenci “Kultūru migrācija Latvijā: virzienu dinamika”.

LU Latvijas vēstures institūts ir arī viens no partneriem sadarbības projektā Nr. 653/2014 “Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas pieredze, mācības un starptautiskā nozīme (vēsturiskie, politiskie un tiesiskie aspekti)”, vadītājs akadēmiķis Tālav Jundzis. Šajā projektā vēsturnieki (A. Lerhis un K. Kangeris) īsteno apakšprojektu **“Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta loma un Baltijas jautājums”**, kuram noslēdzoties ir jāizstrādā kolektīvā monogrāfija “Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīnas kontekstā”.

2015. gadā ir sagatavots izdošanai (nodots tipogrāfijā) dokumentu krājums “Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā” (A. Lerhis, A. Zunda, K. Kangeris). A. Lerhis ir veicis Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentu pētniecību un atlasī publicēšanai ASV (Stenfordas Universitātes Hūvera institūta arhīvā, 17.–30.11.2015.). Turpināts arī dokumentu apziņošanas, izpētes, sistematizācijas un atlases darbs, gatavojot vēl vienu dokumentu krājumu “Rietumvalstu nostāja Baltijas jautājumā 1940.–1991. gadā” (A. Zunda, K. Kangeris, A. Lerhis).

Gandrīz visi institūta darbinieki ir iesaistīti VPP “Letonika (Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības)” projekta **“Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras re-**

ģiona kontekstā” īstenošanā. Programmas ietvaros vēsturnieki ir nosprauduši četrus tēmu izstrādi: 1. Sociālpolitiskās norises un vēstures zinātne Latvijā 100 gados; 2. Starpetnisko attiecību aspekti Latvijas vēsturē; 3. Kurzemes literatūras un mākslas biedrības devuma Latvijas vēstures pētniecībā izvērtējums; 4. Kultūrvēsturiskā mantojuma un vides starpdisciplinārā izpēte. Tomēr piešķirtais valsts finansējums zinātnei un tā neregulārā plūsma ir daudz par mazu, lai veiktu laukietilpīgus un fundamentālus pētījumus. Zinātnieki ir spiesti iesaistīties vairāku sīku un bieži vien savstarpēji nesaistītu tēmu izstrādē, lai kaut cik “sakasītu” iztikšanai nepieciešamos līdzekļus, vai arī pāriet strādāt citās iestādēs un uzņēmumos. Pašreiz Latvijas Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā esošo, vismaz humanitāro zinātnisko institūtu darbinieku algas nespēj konkurēt pat ar muzeju, arhīvu un citu radniecīgu iestāžu darbinieku algām. Tas, protams, atsaucas arī uz izpētes darba produktivitāti, un 2015. gadā kopējais pētnieku devums ir salīdzinoši mazāks nekā citus gadus.

2015. gadā LU Latvijas vēstures institūta pētnieki vēl spēja sagatavot un izdot visus 4 “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” numurus. Profesors Andrejs Vasks izdeva grāmatu “No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem”, kas uzrakstīta uz daudzus gadus arheoloģijā lasīto lekciju pamata. Etnologi par godu ilggadējās nodaļas darbinieces etnogrāfes, Dr. habil. hist., profesores Lindas Dumpes 80 gadu jubilejai sagatavoja viņas Biobibliogrāfijas elektronisko versiju. 2015. gada sākumā iznāca arī rakstu krājuma “Senā Rīga” 8. sējums, kas veltīts akadēmiķa Andra Caunes 75 gadu jubilejai. Vēsturniecei Dainai Bleierei latviešu un krievu valodā tika pārīzdotas grāmatas par dzīvi Padomju Latvijā. Kopumā 2015. gadā ir publicēts ap 50 zinātnisko rakstu, 18 konferenču tēzes, 37 grāmatu recenzijas, apskati un informācijas par vēstures zinātnes dzīves aktualitātēm. Institūta pētnieki ir aktīvi piedalījušies zinātniskos forumus, nolasīti vairāk nekā 90 referāti Latvijā un ārzemēs: Lietuvā (Viļņā, Klaipēdā), Igaunijā (Tallinā), Čehijā (Prāgā), Vācijā (Berlīnē, Ķilē, Marburgā), Serbijā (Belgradā), Dānijā (Odensē), Lielbritānijā (Glāzgovā, Šefildā), Rumānijā (Konstancē), Ķīnā (Guijanā), Polijā (Bjalistokā, Varšavā), Ukrainā (Kijevā), Krievijā (Pleskavā, Sanktpēterburgā), ASV (Sanfrancisko), Sanmarīno, Somijā (Helsinkos), Horvātijā (Zagrebā).

Arheologi (R. Brūzis, V. Bērziņš, E. Guščika, A. Vasks) 2015. gadā ir noorganizējuši astoņas arheoloģisko izrakumu ekspedīcijas vai uzraudzības darbus, tā kaut nedaudz piesaistot institūtam finansējumu no valsts, pašvaldību un citu pasūtītāju līgumdarbiem.

Neizsīkst arī sabiedrības interese par vēstures tēmām, 2015. gadā galvenokārt Latvijas reģionos ir nolasītas vairāk nekā 30 lekcijas, sarīkotas četras izstādes par arheoloģiskajos izrakumos atklātajiem artefaktiem. Mūsu pētnieki ir piedalījušies vairāk nekā 20 populāros Latvijas televīzijas raidījumos (“Melu laboratorija”, “Patiesības stunda”) un radio raidījumos (“Kultūras rondo”, “Aktuālais temats”, “Zināmais nezināmajā”), kā arī snieguši intervijas laikrakstos, žurnālos un interneta vietnēs.

LU Latvijas vēstures institūta pētnieki 2015. gadā piedalījās arī studiju procesā, vadot bakalaura (6), maģistra (1) un promocijas darbus (5).

Etnoloģijas nodaļas jaunā darbiniece Vineta Vilcāne 2015. gada septembrī saņēma Latviešu akadēmiskās organizācijas Zviedrijā Ulda Ģērmaņa piemiņas balvu Latvijas vēsturē par maģistra darbu “Mājturības kultūra Latvijā: Kaucmindes Mājturības semināra piemērs”, kuru aizstāvēja 2015. gadā LU Vēstures un filozofijas fakultātē.

Nobeigumā gribas izcelt jauno vēsturnieku entuziasmu, jo, neskatoties uz nepietiekamo finansējumu, LU Latvijas vēstures institūtā 2015. gadā strādāja četri doktoranti (I. Doniņa, D. Legzdiņa, I. Gīle, E. Pētersone-Gordina) un divi maģistranti (D. Auzuņa, V. Vilcāne).

Lai vēstures zinātne pastāvētu un attīstītos, būtu nepieciešams piesaistīt pēc iespējas vairāk jauno speciālistu, bet ar 2016. gadu Latvijas vēstures institūta darbība būs cieši saistīta un atkarīga no Latvijas Universitātes stratēģiskiem mērķiem un plāniem, kā arī no kopīgās valsts un Latvijas politiķu nostājas humanitāro zinātņu jomā.

Viktoriya Bebre

19. STARPTAUTISKĀ ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “SABIEDRĪBA UN KULTŪRA: LOKĀLAIS UN GLOBĀLAIS”

Liepājas Universitāte un Liepājas muzejs 2016. gada 19.–20. maijā jau 19. reizi organizēja starptautisku konferenci “Sabiedrība un kultūra: lokālais un globālais”. Konferenci atklāja Liepājas Universitātes organizācijas komisijas priekšsēdētājs A. Medveckis, bet uzrunas teica Liepājas Universitātes rektora vietas izpildītāja M. Zeltiņa, Liepājas domes priekšsēdētāja vietnieks V. Vitkovskis un Latvijas institūta vadītāja A. Rozenberga. Pēc tam tika nolasīti trīs plenārsēdes referāti.

Pirmā referēja Lietuvas Universitātes pārstāve S. Grigaravičūte par jautājumiem, kas saistīti ar latviešu un lietuviešu sadarbību Vladivostokā 1922. gadā. Latvijas Lauksaimniecības universitātes pārstāvji L. Leikums un G. Brāzma pievērsās pētījumiem filozofijā Liepājas Universitātes zinātniskajās konferencēs. Savukārt Liepājas Universitātes pārstāve S. Veinberga stāstīja par unikālu vēsturisku mantojumu Latvijas arhīvos – rokrakstu avīzēm 17. gs. Latvijā. Referāts saistīja ar domu, ka šīs avīzes būtībā ir periodikas aizmetņi, kuru pētniecībai Latvijā pagaidām nav pievērsta lielāka uzmanība. Rokrakstā pavairotās avīzes tika veidotas un arī aktīvi izplatītas vairāku iemeslu dēļ, no kuriem šeit minēsim tikai dažus: drukātās preses neesamība Rīgā un Vidzemē, bet vēlākā laika posmā ievērojami mazākā cenzūra salīdzinājumā ar drukātām avīzēm. Rokraksta avīzes pamatā bija veltītas notikumiem Zviedrijā, lai informētu sabiedrību par galma dzīvi. Sevišķi pēdējais referāts raisīja dzīvas diskusijas plenārsēdes nobeigumā. Plenārsēdi noslēdza XVIII konferences rakstu krājuma atklāšana.

Konference bija organizēta piecās sekcijās, no kurām viena bija veltīta vēstures izpētes jautājumiem. Vēstures sekcija norisa Liepājas muzeja viesmīlīgajās telpās, un tajā bija paredzēti četrpadsmit referāti, no kuriem tika nolasīti vien deviņi.

Vēstures sekcijā pirmais uzstājās M. Zvaigzne, kurš referēja par latviešu preses materiāliem emigrācija, skatot tos kā Latvijas sovjetizācijas vēstures avotu. I. Apine aplūkoja Rīgas identitātes lomu nacionālās identitātes veidošanās procesā. Savukārt A. Medveckis stāstīja par

Liepājas Universitātes darbinieku dzīvesstāstu vākšanas un publicēšanas kritērijiem, referāta laikā klātesošajiem demonstrējot arī jau izdotās biogrāfijas.

N. Pazuhina pievērsās Latvijas krievu dzīvesstāstiem un tam, kā krievi ir redzējuši Latviju un kādā veidā Latvija kļuvusi par viņu dzīves neatņemamu sastāvdaļu, kur svarīga loma ir bijusi dažādiem kultūras dzīves faktoriem jeb markīeriem. Par savdabīgu tēmu – Papua-Jaungvinejas priekšmetiem Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā referēja A. Puķīte un N. Ameļoškina, vairāk uzmanības veltot loku bultām un to ornamentiem un norādot, ka pētniecībā ir izveidojusies arī sadarbība ar šīs valsts institūtiem. Par noziedzību Latvijā Otrā pasaules kara laikā, vairāk pieskaroties tieši Liepājas piemēram, referēja E. Evarts. Ā. Kolosova analizēja 1991. gada bariķāžu dalībnieku – liepāņnieku atmiņas, bet B. Bomanovskis no Lodzas Universitātes Polijā aplūkoja poļu kavalērijas un infantērijas sadarbību 16./17. gs., norādot, ka svarīgākais poļu-lietuviešu armijas uzvarās bija veiksmīgas sadarbības izveidošana abu armijas grupu starpā. Pēdējais uzstājās A. Kriška ar referātu par Kurzemes rietumu piekrastes nozīmi Baltijas aizsardzības kontekstā Otrā pasaules kara priekšvakarā. Viņš norādīja uz daudzajām nepilnībām padomju armijas organizācijas uzbūvē, kas noveda pie nespējas izveidot plašu un nopietnu aizsardzības sistēmu, iebūvējot nacistiskās Vācijas karaspēkam.

Jāizsaka nožēla, ka nebija ieradušies vairāki pieteikti referenti. Viņu dalība noteikti būtu bagātinājusi sekcijas darbu. Pēc referātiem raisījās dzīvas diskusijas par dažādām tēmām, aktīvi pārrunājot gan vēsturiskas problēmas, gan mūsdienu vēstures pētniecības situāciju. Novēlēsim konferences organizētājiem izturību un pacietību, rīkojot nākamgad pēc kārtas jau divdesmito konferenci!

Edvīns Evarts

KONFERENCE “JELGAVA PADOMJU UN VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ 1940–1944. CILVĒKI UN LIKTEŅI”

2016. gada 8. jūnijā Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs organizēja konferenci “Jelgava padomju un vācu okupācijas laikā 1940–1944. Cilvēki un likteņi”. Tās programmā bija iekļauti septiņi referāti par dažādiem ar Jelgavu un Jelgavas vēsturi saistītiem notikumiem. Konferenci ar uzrunu atklāja Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja direktore Gita Grase un Jelgavas pilsētas domes priekšsēdētājs Andris Rāviņš. Runātāji norādīja, ka ir ārkārtīgi svarīgi komunicēt ar sabiedrību par vienu no sarežģītākajiem Jelgavas vēstures posmiem – Otrā pasaules kara notikumiem, jo vēl arvien nav līdz galam izdiskutēti jautājumi, no kā padomju vara mūs ir atbrīvojusi un kā tas ir noticis. A. Rāviņš uzsvēra, ka reti kurai pilsētai nākas diskutēt, vai tā tikusi sagrauta par 93 vai 95 procentiem. Tāpēc konferences uzdevums ir diskutēt, atgādināt un analizēt Otrā pasaules kara laika notikumus, lai skaidrotu dažādo notikumu iniciatorus, iemeslus un lai pilnīgāk izprastu katras rīcības sekas. Galvenais konferences uzdevums ir censties panākt, lai cilvēki spēj argumentētāk analizēt vēstures notikumus.

Pirmais uzstājās Edgars Engīzers, kurš deva vispārēju pārskatu par Otrā pasaules kara sākšanos un Latvijas “ieslīgšanu” tajā. Viņš norādīja, ka faktiski Otrais pasaules karš ir daudzu militāru konfliktu kopums, par kuru var diskutēt, kad tas tieši ir sācies. Vēl pēc nacistiskās Vācijas uzbrukuma Polijai tas joprojām bija “Eiropas karš”. E. Engīzers analizēja Latvijas nostājas izmaiņas, reaģējot uz dažādiem notikumiem.

Juris Pavlovičs saistošā veidā, izmantojot dažādus mūzikas ierakstus, analizēja Jelgavas ikdienu saspringtajā 1938.–1941. gadā. Publika ar interesi vēroja tā laika populārāko dziesmu īsos videoierakstus, kam sekoja vispārējās un Jelgavas situācijas skaidrojums katrā attiecīgajā laika posmā. Ikdienas dzīves tematiku turpināja Edvīns Evarts, kurš ieskicēja tieši Zemgales ikdienas dzīves īpatnības uz kopējā Latvijas fona. Viņš norādīja, ka Zemgales lauku iedzīvotāju salīdzinošais turīgums ļāva vietējiem iedzīvotājiem – gan pilsētniekiem, gan lauku ļaudīm – vieglāk pārciest kara laiku,

kā arī veltīt lielāku uzmanību kultūras dzīvei, nekā tas bija citos Latvijas novados.

Holokausta pētniecības jautājumiem pievērsās Andris Tomašūns, kurš referātu papildināja ar daudzveidīgu fotomateriālu. Viņš raksturoja holokausta īpatnības un specifiku Jelgavā, norādot, ka daudzi jautājumi vēl nav atbildēti līdz galam. Sanākušie interesenti varēja arī saņemt šogad iznākušo A. Tomašūna grāmatu par šo tematiku.

Otrajā konferences daļā pirmais uzstājās Gatis Krūmiņš, kurš vairāk analizēja notikumus jau pēc Otrā pasaules kara Latvijā ekonomikas ziņā. Viņš atzīmēja, ka pēckara periodā Latvijas PSR iemaksas Padomju Savienības kontos bijušas būtiski lielākas nekā visas PSRS t.s. dotācijas.

Valdis Kuzmins pievērsās Sarkanās armijas iebrukumam Zemgalē 1944. gada jūlijā un augustā, atsedzot sabiedrībai mazāk zināmus faktus par iebrukuma norisi un kauju intensitāti. Konferences noslēgumā referēja Aldis Barševskis, kurš norādīja uz Ģ. Eliasa Vēstures un mākslas muzeja krājumā esošiem priekšmetiem un dokumentiem un īsi iezīmēja krājumā esošo materiālu izpētes iespējas.

Konferences noslēgumā raisījās diskusijas par dažādiem Jelgavas vēstures aspektiem un pētniecības iespējām.

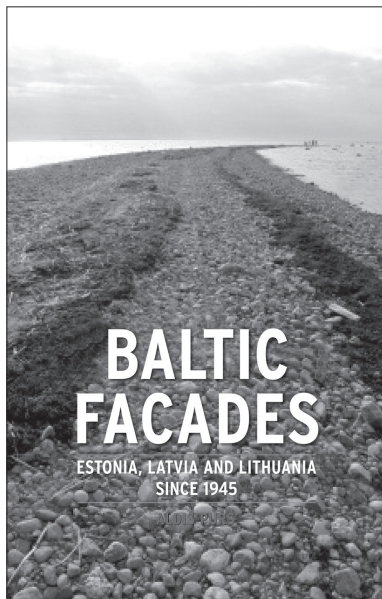
Edvīns Evarts

RECENZIJAS

Aldis Purs. *Baltic Facades. Estonia, Latvia and Lithuania since 1945*. London: Reaktion Books, 2012. 203 p.
ISBN 978 1 86189 896 8

Grāmatu par triju valstu – Igaunijas, Latvijas, Lietuvas – vēsturi vēsturnieks Aldis Purs sāk ar precīzu norādi ne tikai par tās potenciālo auditoriju (intelektuāli zinātkāri lasītāji, nosaucot plejādi konkrētu profesiju), bet arī par tiem, kam grāmata nav domāta (profesionāli vēsturnieki, politiologi, ekonomisti, to skaitā Baltijas speciālisti). Pura mērķis ir piedāvāt lasītājam izjust Baltijas valstis,

nevis akadēmiski informēt, un viņa pieejas stilistika ir pakārtota minētajam mērķim, kas būtu jāņem vērā grāmatas vērtēšanā.

Recenzijas autore, pirmkārt, kā Latvijas iedzīvotāja, otrkārt, kā vēsturniece pieder pie lasītājiem, kurus Purs neredz kā sava darba patērētājus. Tomēr ir iespējams formulēt pat vairākus iemeslus, kas grāmatu dara interesantu ne tikai starptautiskajā, bet arī nacionālajā līmenī. Pirmkārt, tā sniedz iespēju vajadzības gadījumā strauji atsaukt atmiņā pagātņi pēc 1945. gada visu triju valstu vēsturē, jo, lai gan stāsts par triju Baltijas valstu pagātņi jau arī pirms šī darba ir bijis lasāms vienos vākos, tieši Pura grāmata izceļas ar to, ka ir aizraujoši lasāma un tās apjoms ir salīdzinoši neliels (203 lappuses). Otrkārt, lasītāju uz priekšu dzen intriga, vai autoram tiešām izdosies izpildīt solīto, proti, atmaskot mītu par vienu, saskaņotu Baltijas identitāti (“the myth of a single, coherent Baltic identity”). Treškārt, grāmatas atsauces un pielikums (ieteicamās literatūras saraksts) netieši no sava veida letargijas varētu uzraut kājās vietējos vēsturniekus, jo uzskatāmi parāda, ka visās trijās Baltijas valstīs izdoto pētījumu, pat ja tie ir

publicēti angļu valodā, kvalitāte tā sauktajos Rietumos tiek apšaubīta. Piemēram, ieteicamās literatūras sarakstā ir 45 grāmatas, no kurām tikai viena ir izdota kādā no aprakstītajām valstīm (Igaunijā). Līdzīgi ir ar atsaucēm – no 88 atsaucēm tikai divas norāda uz grāmatām, kas ir izdotas Rīgā. Šim faktam vajadzētu rosināt Latvijas vēsturniekus censties savus pētījumus publicēt arī Rietumu izdevniecībās.

Lai atbildētu uz svarīgāko jautājumu, kas lasītājam palīdzētu veidot priekšstatu par grāmatas vērtību, jāaplūko, kā Pūrs konstruē savu stāstu, kura rezultātam vajadzētu būt solījuma izpildei, proti, mīta par vienīgo, saskaņoto Baltijas identitāti atmaskošana. Domāju, nav vērts iedziļināties jautājumā, vai tas tiešām ir mīts vai tomēr tikai stereotipiski priekšstati, kas pastāv kaut kur Rietumu pasaulē kādā konkrētā sociālā grupā.

Grāmatas spēcīgā puse ir problemātikas formulējums un izturētā koncentrēšanās uz identitātes tēmu, ko autors īpaši uzsver, sakot, ka pētījumu vienojošie jautājumi ir par to, kā Baltijas valstis uztvēra sevi un kā iztēlojās citus tās redzam (13. lpp.). Pura piedāvātajā Baltijas valstu pagātnes pēc Otrā pasaules kara skaidrojumā svarīga nozīme ir 'dalīto nelaimīgo pieredžu' ('shared unhappy experiences') konceptam, kas koncentrēts vairāk uz 20. gadsimta otrās puses padomju okupācijas pieredzi, visu triju neatkarīgo valstu nelikumīgu transformēšanu par sociālistiskajām padomju republikām un sekojošo sovjetizāciju. Tieši 'shared unhappy experiences' ļauj triju dažādu valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – pagātnei apvienot vienā naratīvā.

Darba struktūra citā gadījumā (bet ne Pura darbā) varētu būt identitāšu tēmu neatgriezeniski izšķīdinājusi politiskajā vēsturē, kuras grāmatā nav maz. Tomēr, kaut arī faktiski lielākā daļa pētījuma, kas organizēts sešās nodaļās, ir ekskurss politiskajā vēsturē (pirmās trīs nodaļas), kam seko ieskats ekonomiskajā attīstībā (ceturtā nodaļa), līdz autors nonāk pie sava vēstījuma kulminācijas par identitāti (piektajā nodaļā; 153.–171. lpp.), lai galu galā noslēdzošajā sestajā nodaļā izvirzītu dažas perspektīvas, Pūram sekmīgi ir izdevies noturēt identitātes asi. Turklāt to negaidīti spēcīgi balsta tieši ekonomiskās attīstības apraksts, kas izpilda autora solījumu ievilināt lasītāju Baltijas valstu izjūtā, vietas sajūtā (16. lpp.). Tiesa, viņš nav skaidrojis, par kādām identitātēm ir runa – lasītājs pats var pieņemt, bet ne zināt, ka gar viņa acīm autors aizizbina gan politiskās un sociālās, gan kultūras identitātes, tās konkrēti nedefinējot. Identitātes tekstā ir atstātas tādā

“pats par sevi saprotams” situācijā, nenorādot, ka vienviet, iespējams, runa ir par vienas valsts, citviet – par kādu sociālo grupu identitāti otrā valstī, bet, kā tieši tās iekļaujamā priekšstatā par Baltijas identitāti, lasītājam jāizdomā pašam.

Pura piedāvātais stāsts tiešām nav enciklopēdisks notikumu apraksts un nav arī smagnēja politiskās vēstures atskaite. Autoram izdodas ievilkt lasītāju politiskajā vēsturē, izmantojot publicistisku stilistiku. Piemēram, formulējot savā ziņā retoriskus, jo tekstā neatbildētus, bet lasītāja iztēli rosinošus jautājumus. Politiku viņš piedāvā uztvert caur lakoniskiem politiķu raksturojumiem, padarot to personisku. Iezīmējot politiskos virzienus pirmajās demokrātiskajās pēcpadomju parlamenta vēlēšanās, viņš provocē lasītāja domu, piemēram, jautājot, vai Edgars Savisārs var piedāvāt kreisu alternatīvu Igaunijā vai tomēr viņa platforma bija vecais padomju vīns jaunā pudelē (98. lpp.). Tāpat viņš ne tikai apzināti pārspilē kādas tendences, lasītāju par to brīdinot (116. lpp.), bet arī ievij naratīvā personisko pieredzi, izstāstot paša noklausīto, redzēto u.tml., kā pasakā, kas mēdz beigties ar formulu “arī es tur biju, medu ēdu, pienu dzēru”, izceļot šo subjektivitāti kā stāstījuma blakusvērtību, kas ļauj iegūt lasītāja uzticību. Par gadsimtiem ilgi Baltijas valstīs izplatītā papildus pārtikas iegūšanas avota – sēņu lasīšanas mežā – paliekām mūsdienu Latvijas iedzīvotāju tradīcijās viņš raksta, ka šīs nepieciešamības pēdas ir izdzīvojušas līdz mūsdienām, par ko liecina paša autora novērojums, noklausoties divu pavecāku latviešu sarunu, kādā veidā indīgas sēnes var padarīt ēdamas (115. lpp.). Tādam paņēmienam piemīt īpaša atraktivitāte, tāpat kā leģendu pieminēšanai. Piemēram, par Kārli Ulmani, “Latvijas diktatoru no 1934. gada līdz padomju okupācijai 1940. gadā”, kurš kafijas tasē esot bēris tieši trīs karotītes cukura – pa vienai uz katru nacionālo cukurfabriku, kuras 30. gadu beigās lielā mērā subsidēja autoritārā valsts vara (121. lpp.). Šis publicistiskās epizodes tekstā konkrētos piemēros skaidro Baltijas valstu lauksaimniecisko identitāti starpkaru periodā. Autors pierāda arī dažu vēsturinieku nacionālistu nacionālajās historiogrāfijās pausto apgalvojumu nepamatotību. Purs raksta, ka tas, ka izmaiņas etnisko grupu proporcijās spēcīgā padomju varu un vājināja igauņu un latviešu etnisko stiprumu, bija tikai padomju režīmam veiksmīgs blakusefekts. Viņš uzsver, ka ir maz pierādījumu pieņēmumam, ka padomju plānotāji krieviski runājošos strādniekus ievada ar tādu īpašu nolūku. Ja tā

būtu bijis, tad līdzīgi agresīvas izmaiņas iedzīvotāju sastāvā būtu notikušas arī Lietuvā, kas visagresīvāk pretojās padomju varas atkal uzspiešanai (129. lpp.; sk. citus piemērus 64., 66., 125., 138., 155., 160. lpp.).

Pētījums galu galā izrādās veidots kā naratīvs apļa kompozīcijā – Purs naratīvu sāk ar notikuma atstāstu par to, kā Igaunijas valsts prezidents Tomass Hendriks Ilvess 1999. gadā dekonstruēja Baltijas identitāti, apgalvojot, ka trīs Baltijas valstis vieno tikai pagātnes traumatiskā pieredze. Autors vēstījumu nobeidz, atgriežoties pie Ilvesa, kurš mainīja viedokli pēc vairākiem gadiem 2007.–2008. gadā, kad radās draudi, ka nākotnē Baltijas valstis atkal varētu piedzīvot ‘shared unhappy experiences’, jo tobrīd Igauniju bija piemeklējis kiberuzbrukums un Krievija bija iebrukusi Gruzijā. Ilvess bija to politiķu avangardā, kas tolaik aizstāvēja ideju par Baltijas vienotību un solidaritāti, sakot, ka, ja Igaunija, Latvija un Lietuva krīt, ja tās kolektīvi pazūd vai kļūst par atjaunotās teritoriālās agresijas vai iebiedēšanas upuriem, tās to darīs kopīgi kā Baltijas valstis, un, iespējams, tās arī pretosies kā Baltijas valstis (183. lpp.). Grāmatas nobeigumā formulētās perspektīvas Purs noslēdz ar prognozi: ja Igaunija, Latvija, Lietuva sekmīgi integrēsies Eiropas Savienībā, kļūstot par pārtikušām dalībvalstīm, tad to kopējā Baltijas identitāte, kas baltās uz ‘shared unhappy experiences’ virknēm, būs attiecināma tikai uz vēstures grāmatām (184. lpp.). Vai tā tiešām notiks, rādīs nākotne. Purs pieļauj, ka Latvija un Lietuva iekļūs eirozonā 2015. gadā, ja ne vēlāk (106. lpp.), citviet viņš raksta, ka – tikai nākamo piecu–desmit gadu laikā, rēķinot no 2012. gada (151. lpp.). Kā zināms, Latvija eirozonā ir no 2014. gada 1. janvāra, bet Lietuva – no 2015. gada 1. janvāra.

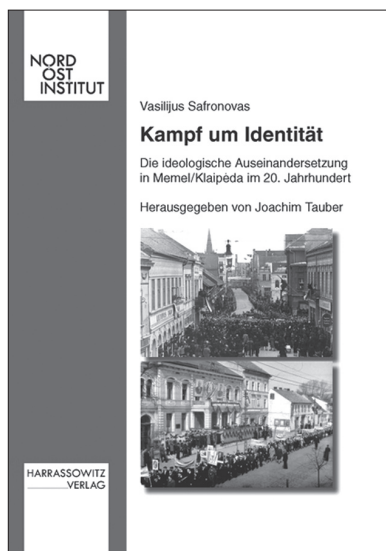
Kopumā jākonstatē, ka autors ir lieliski izpildījis izvirzīto mērķi – ievilināt lasītāju Baltijas valstu kā vietas izjūtā, tāpēc runāt par kādām grāmatas vājjajām pusēm nav pat pamata. Cita lieta, ka var pamanīt dažus faktus, kas liecina par automātisku Baltijas pieredzes pielīdzināšanu Rietumeiropā piedzīvotajam, piemēram, homoseksuāļu iznīcināšanu nacistu okupācijas laikā Otrajā pasaules karā, jo vismaz Latvijā par to pagaidām pētījumu vispār nav (58. lpp.). Visticamāk, grāmatas redaktors vienviet nav pamanījis kļūdu par Latvijas un Lietuvas iestāšanās datējumu Eiropas Savienībā (2002. gadā – 105. lpp.), bet tālāk tekstā tas ir koriģēts atbilstoši reālajam 2004. gadam (146. lpp.). Bet tāda veida nepilnību vairāk arī nav.

Alda Pura grāmata, manuprāt, ir veiksmīgs piemērs, kā faktiski sarežģītās 20. gadsimta politiskās vēstures problemātiku publicistiski aizraujoši reprezentēt starptautiskajā vidē Igaunijas, Latvijas, Lietuvas pagātni nepārzinošiem lasītājiem, kas tajā nemeklē akadēmisku detalizētību.

Ineta Lipša

Vasilijus Safronovas. *Kampf um Identität: Die ideologische Auseinandersetzung in Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert.* (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, Bd. 20). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015, 342 S. ISBN 9783447103527

Lietuvas vēsturnieka Vasilijus Safronova grāmata “Cīņa par identitāti: ideoloģiskie kari Mēmelē/Klaipēdā 20. gadsimtā” tapusi kā rezultāts 2011. gadā Klaipēdas Universitātē aizstāvētai disertācijai un tajā pašā gadā lietuviešu valodā izdotai monogrāfijai “Pagātne kā konfliktu avots: identitāšu ideoloģiju konkurence Klaipēdā 20. gadsimtā”.¹ Lasītājiem vācu valodā tiek piedāvāts šī darba korigēts un uzlabots variants. Darbā tiek analizētas nacionālās vai nacionālisma ietekmētās identitāšu ideoloģijas Mēmeles/Klaipēdas apgabalā. Autors tās nodala no reliģiskajām, sociālajām u.c. “nenacionālajām” identitāšu ideoloģijām, starp kurām gan, manuprāt, striktas robežas nevar novilkt. V. Safronovs balstās uz konstruktīvistu pieņēmumu, ka cilvēku kolektīvās identitātes veido publiskā komunikācija, kura tad rada savdabīgu publiskajā sfērā

¹ Vasilijus Safronovas (2011). *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

circulējošu nozīmju sistēmu, kas definē cilvēku piederību valstij un ko autors dēvē par identitātes ideoloģiju (10. lpp.).

Autors ir minējis šādus problēmas izpētes mērķus: veikt Klaipēdas apriņķī aktualizēto identitāšu ideoloģiju nozīmju satura analīzi, atklāt šo ideoloģiju konkurences etapus un ietekmes faktoros, kā arī parādīt pārmaiņas, kas noveda pie identitāšu ideoloģiju konkurences deaktivizēšanas 20. gadsimta beigās. Pētījuma zinātnisko paradigmu veido gan Latvijas zinātnē labi pazīstamās identitāšu konstruktīvisma, atmiņas kultūru, nacionālisma modernistu teorijas, gan mazāk izmantotā postmarksistiskā un poststrukturālā Ernesto Laclau (*Laclau*) un Šantālas Mufas (*Mouffe*) analītiskā diskursu teorija (27.–28. lpp.). Saskaņā ar šo teoriju indivīds identitāti iegūst diskursīvajās praksēs. Diskursīvās prakses noteiktā laikā ir vairākas, un indivīdam ir pieņemamas vairākas no tām, tomēr, veidojot sociālās grupas, vairākums pieņem vienu praksi kā sev izdevīgāko, pārējās ignorējot. Tās sociālās grupas, kas pieņem ignorētās identitātes, kļūst par sociāli “citiem” (*others*). Diskursīvās cīņas rezultātā var veidoties viena otru izslēdzošas identitātes, kas noved pie sociālā antagonisma, kuru var pārvarēt ar hegemonijas (antagonisko diskursīvo prakšu pārartikulācijas – *rearticulation*) palīdzību.² Manuprāt, sintezējot dažādās teorijas, kas balstās ne tikai nacionālisma konstruktīvisma pētniecības, bet arī komunikācijas un kolektīvās atmiņas teorijās, kas vēsturnieku pētījumos Baltijā nav bieži sastopamas, autors ir radījis interesantu un visai netipisku pētniecības teorētisko lauku, kas ļauj analizēt definētās problēmas.

Darbs izraisa interesi vēl vairāku iemeslu dēļ. Vispirms šī monogrāfija piedāvā netipisku skatījumu uz vienu no daudzajiem Eiropas problēmapgabaliem, kas izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, sabrūkot impērijām un veidojoties nacionālajām valstīm. Viļņas apgabala, Elzasas–Lotringas, Tešīnas, Sudetu apgabala un daudzu citu līdzīgu teritoriju vēsture līdz šim skatīta galvenokārt caur politiskās vēstures prizmu. Tādējādi pētījums, kas piedāvā paskatīties uz šādas teritorijas vēsturi caur identitāšu ideoloģiju prizmu, ir vērtējams kā novatorisks. Otrkārt, sociālajās zinātnēs identitāšu problēma vairāk raksturota no šodienas perspektīvas, kurā vēsturiskais konteksts bieži tiek ignorēts vai balstās politiskās vēstures radītajās klišējās. Šajā darbā savukārt

² Sk.: Ernesto Laclau, Chantal Mouffe (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. London: Verso.

tiek piedāvāts uz identitāšu problemātiku palūkoties no vēsturiskās attīstības perspektīvas, aplūkojot to visa 20. gadsimta vēstures notikumu kontekstā.

Grāmatā hronoloģiski tiek analizēti trīs identitāšu ideoloģiju sadursmju laikmeti Klaipēdas vēsturē: 1) 20. gadsimta pirmā puse, kad konkurē lietuviešu un vācu nacionālisms; 2) padomju laiks, kad redzama “padomju” un lietuviešu identitāšu konfrontācija; 3) laika periods pēc 1988. gada ar lietuviešu nacionālisma un patēriņa kultūras (konsumerisma) pretrunām.

Runājot par pirmo posmu, autors apskata gan vācu, gan lietuviešu identitāšu ideoloģijas. Mēmeles etniskā un vēsturiskā savdabība, kura ļāva tai vēl pirms Pirmā pasaules kara veidot savu īpatnu lokālo “mēmeliešu” identitātes ideoloģiju, neļāva tai pilnībā identificēties ar Vācijas imperatoru Hoencollernu namu. Arī franču administrācijas laikā 1920.–1923. gadā vācu sabiedrība samērā pozitīvi attiecās pret plānotās Mēmeles brīvvalsts (*Freistaat Memel*) projektiem, tomēr pēc 1923. gadā veiktās apgabala aneksijas Lietuvas sastāvā vācu tautības iedzīvotājos pieauga provāciskā orientācija – publiskajā retorikā “mēmeliešus” (*Memelländer*) vai Mēmeles vāciešus (*Memelldeutsche*) nomainot ar kategorijām “vācu tauta” (*deutsches Volk*) un “tautas kopība” (*Volksgemeinschaft*). Rezultātā 1939. gada marta iekļaušanu reihā daudzi uzskatīja par “atbrīvošanu” un “atgriešanos Lielvācijā” (*Heimkehr in das Grossdeutsche Reich*).

Mēmeles lietuviešu lokālā identitāte – t.s. Prūsijas lietuvieši, kuri piederēja pie piētistu baznīcas, nespēja sevi vienkārši identificēt ar katolīcīgajiem lietuviešiem. Lietuviešu nacionālismu adaptēja tikai daži Prūsijas lietuvieši, kuri par savas darbības centru izvēlējās Tizīti, nevis Mēmeli. Pēc apgabala iekļaušanas Lietuvā sākās tā lietuviskošana caur institucionāliem, kultūras, izglītības, komunikācijas, kā arī biedrību un partiju kanāliem.

Abu identitāšu ideoloģiju manifestēšanās bija ar lielu konflikt-potenciālu, jo, pēc autora domām, pretrunas skāra pašus šīs ideoloģijas pamatus – vēsturiskos paštēlus un rašanās mītus. Vai Mēmele bija “vecā Austrumprūsijas pilsēta”, vai to 13. gadsimtā “senajiem lietuviešiem” “nolaupīja” “vācieši”, vai 1923. gadā notika lietuviešu “okupācija” u.c. tamlīdzīgi diskursi radīja pretrunas starp kopienām. Kā atzīmē autors, sevišķi svarīgi ir bijuši divi jautājumi: 1) vai lietuvieši ir Mēmeles apgabala pamatiedzīvotāji; 2) kas pirms Vācu ordeņa ierašanās

13. gadsimtā ir apdzīvojis šo apgabalu? Šo jautājumu dominēšana lietuviešu diskursos esot bijusi svarīga, lai leģitimētu lietuviešu “vēsturiskās tiesības” šajā apgabalā. Kopumā, lasot nodaļas par vācu un lietuviešu nacionālisma identitāšu konkurenci, nevilšus gribas vilkt paralēles ar tiem procesiem, kas šajā laikā notika Latvijā un Igaunijā, kurā vācbaltiešu identitāte sadūrās ar latviešu un igauņu nacionālajām identitāšu ideoloģijām. Diemžēl grāmatā autors nav mēģinājis novilkt paralēles un, protams, arī atrast atšķirības ar līdzīgiem procesiem ziemeļos no Mēmeles. Tas nav pārmetums, jo autors tādus mērķus nav nospraudis, tas vairāk ir ierosinājums iespējamai turpmākai pētnieciskai analīzei.

Otrs identitāšu sadursmju laikmets ir Lietuva pēc Otrā pasaules kara, kad apgabalā vērojamas nozīmīgas etniskā sastāva izmaiņas un padomju ideoloģijas dominante, kura atsaucās arī uz Klaipēdas apgabala identitāšu formēšanu. Tajā pašā laikā apgabalā vitālas bija arī lietuviešu nacionālās kultūras iezīmes, simboli un rituāli, kas izpaudās gan lietuvisko ielu nosaukumu atjaunošanā, gan padomju režīmam netipisku vēstures aktoru (mācītāju Kristijona Donelaiša,³ Martina Mažvida⁴ u.c.) akcentēšanā, pieminekļu būvniecībā vai pat apzinātā kultūrpolitikā, kura bija vērsta uz apgabala “lietuviskuma” akcentēšanu. Autora veiktā analīze padomju Klaipēdā liecina, ka arī padomju sistēmā bija iespējams saskaņojot koriģēt padomju un nacionālo identitāšu nozīmes, kas, protams, varēja raisīt arī konfliktsituācijas.

Trešais laikmets ir pēc 1988. gada, kad Mihaila Gorbačova “perestroikas” un “glasnostj” iespaidā Komunistiskā partija zaudēja kontroli pār publiskajiem diskursiem, tajā pašā laikā aktivizējās pirmskara lietuviešu nacionālisma un lietuviešu trimdas diskursi. Padomju vai rusificētās identitāšu simboliskās vienības nomainīja ar lietuviešu nacionālajiem simboliem. Tomēr, tā kā trešdaļa iedzīvotāju Klaipēdā bija krievvalodīgie, tad šī nomaina izsauca arī nozīmju konfliktus, kas lokālajai varai bija jārisina, un to nozīme pieauga arī 21. gadsimtā ar Krievijas t.s. tautiešu politikas īstenošanu. 20. gadsimta 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā notiek arī mēģinājumi atgriezties pie vācu un “Mazlietuvas” identitāšu vienībām. Kuras atmiņas un identitāšu vienī-

³ *Kristijonas Donelaitis* (1714–1780), Prūsijas lietuviešu mācītājs un dzejnieks.

⁴ *Martynas Mažvydas* (1510–1563), Prūsijas lietuviešu mācītājs, lietuviešu grāmatiespiešanas pionieris.

bas transformējas, tiek koriģētas, kuras pazūd, kuras tiek izceltas – tas detalizēti aprakstīts grāmatā.

21. gadsimtā nostiprinājušies lietuviešu nacionālisma diskursiem pilsētā izaicinājumus rada patēriņkultūra, kurai ir tendences ideoloģiju nozīmju saturu fragmentēt, nivelēt un transformēt ar mērķi piesaistīt investīcijas, tūristus vai arī veicināt mārketingu apgabalā.

Grāmatas nobeigumā ir secinājumi, kā arī vispārināti ieteikumi problemātikas pētniecībai citās Baltijas jūras dienvidaustrumu reģiona pilsētu studijās. Domāju, ka autora sniegtie atzinumi ir daudz plašāki un izmantojami etniski un vēsturiski nevienmērīgu teritoriju pētniecībā ne tikai Baltijā, bet arī Viduseiropā. Balstoties uz sava pētījuma rezultātiem, V. Safronovs piedāvā izvērtēt astoņus problēmlokus: komunikācijas lauka un sociālo tīklu lomu, atmiņu kultūras konsolidējošo lomu, attiecības starp centru un perifēriju, varas attieksmi pret identitāšu ideoloģijām, publiskās komunikācijas kontroles apjomus, kā arī ideoloģiju aktualizēto nozīmju attiecības ar lokālajiem kultūras elementiem, kuri ir nozīmīgi vietējo iedzīvotāju identitātē. Tāpat esot jāvērtē aktīvās līdzdalības atkarība no politiskās “konjunktūras” un uz nacionāliem pamatiem balstītās politikas mobilizācija, kas definē “patiesības” un nodrošina mijiedarbību starp organizētām instancēm un individuālām refleksijām.

V. Safronova darbs nenoliedzami ir vērtējams ļoti augstu, jo tas sniedz ne tikai bagātīgu naratīvu materiālu par Mēmeles/Klaipēdas apgabala identitātēm, to transformācijām un sadursmēm, bet ar savu pētniecisko paradigmu var palīdzēt izprast arī līdzīgu apgabalu problemātiku. Lasot “Cīņu par identitāti”, man personīgi gribējās vilkt līdzīgas paralēles ar to, ko es varu novērot pagātnē un mūsdienās, piemēram, Rīgā vai Latgalē, kur identitāšu ideoloģijas nebūt nav tik vienozīmīgas. Ļoti ceru, ka šo grāmatu izmantos ne tikai vēsturnieki vai kultūras antropologi, bet arī mūsdienu nacionālo identitāšu pētnieki, jo darbs ne tikai labi atsedz identitāšu ideoloģijas problēmjautājumus, bet arī vēlreiz pierāda, ka identitātes atrodas dinamiskā pārmaiņu procesā un, līdzīgi kā cilvēkiem vai valstīm, arī tām ir sava pagātne, bez kuras mēs nespējam saprast tagadni vai prognozēt nākotni.

Kaspars Zellis

AUTORI

Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
bebre-v@inbox.lv

Jānis Bērziņš – vēsturnieks, Dr. habil. hist., Valsts emeritētais zinātnieks
j.beerzinsh@gmail.com

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anita.cerpinska@gmail.com

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
edvins_e@hotmail.com

Leo Jansons – Mg. hist., Pasaules Enerģijas padomes Latvijas Nacionālās komitejas zinātnes projektu koordinators, Aizkraukles iela 21, Rīga, LV-1006
leo@lza.lv

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
eriks.jekabsons@lu.lv

Ineta Lipša – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ineta.lipsa@inbox.lv

Jānis Mažeiks – Latvijas Republikas vēstnieks, Pastāvīgais pārstāvis ANO Ņujorkā, 333 East 50th Street, New York, NY 10022, USA
janis.mazeiks@mfa.gov.lv

Zigmārs Turčinskis – vēsturnieks, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
zigist@inbox.lv

Vineta Vilcāne – etnogrāfe, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
vineta.vilcane@gmail.com

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
kaspars.zellis@gmail.com

Arturs Žvinklis – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
npr@lza.lv

AUTHORS

Viktorija Bebre – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

bebre-v@inbox.lv

Jānis Bērziņš – historian, Dr. habil. hist., State emerited scientist

j.beerzinsh@gmail.com

Anita Čerpinska – historian, Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

anita.cerpinska@gmail.com

Edvīns Evarts – historian, Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

edvins_e@hotmail.com

Leo Jansons – Mg. hist., The World Energy Council Latvian Member Committee Science project manager, 21 Aizkraukles Street, Riga, LV-1006, Latvia

leo@lza.lv

Ēriks Jēkabsons – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

eriks.jekabsons@lu.lv

Ineta Lipša – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

ineta.lipsa@inbox.lv

Jānis Mažeiks – Ambassador, Permanent Representative of the Republic of Latvia to the United Nations in New York, Permanent Mission of the Republic of Latvia to the United Nations, 333 East 50th Street, New York, NY 10022, USA

janis.mazeiks@mfa.gov.lv

Zigmārs Turčinskis – historian, Mg. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

zigist@inbox.lv

Vineta Vilcāne – ethnographer, Mg. hist., scientific assistant, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

vineta.vilcane@gmail.com

Kaspars Zellis – historian, Dr. hist., Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

kaspars.zellis@gmail.com

Arturs Žvinklis – historian, researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia

npr@lza.lv

